

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

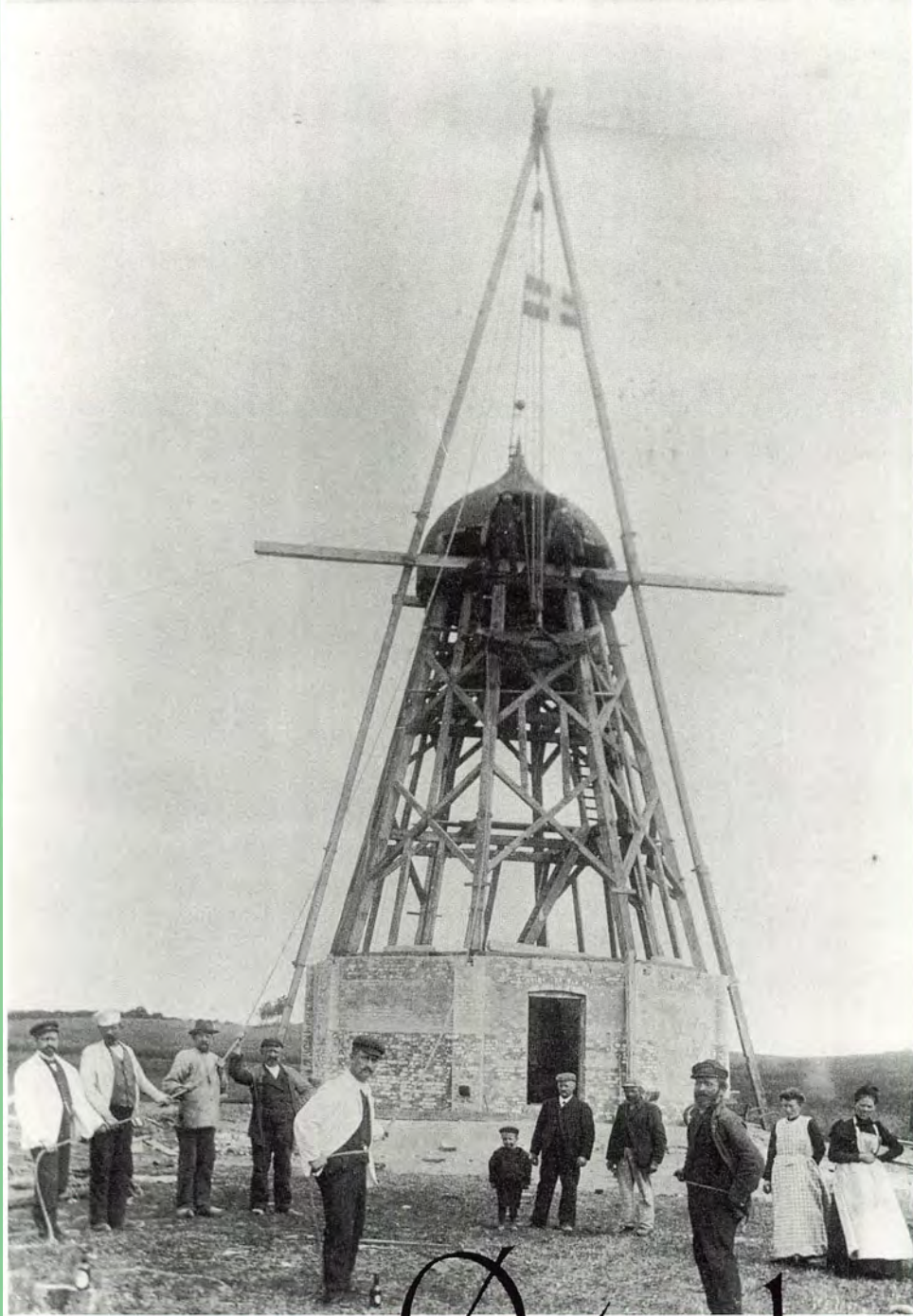
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Østjysk Hjemstavn

ØSTJYSK HJEMSTAVN

69. ÅRGANG

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING
2004

Årbogen er udgivet med tilskud fra:

Galten Kommune
Hadsten Kommune
Hinnerup Kommune
Ry Kommune
Århus Kommune
Tømmermester Helge Kragelund
Sparekassen Østjylland
B.G. Bank Risskov
Nordea Danmark-Fonden

Sats, repro og tryk:
Ry Bogtrykkeri A/S, 8680 Ry

Omslagsbillede:

Troldebjerg mølle rejses i 1907. Se artiklen om "26 hollandske vindmøller i Hads Herred". (Foto er udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv)

Billederne, der er benyttet til illustration af artiklerne, tilhører, hvis ikke andet er anført, de respektive forfattere.

Årbogens forfattere er alene ansvarlige for deres bidrag.

ISSN 0108-3570

Forord

Af redaktør Ken Richter

På generalforsamlingen i Østjysk Hjemstavnsforening i 2003 holdt sognepræst Anders Bonde fra Lyngå et foredrag med emnet "Bondekulturen, som bærer vores kulturarv".

Om artiklerne i Østjysk Hjemstavn sagde han bl.a., at det er "historier der luner". Han sprudlede af lyst til at fortælle, hvilket forfatterne i årbogen Østjysk Hjemstavn også gør. De er optaget af at fortælle en god historie, og en god historie rummer en fortælling om en eller flere østjyder, der har sat sine spor.

Jeg håber, at årets artikler luner, og at læseren hygger sig med at blive ført tilbage i tiden. Hvor er det rart at få hverdagen sat i perspektiv og få vished for, at de, der var her før os, har gjort et godt stykke arbejde. Heller ikke den gang var alle lige heldige eller lige ærlige, men de klarede trængslerne og udfordringerne. Om målet

var det liv, vi lever i dag, skal jeg ikke afgøre, men det er en tanke værd.

I år er det 69. årgang af Østjysk Hjemstavn, og det betyder, at årbogen har et lille jubilæum næste år. Derfor skal jeg opfordre alle med en lun og en god historie om at sende deres bidrag til redaktøren senest 1. april 2005. Så vil vi redaktionen se positivt på alle bidrag. Måske ligger der allerede et udkast i skuffen, som kun lige skal have en sidste justering. Glem ikke at tænke på billeder og illustrationer, der vil løfte alle artikler og dermed også årbogen.

Jeg vil ikke fremhæve en eller flere artikler fra årbogen specielt. Hver historie har sin egen styrke, og alle forfattere bidrager på fornem vis til at fortælle om hverdagslivet i Østjylland. Det er nemlig formålet med Østjysk Hjemstavn, og hvor er det skønt at konstatere, at der overalt i landet – og i udlandet – sidder danskere, der har dybe rødder og kærlighed til det østjyske.

Det luner.

OVERSIGTSKORT:

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Forord	3	Min barndomsdal <i>Af Knudåge Knudsen</i>	70
Oversigtskort	4	Guldsmed Høegh og hans slægt <i>Af Børge L. Barløse</i>	79
Indholdsfortegnelse	5	Da klinger i muld det gamle guld <i>Af Jørgen Søes Hejlsvig</i>	83
Bestyrelsen for Østjysk Hjemstavnsforening	6	Mavelanding på Djursland <i>Af Jørgen Toubro</i>	89
Forfatterbiografier	7	Skæbnen for østjyske slotte og godser <i>Af Lars Otto Kristensen</i>	93
Skejby Sygehus – forberedelse og start <i>Af Søren Vestergaard</i>	11	Krigens hverdag i Søften <i>Af Alfred Albrektsen</i>	106
Udsigten over Nimtofte <i>Af Erland Skovbjerg</i>	19	Hadsten og Omegns Folkeblad i 100 år <i>Af Kurt Quist Nielsen</i>	112
Horsens kirker <i>Af Bent Knie-Andersen</i>	26	Skomagermesterens hus <i>Af Carl Gerhard Lichtenberg Crone</i>	119
Falskmøntneren slap for dødsstraf <i>Af Niels Aage Holmgaard</i>	31	Litteratur om Østjylland siden sidst <i>Af Lars Otto Kristensen</i>	127
Store Ravnsbjerg præger Viby <i>Af Karen Margrethe Sørensen</i>	39	Vejen til arkiverne	141
26 hollandske vindmøller i Hads Herred <i>Af Elin Mortensen</i>	45		
Konfirmation for 56 år siden <i>Af Niels Peter Boye-Nielsen</i>	58		

ØSTJYSK HJEMSTAVNSFORENING
Bestyrelsen er valgt på generalforsamlingen
d. 15. november 2003 og konstitueret på
bestyrelsesmødet d. 27. november 2003

Karen Margrethe Sørensen (2002)

Formand, FU,
Repr. I Fællesudvalget for Aarhus Amt
Ormslevvej 432, 8260 Viby J, 86 283371
e-mail: kms@byr.aarhus.dk

Niels P. Boye-Nielsen (2003)

Næstformand, FU, Redaktionsudvalg
Søndergade 27, 8382 Hinnerup, 86 987566

Jonna Abild Nielsen (2003)

Repr. i Fællesudvalget for Aarhus Amt
Rønbjergvej 6, 8240 Risskov, 86 214532

Ove Kjær (2002)

FU, Turudvalg
Hørgaardsvej 31 B, 8240 Risskov, 86 179230
Mobiltlf: 28149231. Fax 86 179230
e-mail: kok8888ok@get2net.dk

Herman Rasmussen (2002)

Kasserer, FU, Redaktionsudvalg
Linåtoften 18, Linå, 8600 Silkeborg, 86 948757
e-mail: herman.rasmussen@skolekom.dk

Jørn Kirkegaard (2003)

Turudvalg (Formand)
Søparken 5, Stilling, 8660 Skanderborg
86 572007. Mobiltlf.: 20453007
e-mail: jorn_kirkegaard@yahoo.com

Lars Otto Kristensen (2003)

Sekretær, Redaktionsudvalg
Marselis Boulevard 36, Vth., 8000 Aarhus C
86 138715 (Pr.)
86 89462022 (Statsbiblioteket)
e-mail: lok@statsbiblioteket.dk

Søren Chr. Sørensen (2003)

Turudvalg
Alling Gl. Skole, 8680 Ry, 86 891976
e-mail: alling@pc.dk

Jens Jeppesen (2003)

Redaktionsudvalg
Skovmøllevej 43, 8270 Højbjerg, 86 277159
Mobiltlf.: 40412193
e-mail: farkjj@moes.hum.aau.dk

Eigil Sennels (2002)

Turudvalg
Bilsbækvej 99, Ørting, 8300 Odder, 86 554162
e-mail: eigilsen@worldonline.dk

Jørgen Møller Bitsch (2002)

Turudvalg
Skovbyparken 11, Skovby, 8464 Galten
86 943936
e-mail: bitsch@os.dk

Hans Peter Hansen (2002)

Turudvalg
Møllebækvej 5, Fuglslev, 8400 Ebeltoft
86 336085
e-mail: annahp@mail.dk

Herluf Nydam Jensen (2003)

Redaktionsudvalg
Nydamsgaard, Brundtvej 12, 8370 Hadsten
86 981209. Fax: 70 243582
e-mail: hnj@dlr.dk

Tage Franck (2002)

Redaktionsudvalg
Kukbakken 6, 8883 Gjern, 86875584
e-mail: franck@get2net.dk

Årbogsredaktør:

Ken Richter

Hejrevej 12, 8382 Hinnerup
86 911384 Mobil.: 40 251561
e-mail: ker@Hinnerup.dk

Revisorer:

Poul Erik Andersen (2002)

Tranebærvej 2, 8220 Brabrand, 86261191

Troels Smidt (2003)

Sabro Skolevej 10, 8471 Sabro, 86948425

Forfatterbiografier

Søren Vestergaard, født 1918 i Mellerup ved Randers. Aktiv i frihedskampen og konsulent ved Hjemmeværnet 1949-1982. Medlem af Århus Amtsråd i tre perioder 1974-1986 – i den sidste periode formand for amtets sygehusudvalg.

Erland Skovbjerg, født 1929 i Nimtofte. Forhenværende økonomichef og har i flere år arbejdet med egns- og slægtshistorie samt skriver artikler til tidsskrifter og aviser.

Bent Knie-Andersen, født 1942 i Horsens. Direktør, cand. oecon. Underdirektør i Jyllands kreditforening 1971-77 og direktør i Alm. Brand 1977-2001.

Niels Aage Holmgaard, født 1943 i København. Har kørt hyrevogn i 20 år og arbejder som frivillig på Odder Lokalhistoriske Arkiv.

Karen Margrethe Sørensen, født 1938 i Hørslevbol. Kontorassistent ved Viby Postkontor. Formand for Østjysk Hjemstavn. samt kasserer for tre historiske foreninger, både lokalt og landsdækkende. Medlem af Århus Byråd.

Elin Mortensen, født 1948 i Odder. Uddannet arkitekt på Arkitektskolen i Århus. Bor i Oslo og har siden 1989 arbejdet på Fetsund Lenser, der er et nationalt kulturminde og museum.

Niels Peter Boye-Nielsen, født 1934 i Gl. Hinnerup. Uddannet ved landbrug og forsikring. Næstformand i Østjysk Hjemstavn og har skrevet adskillige bidrag til årbøgerne.

Knudåge Knudsen, født 1936 på Grauballemark. Tidligere gårdejer på Damgården i Jaungyde og nu pensionist i Ry.

Børge L. Barløse, født 1914 og var indtil 1976 skoleinspektør i Åbyhøj. Har udgivet "Lærerstanden i Sydslesvig til 1864" og bruger en del tid på slægts- og lokalhistorie.

Jørgen Søres Hejlsvig, født 1945 og har siden 1973 været journalist på Århus Stiftstidende, hvor han er lokalredaktør for den sydlige del af Århus Kommune. Har Moesgård Museum, energi- og naturstoffet som speciale.

Jørgen Toubro, født 1944 i Granaa. Journalist/lokalredaktør for Randers Amtsavis i Mariager Fjord-området i ca. 30 år. Har skrevet flere lokalhistoriske bøger og artikler.

Lars Otto Kristensen, født 1942 i Vendsyssel. Bibliotekar ved Statsbiblioteket fra 1965. Klummeskriver ved Århus Stiftstidende. Kender af herregårde og samler på militærmusik. Medlem af bestyrelsen for Østjysk Hjemstavn.

Alfred Albrektsen, født 1929 i Mårslet. Har ejet Sjelle Vestergaard siden 1960, og den blev for otte år siden overtaget af sønnen.

Kurt Quist Nielsen, født 1942 i Viborg. Udlært typograf . Chefredaktør og ejer af Hadsten og Omegns Folkeblad frem til 2001. Har i år udgivet en bog om avisens første 100 år.

Carl Gerhard Lichtenberg Crone, født 1937 i Århus. Ingeniør med speciale i instrumentering og applikationer inden for laboratoriebranchen. Bor på Storhøj ved Mårslet.

Skejby Sygehus – forberedelse og start

Af Søren Vestergaard

”Det sygehus bliver aldrig bygget - rejs en skamstøtte i stedet”. Sådan lød dommen over det planlagte nye sygehus i Skejby fra modstandernes side, da budgettet for første etape skulle vedtages i Århus Amtsråd i 1982.

Men der blev ikke nogen skamstøtte. Første etape blev vedtaget af Socialdemokratiet, Venstre og Konservative. Også kommunisternes eneste stemme (Ove Peitersen) stemte for - efter at han have holdt ”gruppemøde” i bussen på vej til amtsrådsmødet.

Forud var der gået en heftig debat. Ved kommunalreformen i 1970 blev købstads-kommunerne optaget i de nye amter. Det betød, at Århus Kommune måtte ”aflevere” sit sygehusvæsen til det nye Århus Amt. De nye amter skulle forestå koordinering og videreførelse af det samlede sygehusvæsen i amterne. Det tidligere Århus Amt havde købt en grund til et nyt amtssygehus ved Tilst (på grunden blev der senere bygget gymnasium), og Århus Kommune havde planer om at udvide Århus Kommunehospital med et højhus i den sydlige del af sygehusets areal. Disse planer blev ikke fastholdt af det nye Amtsråd.

Små sygehuse i fare

Ved valget i 1974 blev jeg medlem af

Århus Amtsråd for partiet Venstre. Da mit parti gik i valgforbund med Socialdemokratiet, blev jeg medlem af sygehusudvalget, hvor Ib Frederiksen (S) blev formand. Sammen med amtssygehusdirektør N. Winther Møller tog udvalget straks fat på udarbejdelsen af den sygehusplan, som det tidligere amtsråd ikke havde fået færdig - bl.a. på grund af uenigheden om struktur og placering af nyt sygehus. Der til kom visse perioder med byggestop for offentligt byggeri.

Det var nødvendigt og ønskeligt, at skabe størst muligt flertal bag en ny sygehusplan for hele det nye amt. Der var kun enighed om, at behandlingsspecialerne måtte udvides. Sundhedsstyrelsen var mest indstillet på, at dette bedst kunne ordnes gennem centralisering, hvilket ville betyde nyopførelse af et stor-sygehus. Det kunne let betyde nedlæggelse af små sygehuse i amtet.

Der var flertal for at bevare så mange af de lokale sygehuse som muligt. Problemet var, at det var nødvendigt at samle de mange nye specialer, for at tiltrække den nødvendige lægelige ekspertise. De konservative medlemmer af Amtsrådet var mest stemte for den påtænkte udvidelse af Århus Kommunehospital, medens Socialdemokratiet og Venstre mente, at det

var nødvendigt at bygge et nyt specialsygehus.

Flere bud på placering

Socialdemokraterne ville have sygehuset placeret i det sydlige Århus f. eks. nær Hasselager, medens Venstre mente, at det burde ligge nord for Århus. På Venstres foranledning blev kommunerne nær ved Århus spurgt, om de kunne anvise en evt. placering af et nyt sygehus inden for deres kommune. De kom alle med forslag.

Skanderborg, som ellers var meget imod et nyt sygehus, kunne anvise en grund ved kommunens nordlige grænse. Hørning tilbød arealer, hvor amtet kunne ønske det, og Hinnerup anviste en grund

nær Lisbjerg ved grænsen mod Århus kommune. Århus kunne foreslå arealet syd for Lisbjerg, hvilket måtte afvises, da arealet skrånede, og der ville derfor opstå tilsvarende problemer, som man havde døjet med i årevis på Århus Kommunehospital, der ligger på et skrånende areal.

Der kom også andre forslag f. eks. grunden tilhørende Barnows Tømmerhandel overfor Århus Universitet, Universitets parkeringsplads ved Nørrebrogade eller fuld udnyttelse af grunden ved Ortopædisk Hospital. Den sidst nævnte var for lille, hvis man ikke ville/kunne inddrage kolonihavearealet vest for hospitalet, (men det var der ingen, der talte om). Ingen af de foreslåede placeringer

I 1987 blev Skejby Sygehus indviet. Senere er det udvidet flere gange, og det har nu 431 hospitalssenge. (Foto: Scharling/Lassen Reklamefotografi)

af et sygehus var hensigtsmæssige, og Universitetet havde selv brug for disse udvidelsesmuligheder.

Ved et møde mellem Økonomiudvalget, Sygehusudvalget, Overlægerådet mfl. på Århus Kommunehospital, kom der et forslag ”på bordet” om Skejby Mark på den grund, der var reserveret til et nyt universitet ifølge kommuneplanen fra 1966.

Jeg husker ikke, hvem der kom med forslaget, men det må have været en mødedeltager, der havde nøje kendskab til både kommune og universitet. (Jeg tror ikke, det var amtsborgmester Svane Hansen. Men han var god til at hviske en fornuftig løsning til en anden, hvis han havde på fornemmelsen, at sagen var bedst tjent med, at det ikke var hans forslag!)

Skejby Mark vandt

Nu (omkring 1977) var det den almindelige opfattelse, at universitetets udflytning til Skejby ikke mere var aktuel. Bl.a. kunne universitetet i løbet af få år udvides med kasernearealerne og Fødselsstiftelsens grund (begge grunde var ejet af Århus Kommune, men udlejet til henholdsvis staten og amtet på åremål). Løsningen med Skejby Mark vandt tilslutning fra alle sider. Amtet købte grunden i Skejby af Århus kommune og overtog den i 1979.

Iflg. Kommuneplanen fra 1966 skulle flyvepladsen på Kirstinesminde alligevel nedlægges/flyttes senest 1.10.1981 (senere udsat til 1984), og det samme var tilfældet med forsvarrets skydebaner på Vestereng. (At det så endte med en total lukning af begge dele uden erstatninger, er sygehusbyggeriet utedkommende).

Amtets nye sygehusplan fra 1974 -75

indeholdt først en renovering og udbygning af sygehusene uden for Århus for senere at opføre det nye sygehus (Skejby) og renovere byens øvrige sygehuse - inklusive Psykiatrisk Hospital i Risskov. (Amtets overtagelse af Fødselsstiftelsen, Ortopædisk Hospital og Psykiatrisk Hospital fra Staten skete først i 1976.) For Psykiatrisk Hospital i Risskov havde staten haft store byggeplaner, de blev dog skrinlagt. I stedet tog man fat på omlægning af psykiatrien og en hårdt tiltrængt renovering af bestående bygninger i overensstemmelse et nyt syn på og nye muligheder indenfor psykiatrisk behandling.

For og imod sygehusplanen

Sygehusplanen gav anledning til en ret voldsom debat både i Amtsrådet og i hele amtet. Man frygtede at miste de små sygehuse ude i amtet. I de mindre byer havde sygehusene fungeret i mange år som betydningsfulde institutioner og gode og store arbejdspladser, som man nødigt ville miste. Argumenter for og imod sygehusplanen blev ført frem med stor styrke og lidenskab. Selv partierne i amtet eller grupper inden for enkelte partier udarbejdede nye, alternative forslag, og lange protestlister blev afleveret på Amtsgården.

Debatten gik i Østjyllands Radio og i aviserne. Der blev holdt debatmøder i de byer, hvor sygehuse blev ramt - og i byer, hvor man frygtede sparekniven skulle blive stukket for dybt. De fleste steder deltog amtsrådsmedlemmer med (afvigende) synspunkter om sygehusplanlægningen.

Af aviserne var især Morgenavisen Jyllands-Posten klart imod et nyt ”Storsygehus” - både i lederspalterne og hos ”læge-medarbejderen” - som for øvrigt senere blev

behandlet for en hjertesygdom på Skejby Sygehus, hvilket han i sin avis udtrykte stor taknemlighed for og endog roste politikere, der modstod presset og gennemførte det nødvendige trods modstand.

Som nævnt var jeg i min første amtsrådsperiode medlem af Sygehusudvalget. I den næste valgperiode (1978 -82) af Økonomiudvalget, hvor sygehusproblemerne var en ret omfattende del af dagsordenen. Det var antagelig derfor, at et amtsrådsflertal valgte mig til formand for sygehusudvalget for næste fireårige periode (1982-86).

Ægteskabet var truet

Jeg havde ellers aftalt med amtsrådsmedlem Mogens Bille fra Socialdemokratiet, at vi begge blev i Økonomiudvalget. Men dagen efter valget, hvor jeg - overbevist om denne placering - gik derhjemme, havde Ib Frederiksen og Venstres gruppeformand Knud Erik Særkjær stukket hovederne sammen. De ringede til mig og fortalte, at de ville bringe mig i forslag som formand for sygehusudvalget.

Det var jeg inderst inde glad for, men min familie syntes ikke om det (Det kan ofte være vanskeligt - til tider endog ubehageligt - udefra at følge med i nyhedsformidlingens udlægning og omtale af politiske handlinger og beslutninger). Så i første omgang sagde jeg nej med en forklaring om, at jeg var sendt hjemmefra med den besked, at mit evt. tilsagn om at blive formand for Sygehusudvalget ville være skilsmissegrund. Men ved senere natlige forhandlinger, sagde jeg et endeligt Ja. (En aften et par dage senere ringede telefonen. Min kone, Gerda, tog den. Det var Ib Frederiksen. Han blev (lod

som om) forbavset og udbrød: "Hwa' - er du der endnu?")

Den første januar 1982 overtog jeg formandsposten for Sygehusudvalget. En måned senere skiftede vi amtspsykiatridirektør. Den tidligere direktør N. Winther Møller havde "søgt" sin afsked pr. 1.2., men skulle de sidste 14 dage på ferie. Jeg nåede dog at få mange gode samtaler med ham mest i fred og ro efter kontorets lukketid. Det blev en god introduktion til arbejdet, selvom vi ikke var enige i alle forhold.

Det var især hjerteafdelingen på Århus Kommunehospital, der var problemet. Forholdene var utidssvarende, og en udvidelse og andre nødvendige foranstaltninger var ikke mulige. Ved et møde i sygehusforvaltningen på Amtsgården i Højbjerg i foråret 1982, hvor der deltog repræsentanter fra Indenrigsministeriet, Sundhedsstyrelsen og "brugeramterne" (Viborg, Ålborg og Vejle), drøftedes forholdene, og vi forsøgte at fastlægge behovet for antallet af operationer i det nye sygehus.

Under de vanskelige forhold på Århus Kommunehospital var det lykkedes at komme op på ca. 200 hjerteoperationer årligt. Desuden havde Ålborg Sygehus ca. 40 årlige behandlinger. Vurderingen var, at behovet ville være ca. 500 operationer årligt i Skejby. Ålborg skulle så standse sine hjertebehandling, for det var for få til at erhverve den nødvendige rutine. (Aktuelt foretages nu ca. 1.200 hjerteoperationer årligt i Skejby. Det er indlysende kun muligt, fordi der er kommet nye metoder - ballonudvidelser, større rutine o. lign. Af samme grund er de i sin tid planlagte lokaliteter stadig tilstrækkelige.)

I 1982 blev det første spadestik taget af amtsborgmester Ib Frederiksen med lyse bukser, og formanden for sygehusudvalget, Søren Vestergaard, tager her det andet spadestik. (Foto: Århus Stiftstidende)

Plan godkendt med "trussel"

Sundhedsstyrelsen kom på besøg og foretog en grundig gennemgang og vurdering af Århus Kommunehospital. Derefter godkendte styrelsen Amtets indsendte sygehusplan (inkl. Skejby Sygehus) - med den "trussel", at hvis man ikke hurtigt sørgede for bedre forhold for hjertebehandling, ville dette område blive nedlagt, og hjerteoperationerne ville blive flyttet hen, hvor kapaciteten og forholdene var i orden. Derefter gav indenrigsministeriet også sin godkendelse med henvisning til Sundhedsstyrelsens udtalelse.

Two tredjedele af amtsrådsmedlemmerne stod fast på Skejby-løsningen ved den afgørende afstemning i foråret 1982 om igangsættelse af byggeriet, og i november 1982 blev de første spadestik taget. Første spadestik blev taget af amtsborgmester Ib

Frederiksen og det andet af undertegnede. Første etape var dermed i gang under ledelse af arkitekt Jørgen Bisgaard, arkitektfirmaet C. F. Møller, Århus. Forud - og delvis samtidig - blev der gennemført ombygninger og forbedringer på sygehuse uden for Århus.

Desværre opstod der vanskeligheder med at skaffe kvalificeret personale til de mindste sygehuse. Først blev det aktuelt i Ørsted, hvor narkosesygeplejersker skulle skaffes fra Randers eller Grenaa sygehuse, hvilket ikke altid var muligt, og lægevagten måtte i ferietiden døgnnet rundt varetages af lægestuderende, hvilket var uforsvarligt. Dertil kom nødvendige rationaliseringer og omflytninger, bl.a. var de fleste patienter på Hornslet Efterbehandlingshospital ældre borgere fra Randers, medens Randers Sygehus

havde en ubenyttet tuberkulose-afdeling, som efterbehandlingen kunne flyttes til. Rosenholm Kommune havde brug for Efterbehandlingshospitalets bygning til udvidelse af Plejehjemmet, som det i forvejen var sammenbygget med.

I amtet lagde vi stor vægt på, at bygninger kunne anvendes til andet formål, og ledigt personale kunne bevare deres arbejdspladser under nye forhold. Bygningerne i Ørsted kunne anvendes til efterbehandlingshospital for psykiatrien i Randers samt til udflytning af handicappede ved amtets overtagelse af åndssvageforsorgen i 1982 - bl.a. institutionen Sølund ved Skanderborg.

Besparelser skabte røre

Men samtidig havde landets økonomi udviklet sig sådan, at den næsten nyvalgte socialdemokratiske regering gav op og overlod landets styre til en borgerlig regering - uden folketingsvalg. Økonomien måtte strammes op, og i løbet af budgetåret 1982 måtte amtet omlægge og spare på budgettet i tre omgange. Det gjorde jo ikke debatten om "storsygehuset" på Skejby Mark mindre hektisk.

Protester og advarsler kom også udefra - bl.a. var der kontakt, brevveksling og samtaler med landspolitikere. Jeg havde adskillige samtaler og brevveksling med indenrigsministeren og undervisningsministeren, under hvilket henholdsvis sygehusvæsnet og Rigshospitalet i København henhørte. (De var begge om ikke imod, så dog betænkelige ved nybyggeri i Århus).

Hele Folketingets kommunaludvalg med indenrigsminister Britta Schall Holberg i spidsen var på besøg og blev orienteret om planer og byggestart - i overvæ-

relse af pressens repræsentanter. På alle amtets sygehuse og på selvstændige afdelinger, blev der holdt orienteringsmøder om besparelserne. Men det medførte som regel, at emnet om "stor-sygehuset" blev en del af debatten.

Den nødvendige omlægning, som grundet økonomien, kom til at gå hurtigere end ventet, ramte ikke alene de mindre sygehuse i "oplandet." Også Århus blev "ramt". For eksempel blev sygehuset Sct. Joseph nedlagt, men dog anvendt til andre amtslige formål, og det samme skete med Fødeklinikken i Finsensgade. Børneafdelingen på Amtssygehuset blev sammenlagt med Børneafdelingen på Kommunehospitalet. Der skete endnu flere ændringer - store som små, men det var de små sygehuse uden for Århus, der gav mest "ballade".

Ganske vist var der mange, der mente, at "Storsygehuset" i Skejby var årsagen til de forskellige lukninger og ændringer. Men det nye sygehus skulle have helt andre opgaver, end de mindre sygehuse kunne magte. Sygdomsmønstret i befolkningen og dermed behandlingsformerne havde ændret sig betydeligt og stillede krav, som de mindre sygehuse ikke kunne klare.

(Senere skete der så yderligere sammenlægninger og nedlæggelser i Skanderborg, på Ortopædisk Hospital og delvis i Odder og Grenå, som heller ikke kan lægges Skejby til last)

Hjerteafdelingen kom først

Men Skejby Sygehus var - og er - ikke noget "stor-sygehus". Hvis størrelsen sammenlignes på traditionel måde (antal senge) var - og er - Skejby Sygehus ikke

større end Århus Amtssygehus med ca. 600 senge. Da Amtssygehuset blev bygget i 30'erne, var 2/3 af bygningsarealet senge- og ca. 1/3 operations- og service-områder. Skejby Sygehus' første etape var på 45.000 kvadratmeter, men kun de 9.000 kvadratmeter var sengeområder.

Formålet med opførelsen af Skejby Sygehus var også at skabe bedre forhold både for patienter og for personale og samtidig aflaste først og fremmest Århus Kommunehospital (nu "Århus Sygehus"), som var overbelagt og på flere områder utidssvarende i relation til nutidens krav.

Kommunehospitalen var efterhånden kommet op på ca. 1.200 sengepladser. Antallet af senge blev bragt betydeligt ned, efterhånden som overflytningen til Skejby kom i gang.

Det var som nævnt først og fremmest "hjerteafdelingen," der trængte til nye forhold, og derfor også den første afdeling, der flyttede ud. Men andre afdelinger fulgte hurtigt efter, så snart byggeriet tillod. Skejby Sygehus skulle være og er et specialsygehus - ikke alene for Århus amt, men for det meste af Jylland og i nogle tilfælde for hele landet. Det er blevet kaldt "Jyllands Rigshospital".

Da grunden i Skejby blev købt, sikrede man sig, at arealet blev så stort, at der var plads til udvidelser - eller endnu et nyt sygehus. Der var nogen - især blandt det lægelige personale - der havde foretrukket et højhus. Det ville være mere rationelt, mente de, men politisk ville det have været umuligt på daværende tidspunkt.

Det nuværende Skejby Sygehus er betegnet som "et højhus, der ligger ned". Det strækker sig over et stort areal, men det er indrettet som en række mindre sy-

gehuse (afdelinger) med selvstændige indgange forsynet med oplysende skiltning. (Arealet er ca. 150.000 m², ca. 2.500 ansatte og ca. 500 senge). Der har i årenes løb været forskellige planer om, hvilke afdelinger fra andre Århus sygehuse, der skulle flyttes til Skejby Sygehus. Nu foreligger der tre nye planer. Plan A med 580 senge, plan B (nedlæggelse af alle andre Århus-sygehuse) 1073 senge, plan C (med bevarelse af Kommunehospitalen, der nu hedder Århus Sygehus) 679 senge. Disse planer skal ikke drøftes her.

Stemningen er vendt

Ganske vist syntes modstanden mod Skejby Sygehus stor og voldsom, før det blev taget i brug. Men efter indvielsen af første etape i 1987 og igen efter anden etape, var der stor og positiv interesse og mange besøgende ved "åbent hus" arrangementer. Stemningen var vendt i befolkningen. Også i amtsrådet sluttede alle efterhånden op.

I dag har Skejby Sygehus et godt ry, ikke alene i Århus Amt, men landet over - både hvad angår ophold og behandling. Det var nok mest her i Århus Amt, at modstanden syntes stor, men som en tidligere modstander udtrykte det for ikke så længe siden: "ja, før det blev bygget, var vi alle imod - i dag vil vi alle helst indlægges der".

Personalet, og sygehusledelsen med direktør Villy Helleskov i spidsen, startede med - og fastholder - den rette pionerånd. Noget som patienter værdsætter og er meget følsomme overfor. Så det er ikke overraskende, at Skejby Sygehus flere gange har fået prædikatet som "Landets bedste sygehus". Arkitektfirmaet C.F. Møller har

Siden indvielsen er Skejby Sygehus udvidet flere gange, så der i dag er 431 hospitalsenge. I fremtiden vil der ske yderligere udvidelse.

stået for hele byggeriet indtil nu (2004), først under ledelse af arkitekt Jørgen Bisgaard, derefter Morten Eriksen og nu Tom Danielsen.

Ib Frederiksen er trådt tilbage som amtsborgmester, og det samme gælder formændene for de senere sygehusudvalg Jørgen Jelle, Villy Andersen og Knud Erik Særkjær. Amtssygehusdirektørerne Klaus Petersen og Arne Rolighed er gået til andre opgaver. Alle nævnte og senere tiltrådte har ydet en stor indsats ved planlægning og gennemførelse. Det gælder også de skiftende amtsråd, som alle har støttet den planlagte udbygning af Skejby Sygehus.

For mit eget vedkommende blev jeg ikke genvalgt til Amtsrådet, men måtte udtræde ved udgangen af 1985, da byggeriet var godt i gang. Jeg nåede da at være ”vært” ved rejsegilder på to bygninger (Teknisk afdeling og Hjerteafdelingen). Det er blevet sagt - og skrevet i en avis - at det var mit engagement i Skejby Sygehus-sagen, der gjorde, at jeg ikke blev genvalgt til en fjerde periode i Amtsrådet. Jeg tror det ikke, men skulle det være tilfældet, så har det fuldt ud været det hele værd.

Udsigten over Nimtofte

Causeri omkring forfatterens egnshistoriske arbejde

Af Erland Skovbjerg

Jeg er på vej ud til min fødeby, Nimtofte, som ligger midt på Djursland. Det er fint efterårsvejr.

Jeg kører ind på parkeringspladsen ved kirkediget, hvor den gamle skole fra 1735 har ligget indtil for få år siden. Inde i kir-

ken kan jeg fornemme atmosfæren i det lyse, venlige rum, som i 800 år har været byens samlingssted på godt og ondt. Prædikestolen er et fint renæssancearbejde fra 1659, og altertavlen med dets Getsemanemaleri er fra samme tid.

Udsigt over Nimtofte ca. 1901-03. (Foto udlånt af Midtdjurs Lokalarkiv)

Omkring 1910 fik skolebørnene en blå og en hvid seddel med hjem en gang om året. I de to sedler skulle folk pakke nogle mønter ind og næste søndag lægge dem på alterbordet. Den hvide pakke var til præsten, og den blå pakke var til degnen. Længere siden er det ikke, at præst og degn blev lønnet på denne måde.

Døbefonden er af den romanske Djurslandstype med et sydtysk messingfad fra 1575. Nogle enkelte af de oprindelige vinduer med de romanske buer sidder endnu på deres pladser i kirkeskibet. På vej ud falder mit blik på en mindetavle over to soldater fra byen, som faldt i Treårskrigen i 1850. Den ene soldat faldt ved Isted.

Fra våbenhuset med de to gamle ligsten i gulvet går jeg op i kirketårnet. Det sidste stykke er der kun en vakkelvorn træstige.

De fire åbne tårnvinduer vender mod hver sit verdenshjørne. Mod øst er der vid udsigt over skove, bakker og marker. I dag synes jeg, at det hele ikke er så langt væk, som jeg husker det. Mens jeg står her ved tårnvinduet, genkalder jeg mig min færden i denne lille landsby, som mine tanker nu har kredset om gennem mit egnshistoriske arbejde de seneste fyrretyve år.

Langt mod øst får jeg øje på Anders Andersens gård i Sønderskov. Ham har jeg optaget en samtale med på bånd engang. Han er født i 1901, og fortæller om livet på gården omkring 1910. Han fortæller i egnens gamle bondedialekt, om hvad han kan "hows" (huske).

Brød med lys

De bage jo selv rugbrød på gården. Gennem en stor bue gik man ind i den åbne skorsten, og der bagved var en jernlæge

ind til den store bageovn. Når de skulle bage, fyrede de op med træ inde i selve bageovnen. Når ilden så var brændt ud, ragede man asken ud med en "lime", hvilket er en kost, der består af et bundt birkegrene bundet fast om et træskaft. Der skulle være et bestemt, rødtligt lysskær inde i ovnen, for at den var varmet op og klar til bagning. "Den swot mand skulle ud", sagde man.

Med en lang skydsel af træ satte man brødet ind i ovnen, altså ind i det samme rum, som ilden havde brændt i. I det første brød, man langede ind med skydselen, havde man sat et tændt tællelys ned i dejen for at lyse op.

På gården lavede man også selv tællelys, når vinteren stod for døren. (Man fik først elektrisk lys i 1947). Lysene blev lavet af fåretalg (fårefedt). Man dypede en væge utallige gange ned i det varme, smeltede fårefedt og hængte derefter lysene til afdrypning på pinde mellem to stiger. Der skulle lægges papir over hele gulvet, det var noget forfærdeligt svineri. Der flød jo af fedtet fåretalg overalt.

De lavede også et enkelt "Helligtrekongerslys". Det var et tregrenet lys, og midt i lyset var der indstøbt en lille pennefjerspose, hvori der var lidt krudt. Dette lys var på bordet Helligtrekongersaften, den 6. januar, og når krudtet havde givet et lille knald, var julen ude.

Hjemmebrygget øl

I bryggerset lavede man øl i et en meter højt bryggekar, som stod på en trefod. Karret blev fyldt med kogende vand, hvori man kom malt og humle. Denne væske stod og trak i adskillige timer, og før gæren kom i, kaldtes det "ut" eller

”uth”. Når væsken havde gæret i passende tid, og der var dannet en gærhat ovenpå af lyst skum, var øllet ved at være klar.

I bunden af karret var der et hul, hvori tapstangen sad. Den var pakket ind i halm, og når man lindede lidt på tapstangen, løb øllet ned. Man sagde, at hvis tapstangen havde været omviklet med havrehalm, blev øllet lidt sødere. Det var jo almindeligt husholdningsøl man brygede, og det var godt at have et ”øltræ”, som en tønde kaldtes, så man kunne få sig et glas fra den kolde kælder, når man kom hjem efter en lang høstdag.

Udsigt til 20 bål

På båndet fortæller Anders Andersen også om gamle skikke på egnen. Her i Østjylland brændte man jo bål på Valborg aften, og først omkring 1940-50'erne begyndte man også med Skt. Hansbålene.

Valborgaften gik Anders Andersen ud på en lille bakke ved sin gård og spejdede efter bål. En sådan lun forårsaften kunne han sommetider tælle op til 20 blus. Fra gammel tid findes der det, man kalder ”Det østjyske blusområde”. Det går fra Mariager fjord i nord og ind til Jyllands højderyg, som det følger ned til Horsens fjord. I dette område brændte man blus på Valborg aften, mens resten af Danmark brændte bål Skt. Hansaften.

I Nimtofte ligger den idylliske Mølledam med Svaneøen, og bøgeskoven går helt ned til dammen. For enden findes den store Møllegårds statelige bygninger, som man går igennem, når man følger ”Kærlighedsstien” rundt om søen (se billede side 24). Der er smukt og grønt overalt, og i en gammel konkurrence vandt Nim-

tofte engang førsteprisen som Danmarks smukkeste beliggende landsby.

Byen er omgivet af bakker på alle sider, så når der rigtig kommer sne, som under de første vintre under krigen, kan byen være helt afskåret fra omverdenen. Sneplovene på den private jernbane kæmpede en fortvivlet kamp mod snemasserne, og i flere dage kunne forbindelsen være afbrudt.

Men i Nimtofte forstod man at hygge sig. Om aftenen var der et vældigt liv under gadelygterne på de fire kælkebakker. Ikke blot børn, men også ægtepar klædte sig godt på og var ude at kælke sådanne aftener. Både lærerparret, skrædderme-steren, manufakturhandleren og deres koner var ude at more sig, og bagefter samledes man hos hinanden til aftenkaffe. Børnene havde røde kinder, og øjnene strålede, når de trætte af den friske luft satte sig til bordet og fik en kop varm chokolade.

Markeder på torvet

Nimtofte er også den eneste landsby på Djursland, som har et torv. Her holdtes markeder gennem flere hundrede år, og først i 1904 blev markedet flyttet til Ryomgaard. Når der var marked, handles hestene på torvet, og køer, får og høns, og hvad der nu ellers var, blev handlet nede på marken, der går ned til åen. På torvet var der desuden gøglere, luftgyn-ger, småboder, kraftprøver, og hvad der nu hører til sådan en markedsdag.

Børnene havde fri fra skole og har nok spist bismarksklumper og honningkager og glædet sig over det brogede liv der udfoldede sig.

Mit blik falder på Brugsen, som lig-

Nimtofte torv (1907). Første bygning til højre er S. P. Simon-sens manufakturforretning og derefter købmanden. Mellem de to bygninger var der nedkørsel til markedspladsen. I baggrunden ses brugsforeningen, hvor der fra 1861 og 40 år frem først var købmandsforretning. (Foto udlånt af Midtdjurs Lokalkiv)

ger for enden af torvet. Her er jeg født i 1929, og her har jeg boet i 20 år. Jeg står og genkalder mig byens liv, som jeg oplevede det for 60 år siden.

Mælkekuskene er de første om morgenen, der passerer torvet på vej til mejeriet med deres mælkeunger. Så ringer butiksklokken i Brugsen med den første kunde, hestekøretøjer fra oplandet med ærinder til brugs, mølle og smed kører forbi. Posten i sin sorte uniform og kasket cykler rundt med dagens breve og aviser. Hesten ”Mælkeklaus” trisser tålmodigt rundt med den hvide mælkevogn.

Liv i Brugsen

I Brugsen var vi otte-ni mennesker i huset. Der var altid godt humør med så mange unge boende. Der blev sunget ”Yuppi-jah, jah” og ”Ved landsbyens gadekær, der mødtes han og hun”; ”Lili Marleen” og mange andre slagere oppe på værelserne om aftenen gennem hele min opvækst.

Engang havde vi en tjenestepige, som var lidt længere ud fra landet, end de plejede at være. En formiddag, hun skulle op på loftet og ordne værelserne, sagde hun til min mor, at hun jo bare kunne kalde på hende, hvis der var noget. Hun udtrykte sig på godt, gammeldags jysk: ”Do kà jo bår gool (gale) ætter mæ”. I øvrigt fik vi først vandskyllende closet i 1948. Indtil da nøjedes vi med et stort brædt med hul i og en zinkspand underneden.

Tyskere i byen

Jeg mindes den vinter i 1944, hvor der hørtes marcheren af soldater i gaderne. Kort før jul var et par hundrede tyske soldater kommet til byen og var blevet indkvarteret i forsamlingshus, skole, missionshus og en del steder hos private. Soldaterne holdt juleaften i missionshuset. Stemningen var mørk og nogle græd. Det endte med, at en af soldaterne skød sig.

Tyskerne blev i byen helt hen til marts-april måned. De var på øvelser overalt i

byen og omegnen med deres små tanks og kanoner. De marcherede og sang i garderne og gravede huller og forsvarsstillinger uden for byen. Tyskerne skød nytår ind kl. 24 nytårsaften. Så mange brag og knald har der aldrig været i byen, hverken før eller senere.

Jeg gik tit tur om aftenen med mine forældre. Vi kunne jævnlige høre den monotone brummen af engelske flyvere, når de passerede deroppe i natten på vej med deres bombelast mod Kiel, Berlin eller hvor de nu skulle hen.

Klokken 22 stillede vi ind på engelsk radio, selv om det var forbudt. Vi sad med ørerne helt henne ved radioen, for at de tyske vagtposter ude på gaden ikke skulle opdage noget. Flere borgere i byen lavede selv beskyttelsesrum ved at grave nogle store rum ud i baghaven og bruge nogle gamle jernbanesveller som loftsdækning. Det var i sandhed nogle kolde og uhyggelige steder, som der heldigvis ikke blev brug for.

I april skulle tyskerne hjemad. De drog rundt på gårde og beslaglagde heste og vogne. I Nimtofte tog de heste seks-syv steder. De tog også cykler, og jeg husker, hvordan vi gemte cykler af vejen i de dage i kældre og lader.

Efter den skønne majdag, hvor befrielsen kom i 1945, og en lykkelig sommer meldte hverdagen sig igen i Nimtofte, og ved aftenkaffen taltes der igen om dilettantkomedien i forsamlingshuset og håndboldkampen i søndags.

Udsigten mod nord

Fra kirketårnet kigger jeg ud af vinduet, der vender mod nord. På den høje bakke ser jeg vindmotoren overfor som driver

vandværket, der blev opført i 1901. Før den tid havde hver enkelt hus og gård sin egen brønd og pumpe. Lige nedenfor ligger Stationsvejen, som indtil jernbanen kom i 1911 blev kaldt "Smejgy" - altså Smedegyde. Navnet er nok flere hundrede år gammelt, for langt uden for byen i den retning lå der i middelalderen nogle brug, der udsmedede myremalm.

Før den private jernbane RGGJ kom i 1911, kørte diligencen fire gange om ugen fra Randers til Grenaa og passerede ind om Nimtofte på vejen. Det var en gul diligence med plads til fire passagerer. Postillonen, som kusken kaldtes, var i rød frakke og med høj hat. Han styrede de to sorte heste og sin pisk og signalhorn med øvet hånd.

En fin indkørsel

Jeg vender mig om og går de få skridt over til vinduet mod syd. Der er en fin indkørsel til byen, når man kommer fra Ryomgaard. Vejen går forbi den smukke bindingsværks-præstegård fra 1599 og langs præstegårdsdiget hen til åen, hvor der står ni gamle kastanietræer, som er plantet i 1906.

Vi kommer nu til Herredsbroen, som hedder sådan, fordi åen er skel mellem Nørre Herred og Sønderhald Herred. Indtil for få år siden var der blot en spinkel træbro, og helt op i begyndelsen af 1900-tallet brugte man at køre ned ved siden af broen og over det ældgamle vadested, når det var tunge arbejdsvogne, der skulle forbi.

Fra kroen er der udsigt over torvet. Her ligger endnu tre gårde med stuehuset vendt mod torvet. Helt op til omkring 1907 kunne man endnu somme tider se et

Parti fra Nimtofte

Åen set fra Herredsbroen. Stien til højre førte ned til Møllegården og blev kaldt "Kærlighedsstien". (Foto udlånt af Midtdjurs Lokalkiv)

studeforspand på torvet. Nede ved åen lå et gammelt bindingsværkshus, hvor min bedstemor boede. Her blev der oprettet telefoncentral i 1888, og til sit giftermål i 1892 var min bedstemor telefondame her.

Engang kom en dreng med en seddel, hvorpå der stod en besked, der skulle viderebringes. Denne dreng, som senere blev en af mine gode kontaktpersoner fortalte mig, at da han kom med sedlen, blev han budt på en småkage, men han havde ikke tid til at spise den, for han skulle skynde sig ud og se, når hans seddel "røg" af sted hen ad telefonledningerne.

Nede fra smeden ved åen hører jegammerslag på ambolten. Jeg synes, at jeg kan høre på de iltre slag, at det er min gamle, rødhårede ven, der selv står ved ambolten i dag. Siden hans bedstefar op-

rettede smedien i 1884, har slagene nede fra dammen lydt hver dag ud over byen.

Ungdommens sejr og nederlag

Fra kirketårnets vestvindue ser jeg ned på den lille sidegade, som ligger op ad "Tømmerpladsen". Her husker jeg, at man på særlige festdage holdt ringridning. Hestene og rytterne var pyntede med blå og hvide papirsbånd, og man havde skråhuer på. Der var præmie til vinderen, og efter kampen red rytterne i vinderorden rundt i byen. Der var også tøndeslagning af udklædte børn til fastelavn og andre aktiviteter på tømmerpladsen.

Mit blik falder på forsamlingshuset, som var i brug fra 1893 og indtil 1950. Her mødtes byen om kulturliv, gymnastik, dilettant - og ikke mindst dans.

Jeg står og tænker på ungdommens længsler og urolige år med kampene om pigernes gunst. Når man gik hjem var stemningen altid efter aftenens små nederlag eller små sejre. Sommetider måtte jeg vemodigt nynne: ”Gem du dine kys, til det blir forår igen, gem du dine kys, til du har fundet en ven” - og andre gange kom man jublende hjem og havde med begejstring lyst til at synge. ”Jeg har elsket dig så længe, jeg kan mindes” - eller ”- aldrig har jeg følt himlen så nær som nu” - hvis jeg skal udtrykke mig ved datidens slagere.

Ude i krattet ligger der en helligkilde, som jeg har sat et skilt op ved. Gennem Nationalmuseet fandt jeg frem til en betretning fra 1893 om kilden, og efter flere års søgen fandt jeg frem til, hvor den havde været.

Byens vartegn

Langt mod vest på toppen af åsbakkerne ligger den store kæmpehøj, som kaldes ”Dos”. Her legede vi som børn, og som unge sad vi og flettede fingre med pigerne på lune aftener. Der var storslået sådan en aften med måneskin og udsigt langt, langt ned over dalene. Der var en egen stemning på stedet, og allerede for flere tusinde år siden havde man lagt mærke til dette og lagt dyssen her.

Jeg er overbevist om, at de mennesker, der siden stenalderen har boet på denne lille plet, som i dag kaldes Nimtofte, mindst een gang i deres liv har været på højen. Jeg stirrer længe på den høje top og lader fantasien vandre. De første beboere har sikkert holdt øje med bjørne og ulve,

og på vej nedad igen til bopladsen ved åen har de måske samlet en flintesten op, som de kunne hugge til. Senere kunne man også herfra se ændringerne i landskabet, da de første agerbrugere kom og brændte skovene af og begyndte at dyrke jorden. Der er noget ”dragende” over Dos. Den har altid været byens vartegn.

Nimtofte blev et landsbysamfund i vikingetiden for 1000 år siden. Den ses første gang nævnt på skrift i 1426. Navnet kommer måske af beliggenheden ved svinget i åen. Forledet kan være efter ordet ”nem”, som betyder bøje eller evt. efter ordet ”nimi”, der betyder nybygger. Efterledet ”toft” (tomt) henviser jo til et fritliggende stykke jord uden for landsbyfællesskabet. Tolkningen er: ”Bebyggelsesarealet ved Nim”. I lokaldialekten i 17-1800tallet var udtalen: ”Nømtowt”.

Jeg står tæt op ad kirkeklokken. Jeg har aldrig set den før. Den er fra 1600tallet og har således præget byens liv gennem 3-400 år, når den ringede solen op hver morgen og ned hver aften.

Gravstenene viser, at jeg kender de fleste, som ligger her, og flere af dem har jeg interviewet i sin tid og senere afleveret deres erindringer til lokalarkivet.

Vi er nu sidst i oktober. Mulden og planterne på kirkegården lugter af efterår, og bladene har røde og gyldne farver. Naturen indretter sig på vinterens komme. En kile af gæs er på vej mod syd. Jeg er nu gammel og grå, og snart er jeg ikke selv med i naturens gang mere, men kilerne på himlen vil fortsætte og fortsætte indtil verdens ende.

Horsens kirker

Af Bent Knie-Andersen

Det vides med sikkerhed at Horsens har haft tre middelalderkirker, den nuværende Vor Frelsers kirke, Klosterkirken og Vor Frue kirke. Kun for de to førstes vedkommende kendes beliggenheden med sikkerhed. Vor Frue kirke har af historikere og arkæologer været placeret mange steder: i Lovby, ved det gamle rådhus på Søndergade, på Stjernholm eller på samme sted som Vor Frelsers kirke senere blev opført. Sammenstykkedes de mange tilsyneladende modstridende udsagn kronologisk og sættes disse i historisk perspektiv, falder brikkerne omkring kirkens placering imidlertid på plads.

Udgravninger viser, at Horsens ældste bebyggelse stammer fra vikingetiden,

Vor Frelsers kirke i slutningen af 1800-tallet.

men en egentlig bymæssig bebyggelse udviklede sig først i de følgende århundreder. Det var i Valdemarernes tid, fra 1157 til 1241, der var en opgangstid for dansk landbrug og handel, at Horsens voksede til en egentlig by.

Byen udviklede sig beskyttet af en befæstet kongsgård, der lå uden for den egentlige by på det senere Stjernholm lige øst for Borgergades byport. Kongsgården nedbrændte i 1247 under striden mellem kong Erik og hertug Abel. Den var da ejet af cistercienserne på Øm Kloster og var formentlig den, der i Øm Klosters krønike benævnes Curia Horsnes eller Horsnæsgaard.

Kongsgården var af kongen overdraget til cistercienserne til anvendelse som kloster, fordi den havde mistet sin militære betydning.

Byens sognekirke og den tilhørende kirkegård lå sammen med kongsgården; kirken var viet til Jomfru Maria, Vor Frue. Selv om kirken lå sammen med kongsgården, var den ikke en del af denne og der er ingen vidnesbyrd om at den skulle være brændt samtidig med kongsgården.

Før nedbrændingen af Horsnæsgaard i 1247 var opførelsen af et kapel inde i selve byen påbegyndt, formentlig som

Sct. Ibs kirke set fra nord. Udsnit af Peder Hansen Resen's Atlas Danicus fra 1677.

en del af en ny kongsgård, hvad ordet "kapel" peger på. Kapellet blev opført i senromansk stil og havde allerede fra begyndelsen både hovedskib og kor. Senere fjøjedes sideskibe og tårne til. Kapellet blev efter fuldførelsen indviet til Sct. Jacob, også kaldet Sct. Ib. Begravelser foregik både ved den oprindelige sognekirke og senere også ved kapellet.

Efter nedbrændingen af den første kongsgård og plyndringen af byen i 1247 blev byen igen hærget i 1285, denne gang af den norske foged Alf Erlingsøn.

Byen blev befæstet

Både i 1292 og 1299 besøgte kong Erik Menved Horsens. På baggrund af besøgene og formentlig også forårsaget af en voksende utilfredshed blandt de jyske herremænd og bønder, igangsattes en befæstning af byen. Dette skete i form af en befæstning rundt om Sct. Ibs kapel.

I 1313 slog kongens tyske lejevær et bondeoprør ned på Hatting mark, ikke langt fra Horsens, og som straf blev bøn-

derne tvunget til at opføre en befæstet borg ved Bygholm - og befæstningen omkring Sct. Ibs kapel sløjfedes!

I 1348-50 blev Hørsens igen ramt af en katastrofe, idet mere end halvdelen af byens indbyggere døde som følge af den sorte død.

Horsnæsgaard, der havde været overdraget til cistercienserne, faldt i forbindelse hermed tilbage til kronen, og i 1351 blev både resterne af kongsgården, Vor Frue kirke og Sct. Ibs kapel af Valdemar Atterdag overdraget til johanitterordenens moderkloster i Antvorskov. Munkeordenen indrettede kloster i kongsgården, der fik navnet Sct. Hans kloster, og forstanderen, prioren, fungerede tillige som sognepræst i Vor Frue kirke bistået af sine munke, ligesom ordenen forestod de kirkelige handlinger i Sct. Ibs kapel.

Byens oprindelige kirkegård lå sammen med Vor Frue kirke, men efter at befæstningen omkring Sct. Ibs kapel var sløjfet, og kirken var blevet sognekirke, opstod en kirkegård ved kapellet; denne kirkegård bibeholdt navnet efter sognekirken, Vor Frue kirkegård.

En anden munkeorden, franciskanerne eller gråbrødrene havde også et kloster i byen. Deres kirke, Klosterkirken, var opført på den grund ridder Niels Mandrup af Barritskov i 1261 havde foræret ordenen sammen med sin gård i Horsens. Kirken, hvis oprindelige del stod færdig i 1275, var en del af et gråbrødre kloster, men fungerede også som egentlig kirke og borgerne kunne blive begravet i kirken eller på den omkring kirken liggende kirkegård, selv om kirken ikke var sognekirke.

I 1480 søgte johanitterklosteret paven

om, at Sct. Ibs kapel måtte blive sognekirke i stedet for Vor Frue kirke. Som årsag hertil anførtes at kirken kun lå et stenkast fra havet, hvor pirater og sørøvere ofte kom forbi. Kirken lå tæt ved fjorden, men årsagen har måske snarere været konkurrencen fra gråbrødrene, hvis kirke indbyggerne skulle passere, når de gennem Borgergades port drog til sognekirken, der lå lige uden for byporten.

Paven gav tilladelse, og Sct. Ibs kirke virkede herefter som sognekirke frem til 1532, hvor Horsens af kongen i forbindelse med reformationen fik overdraget gråbrødrenes klosterkirke til sognekirke, og franciskanerne blev uddrevet af byen.

Kongen gav lov

I 1540 gav kongen tilladelse til, at Vor Frue kirke måtte nedrives og materialerne bl. a. bruges til reparation af Klosterkirken. Klosterkirken var nu sognekirke, og der var derfor ingen grund til at opretholde den gamle sognekirke, Vor Frue kirke, der i mere end et halvt århundrede ikke havde fungeret som sognekirke.

Reparation af Klosterkirken kan have været nødvendig, for en af årsagerne til at kongen havde givet tilladelse til byens overtagelse af franciskanermunkenes Klosterkirke som sognekirke var, at munkene i årene før reformationen havde svært ved at tigge midler og derfor havde nedrevet mure og skillevægge i klosteret og solgte materialerne for at skaffe penge. Medvirkende kan også have været, at byen i 1536 var blevet ramt af en storbrand, og der generelt savnedes bygningsmaterialer. Af kloster-komplekset bevaredes kun kirken og den senere latinskole, medens resten blev nedrevet og byggematerialerne

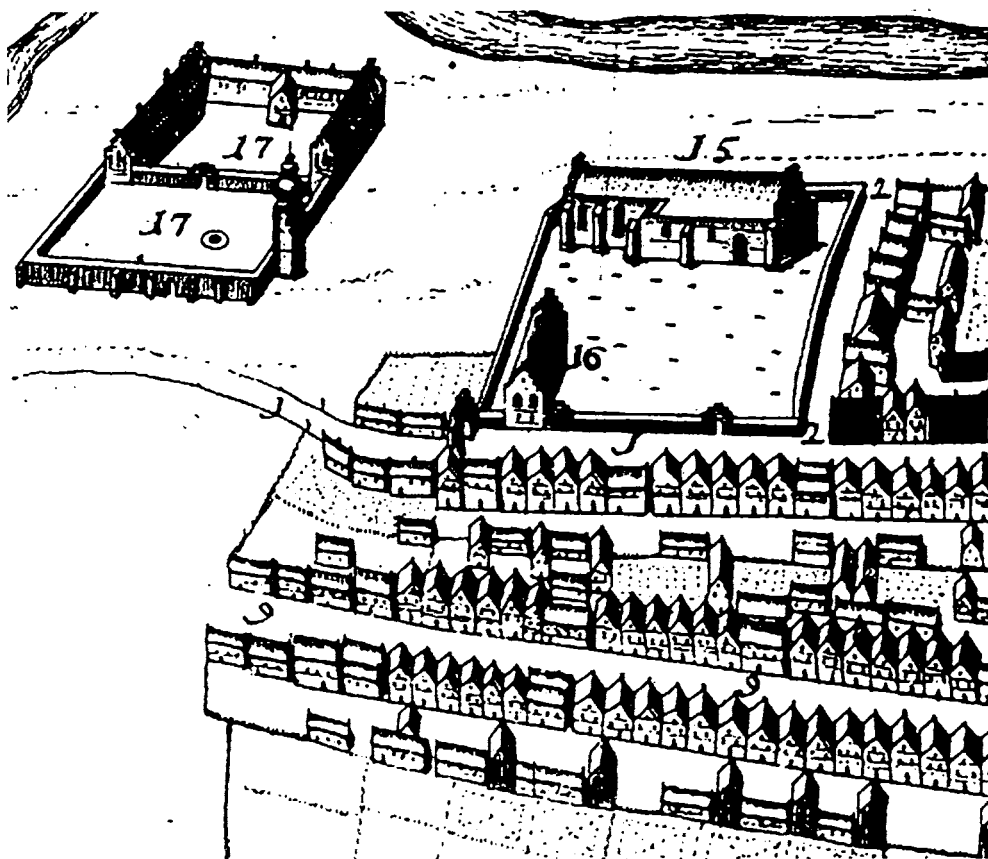
Klosterkirken før restaureringen i 1890-erne.

genanvendt. Ved kirken er dog i dag bevaret granitportaler, der formentlig stammer fra den oprindelige Vor Frue kirke.

Også Sct. Ibs kirke ramtes flere gange af brande og har i perioder stået som åben ruin. I 1575 gav kongen tilladelse til, at kirkegården ved Sct. Ibs kirke (der havde beholdt navnet Vor Frue kirkegård) blev nedlagt og pladsen indrettet til torv.

Kronen havde ved reformationen overtaget johanitterklosteret, men solgte det i 1575 til Holger Ottosen Rosenkrantz, der forvandlede det til det adelige herresæde Stjernholm. Stjernholm slot blev senere en overgang bopæl for lensmanden, men slottet endte med at blive nedrevet i 1670 og materialerne anvendt til genopførelse af Bygholm, som var brændt i 1616.

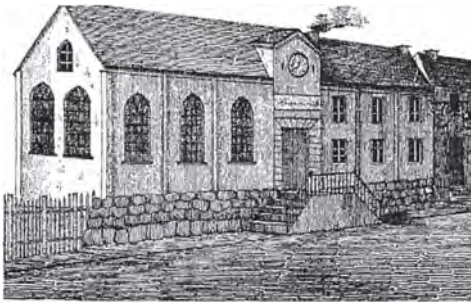
Da kongen i 1540 gav tilladelse til at den gamle sognekirke måtte nedrives, var klosteret givet i pant for et lån. Den gamle sognekirke har således ikke været en integreret del af klosteret, da kongen næppe havde kunnet give tilladelse til nedrivning og dermed forringelse af pantet, hvis dette havde været tilfældet.

Udsnit af Horsens i Peder Hansen Resen's Atlas Danicus fra 1677.
15 angiver Klosterkirken, 16 latinskolen og 17 Stjernholm slot.

Alt viser således, at den oprindelige sognekirke, Vor Frue kirke, har ligget på det senere Stjernholm, og faktisk fremgår kirkens placering måske af Peder Hansen Resen's Atlas Danicus fra 1677. Her vises klosterkirken og lige øst for denne Stjernholm slot. Ved en havemur nord for slottet er vist et kirketårnslignende tårn, beliggende op ad en mur, der indkredser et område nord for slottet. Måske resterne af Vor Frue kirke og den tilhørende kirkegård?

Klosterekirken fungerede efter reformationen som sognekirke, indtil kirken på Torvet igen i 1794 blev sognekirke, fra 1797 under navnet Vor Frelsers kirke. Klosterkirken anvendtes efterfølgende hovedsageligt til begravelser. Den blev restaureret i 1890'erne og brugtes fra 1894 igen til gudstjenester og blev fra 1904 sognekirke for Horsens klosterson, idet Horsens på dette tidspunkt blev delt i to sogne, efter indtil da at have fungeret som ét sogn under Århus stift.

Horsens hospital fra 1568 med Hospitalskirken.

Kirkegårdenes historie

Byens kirkegårde har i vid udstrækning fulgt kirkernes anvendelse som sognekirke. Byens oprindelige kirkegård lå som fremhævet sammen med Vor Frue kirke uden for byen, men efter at Sct. Ibs kapel var blevet sognekirke, anvendtes kirkegården omkring denne, indtil Klosterkirken blev sognekirke, og dens kirkegård blev den byens indbyggere foretrak. I 1836 var kirkegården ved Klosterkirken overfyldt, og der åbnedes en assistenskirkegård nord for Kattesunds port. Begravelserne ophørte på Klosterkirkegården, idet den fra 1856 kun

fandt anvendelse til familiebegavelser, indtil begravelserne helt ophørte i 1896. Begravelser inde i kirkerne var ophørt fra slutningen af 1700-tallet for helt at blive forbudt i 1805. En ny kirkegård på Sundvej blev taget i brug i 1875.

Faktisk havde Horsens endnu en kirke, Hospitalskirken der blev opført i 1568 i Hospitalsgade som et kapel til det samtidig opførte hospital. Hospitalskirken har dog i et vist omfang også været anvendt som almindelig kirke. Fra 1569 var præsten i Thorsted tillige præst ved Hospitalskirken, men fra 1803 sammenlagdes hvervet med kaldet som residerende kapellan i Horsens.

Udover kirkerne har byen haft både en Sct. Jørgensgård og et Helligåndshus. Sct. Jørgensgården har været beliggende hvor Horsens Hospital og Hospitalskirken i dag ligger – Hospitalskirken er sandsynligvis indrettet i en eksisterende bygning, da kirken ikke vender øst-vest, men nord-syd - og Helligåndshuset har ligget på det sted, hvor det gamle rådhus på Søndergade findes.

Falskmøntneren slap for dødsstraf

Af Niels Aage Holmgaard

Rasmus Nielsen Brygger blev døbt den 30. juli 1780 i Gylling Sogn, Hads Herred. Han var søn af gårdmand Niels Rasmusen Brygger og hustru Kirsten Jensdatter.

Efter Rasmus Brygger var konfirmeret, kom han til Randlev, hvor han var et år

og hjalp degnen Jens Jensen med at holde skole. Derefter kom han til Horsens, hvor han var et år som andenlærer for skoleholder Marius Hendrich ved den Tydske Skole. Siden kom Rasmus til Rørth i Hads Herred og holdt skole i et år for bymæn-

1799 den 26`de Augusti

No 2 C7 timus/1799 ½ Rigsdaler.— Joachim Otto Schack Rathlou Herre til Stamhuset Rathlousdal og Gersdorffslund Ridder af Elephanten, Deres Kongl. Majestæts Statsminister Gehejme Raad og Kammerherre p:p: Giør Witterligt: at Eig haver antaget og Beskikket, ligesom eig og herved antager og Beskikker udi Afgl: Skoleholder Rasmus Wissings sted, til Skoleholder udi Halling Skole District, Rasmus Nielsen Brøgger som af Herredsprovsten S.F.H. Provst Kaalund, i følge den Kongl. anordning er examineret og befunden Duelig og bequiem til at forestaa Skole-Embedet og udi hvilket Skole Embede Rasmus Nielsen retter og forholder sig efter Hans Majestæts allernaadigste Lov og Skole forordninger med ald Fliid at lære og undervise Ungdommen udi Deres Christendom, Kiærlig og Lemfældig at omgaaes Børnene flittig og troligt at paapasse sit Embede, baade i og uden Skolen foregaa Børnene med gode Exempler til sand Gudfrygtigheds Øvelse samt er sine foresatte Øvrighed Hørig og Lydig i alt det som Christelig, og Ret er. Derimod skal han nyde alle de Indkomster visse og uvisse som er lagt til Skole-Embedet, alt paa samme maade som hans Formand havt samme og Hans Kongl. Majestæts Allernaadigste Lov og Anordninger samt Skole Fundatsen tillader og befaler. Dette til Bekræftelse under min Haand og hostrykte Signeth.— Rathlousdal d. 8 Juni 1799.-Schak Rathlou

Logo Sigeli

Beskikkelsen af Rasmus Nielsen Brøgger til lærer i Halling.

dene. Så vendte han tilbage til Jensen i Randlev og kom derfra til Odder, hvor han for degn La Cour holdt skole i et halvt år.

Endelig blev han beskikket til Halling Skole som lærer af Stamhuusbesidder til Rathlousdal og Gersdorffslund, Statsminister p. p. Joachim Otto Schack Rathlou. Dette skete den 26. august 1799.

Herefter hører man ikke ikke noget om ham. Dog har Rasmus Brygger efterhånden fået en stor familie, og lærerlønnen er ikke særlig stor.

I 1811 starter pastor Niels Blicher fra Randlev/Bjerager Sogne et lærerseminarium og blandt de studerende på det første hold, som alle er godt i gang med deres lærergerning i Hads Herred, er Rasmus Nielsen Brygger.

Anholdt på marked

Den 27. maj 1819 sker noget frygteligt. På Skanderborg Marked bliver Rasmus Nielsen Brygger antruffet med falske 5 Rigsbankdaler sedler, som han prøver at betale købmandsvarer med.

Samme dag bliver det første forhør holdt i Skanderborg i gården no.10 af dommer og skriver samt by- og herredsfoged Bagger i overværelse af de to vidner Søren Jensen og Laurs Mathiesen. Årsagen var, at Rasmus Nielsen Brygger havde betalt med en falsk 5 daler bankseddel for købmandsvarer hos købmand Laurs Thomasens kone. Hun ville ikke modtage sedlen. Senere havde Brygger held med at betale med den falske seddel til hendes søster Elisabeth Rasmusdatter, der af uvidenhed modtog den som god.

Købmand Thomasen, som fik kundskab med dette, opsøgte Rasmus Nielsen

Brygger og traf ham på markedet, hvorefter han indbragte ham til byfogeden. Rasmus Brygger påstod, at han ville veksle den falske seddel med gode sedler, bare han så måtte slippe. Det fik han dog ikke lov til, og byfogeden lod ham visitere, og der blev fundet: Bogen kaldet Udtog af Den Danske Sproglære af D. S. Birch, fem falske Rigsbankdaler sedler no. 200976, 850092, 328057, 7053210. Sedlerne blev forsynet med påtegning og rettens segl for at følge akten som Corpus Delicti.

Desuden fandtes hos Brygger nogle ægte sedler og mønter samt et rødt kvindetørklæde med blomstret kant uden mærke, et brev knappenåle og ligeledes en opstander tobakspibe og en lærredspose med fire pund ål. Disse ting blev ved anholdelsen sat under byfogedens segl.

Alene om falskneriet

Den anholdte blev sat under vagt natten over. Dagen efter blev han stillet for retten, hvor han forklarede at være hellærer i Halling, og at han havde været det i 20 år. At han hed Rasmus Nielsen Brygger, var 39 år gammel, gift og havde fem små børn, hvoraf den ældste var 12 år og den yngste et år. Han oplyste desuden, at han havde et svagt bryst, men ellers ingen legemsbrist, og at han intet håndværk havde lært.

Ligeledes fortalte Brygger, at han havde udført fabrikationen af sedlerne tidligt om morgenen ved solens opgang, uden noget andet menneskes viden i eller uden for huset havde nogen kundskab om hans foretagende. Han havde heller ikke en medhjælper hverken til fremstillingen af de falske sedler eller til hjælp

med at afsætte pengene. Herefter sluttede forhøret, og han blev med vagt overført til Århus arrest.

Hjemmet blev gennem søgt

Dagen efter, den 28. maj 1819, indfandt sig i Halling skole den kongelige konstituerede herredsfoged amtmænd Treschow med sin konstituerede fuldmægtig A. Nielsen. Som vidner var tilkaldt gårdmændene Rasmus Nielsen og Jens Rasmussen af Halling. Rasmus Bryggers kone, Ane Pedersdatter, var også til stede.

I disses overværelse blev arrestantens bolig omhyggeligt undersøgt. Man opdagede ikke det ringeste instrument eller andet middel, som kunne have været brugt ved sedlernes fremstilling, ligesom der heller ikke blev fundet andre sedler. Derpå fremstod den arresteredes kone, Ane Pedersdatter, som efter formaning til sandhed og efter at være foreholdt at hun efter al sandsynlighed måtte have været medvidende om den forøvede misgerning eller i det mindste vide besked om, hvor redskaberne, som var brugt til fremstillingen af de falske sedler, var gemt.

Hun forklarede, at hendes mand onsdag morgen tidligt stod op og fortalte, at han ville til Skanderborg marked for at købe nogle småting til husets fornødenhed. Derefter gik han, uden at der var nogen der kaldte på ham, og hun så, at han gik alene ud af byen. Det næste, hun hørte til sin mand var, da rygtet allerede sagde, at han var arresteret i Skanderborg.

Yderligere fortalte hun, at han altid havde haft den skik at stå tidlig op om morgenen, fordi han som skoleholder hver morgen ved solens opgang skulle ringe med kirkeklokkerne. Når dette var sket,

opholdt Rasmus sig for det meste i skolestuen, der var aldeles isoleret fra dagligstuen, hvor hun opholdt sig. Hun bemærkede, at de ikke havde overflødighed af penge, men tværtimod havde de gæld.

Således skyldte de Christen Boelsmand i Søby 40Rd, Hans Bagger i Gylling 8Rd, Jørgen Fischer Smederup 10Rd, Schnitz i Ørting 1Rd 2^M, Dyngby Veirmølle Ole Jensen 1Rd, Knud Jørgensen i Randlev 1Rd, Niels Pedersen 5Rd, Niels Lorensen Hesselberg 2Rd. Flere kunne hun ikke erindre. Dog huskede hun alligevel, at de skyldte til Søren Poulsen i Halling 4Rd, Niels Knudsen i samme by 1Rd. Denne gæld var de kommen i de to første år undtagen de 40 til Christen Boelsmand, som de havde skyldt ham i tre år.

I øvrigt havde hendes mand altid opført sig som en retskaffen og god ægtefælle, og det var hende ikke bekendt, at han før havde været tiltalt eller straffet. Retten anmærkede, at den havde ønsket, at arrestanten ved dette forhør havde været nærværende, men da vognen til befordringen ikke kunne fås så hurtigt, som fogden anså for nødvendigt, så besluttede denne sig til øjeblikkeligt at indfinde sig på bopælen.

Herefter blev den arresterede og konens fællesbo registeret og vurderet. Blandt boets ejendele fandtes en del papirer, der blev taget i rettens forvaring til nærmere efterforskning. I skolestuen var der nogle borde, bænke, en jernkakkellov og en del bøger, som efter skolepatron Rasmus Nielsens oplysninger tilhørte skolelæsesenet.

Brygger tilstår

Af politiprotokollen for Hads Ning Her-

Rasmus Nielsen Brygger var god til at "tegne". Han har lavet flere bryllupsvers med videre, som er dekoreret med flere farver. Han skulle have været den eneste, som brugte flere farver og samtidig selv lavede farverne.

red 5. juni 1819 fremgår det, at forhøret af Rasmus Nielsen Brygger af Halling fortsatte:

Dommeren fremlagde en skrivelse fra byfogeden, hvormed fulgte en falsk 5 rigsbankdaler seddel - mærket N° 835900.

Arrestanten Rasmus Nielsen Brygger var løs og ledig for retten til stede. Han blev forevist den indleverede seddel, som han erkendte var fremstillet af ham, og at det meget vel kunne være, at han først havde tilbudt den til skomager Kønke og siden købmand Wennemose. Blandt

de vidner, der blev afhørt, var igen hans kone Ane Pedersdatter.

I anledning af uoverensstemmelser mellem hendes og mandens forklaringer, blev hun yderligere forhørt. Ane forklarede, at hun nok ind imellem havde mærket, at døren var låst til den anden stue, og da hun spurgte sin mand om årsagen, svarede han, at han havde noget at skrive skolen angående. Hun fandt det underligt, hvorfra hendes mand kunne få penge, men han påstod, at han havde lånt dem.

Gjenpart

Hans Majestæt Kongen har under 12de Dennes aller=naadigst Orienteret Mig Saaledes.

Frederik Den Sjette af Guds Naade, Konge til Danmark, De Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg.—

Vor Synderlige Gunst Tilforn! Os er Allernaadigst bleven foredragen en ved vor Højesteret under 6te Marts d.aa. Afsagte Dom, hvorved Skolelærer Rasmus Nielsen Brygger af Halling, for at have Forfærdiget og Udgivet Falske 5 Rbd. Sedler, nu tilfunden at have forbrudt Ære, Liv og Gods. Efter at have taget denne Sag, tilligemed de af Vort Danske Kancellie, derom oplyste omstændigheder i Overværelse, give vi dig hermed tilkjende at Vi allernaadigst ville have Fornævnte Skolelærer Rasmus Nielsen Brygger eftergivet den hans ved ommeldte Dom, som herhos følger, idømte Straf, imod at han hensættes til Arbeide i Viborg Tugthus for Livstid. — Derefter Du Dig allerunder= danigst Haver ar rette, og det fornødne i Over= ensstemmelse hermed at foranstalte, befalende dig Gud. Hvilket hermed Communiceres Deres Høj og Velbaarenhed til Efterretning og Foranstaltning. —

Om Executionen saavel i henseende til Straffen som Omkostningerne, udbedes Efter= retning, snarest muligt. — Ommeldte Højesteretsdom, samt 3de Tegninger følger herhos.

Aarhus den 21 April 1820

Güldenchrone

Høj og Velbaarne

Hr. Amtmand og Kongelig Constitueret Herredsfoged Treschov.

Ifølge forestaaende Aafskrift, der er Ordlydende med Originalen, og medfølgende Højesterets Dom, overleveres Arrestanten Rasmus Nielsen Brygger hermed i Viborg Tugthus for at udstaa sin Straf. — For Modtagelsen udbedes Tilstaaelse paa Originalskriftet, der tillige med Dommen udbedes tilbage. —

Hads Ning Herreders Contoir den 23 April 1820

Nielsen

Const.

Kongen benåder Rasmus Nielsen Brygger, så dødsdommen bliver erstattet med livstid, som han skal afsone i Viborg Tugthus.

Derefter kom yderligere fem forhør. Herefter blev Rasmus Nielsen Brygger ved Herredstinget idømt lovens strengeste straf nemlig: Straf på Ære, Liv og Gods (Dødsstraf).

Fordi det var en dødsstraf, blev sagen sendt videre til Landsoverretten i Viborg. Her blev dommen stadfæstet. Da der var tale om en dødsdom, skulle straffen prøves ved Højesteret. Endnu en gang blev dommen den 14. februar 1820 stadfæstet.

Livstid erstatter dødsstraf

Den 6. juni blev samtlige sagens dokumenter tilstillet Aarhus Stiftamt. Efterfølgende blev Rasmus Nielsen Brygger benådet af kongen, mod at han skal hensidde livsvarigt i Viborg Tugthus, hvortil Rasmus Brygger ankommer den 25. april 1820.

I arkivet for Viborg Tugthus har jeg fundet et par protokoller, arbejdsprotokoller, hvori det fremgår, at han fra juli 1823

1. Fangens Navn	Rasmus Nielsen Brygger
2. Nr.	24
3. Rulle Nr.	58 - 108
4. Hvor Født.	Gylling Sogn
5. Sidste Opholdssted.	Halling By og Sogn
6. Naar Indkommet.	25 - 04 - 1820
7. Hvorfor.	Falske Bankosedler
8. Hvorlænge.	Livstid
9. Straffet før.	Nej
10. Alder.	40 Aar
11. Naar Løsladt/Opførsel	04/03-1825, Løsladt efter Kongelig Resolution
12. Svagelighed/Signalem.	64½ Tommer Høj, Blaa Øjne, Sort Haar, Middel af Skuldre og Lemmer
13. Er Gift.	Ja
14. Hvor mange Børn.	2 Dreng og 3 Piger
15. Er Konfirmeret.	I Gylling Sogn
16. Religion.	Lutheraner
17. Profession.	Skolelærer
18. Til hvilket arbejde.	Adskilligt
19. Anmærkninger.	Indsat efter Kongelig Anordning af 12/04-1820 og Foregaaende Højesteretsdom s.aa.

Stambladet i Viborg Tugthus.

til juli 1824 har arbejdet på Asmild Kloster, og fra juli 1824 til først på året 1825 har han blot lavet ”adskilligt”. Desuden er der en straffeprotokol, hvoraf det fremgår, at han bliver straffet ”for utilladelig omgang med Skrivematerialer”.

Den 12. september 1820 sender fire af hans lærerkolleger i Hads Herred et bønsskrift til biskop Birch, som sender det videre. Desuden sender hans kone i maj en ansøgning til direktionen for Tugthuset i Viborg forsynet med pastor Kaalund og to gårdmænds anbefalinger.

Rasmus Nielsen Brygger sad i Viborg

Tugthus indtil den 29. januar 1825, hvor han sammen med flere medfanger blev benådet i anledning af kongens fødselsdag. Det var dog en betingelse, at der forinden var sikkerhed for, at de kunne finde lovligt erhverv. Samtidig var det klart, at de frigivne uden videre dom ville blive indsat til arbejde i straffeanstalten, såfremt de igen gjorde sig skyldige i nogen forbrydelse. Rasmus Nielsen Brygger blev sendt hjem og blev skolelærer ved Kysing Biskole. Her levede han sine sidste år til sin død i 1841.

Det Kongelige Danske Kancelli har under
25 dennes tilskrevet Direktionen saaledes:
Paa Kancelliets allerunderdanigste forestilling
om Fangers Løsladelse i anledning af Hans
Majestæts allerhøjeste Fødselsdag, har det
behaget Hans Majestæt allernaadigst at
resolve:

at Johanne Pedersdatter, Magrethe
Rasmusdatter, Maria Dorthea --?--,
Hans Christian Christensen, Niels
Nielsen Svenningsen, og Rasmus Nielsen
Brygger af Viborg Tugt og Forbedrings=
hus maa skjænkes Friheden, dog at der
forinden have vished om at de kunne
finde lovligt Erhverv, og at det tilkjende=
gives dem at de uden videre Dom ville
blive hensatte til Arbeide i Straffe=
anstalten, saafremt de paa nye gjøre
Sig Skyldige i nogen Forbrydelse, der
ikke i medhold af Lovgivningen med=
fører større Straf.

Hvilket tjenstligt meddeles Direktionen
for Viborg Tugt og Forbedringshus til
behagelig Efterretning og fornøden Foran=
staltning.

Dette meddeles herved tjenstlig Inspectionen
til fornøden Efterretning og videre hørende
Foranstaltning.-

*29. januar 1825 bliver Ras-
mus Nielsen Brygger igen en
fri mand.*

Store Ravnsbjerg præger Viby

Af Karen Margrethe Sørensen

Når man færdes i Århus-forstaden Viby, støder man flere steder på navnet "Ravnsbjerg", f.eks. Ravnsbjergvej, Ravnsbjergkirken og Ravnsbjergkollegiet. I dag er nok de færreste klar over, at navnet stammer fra "Store Ravnsbjerg", der en gang med sine lidt over 50 hektar var den største gård i Viby sogn. Nu er gården da også næsten forsvundet. Dens bygninger ligger omtrent skjult i bevoksningen mel-

lem to markante bakker umiddelbart sydøst for vejkrydset Skanderborgvej/Ydre Ringvej i den sydlige del af Viby.

Gården blev i begyndelsen af 1800-årene udflyttet fra Nordby ved Viby og har fået sit navn efter en gammel markbetegnelse, idet *Store Rafnsbjerges Ager* nævnes i markbogen fra 1683. Oprindeligt havde den matrikelnummer 16 a, men da der med tiden blev opkøbt en hel del jord,

Med tiden vil Store Ravnsbjerg forsvinde, og kun navnet lever videre. (Foto: Jens Jeppesen).

omfattede Store Ravnsbjerg efterhånden 27 forskellige matrikelnumre. I takt med jordopkøbene fik gården også tilføjet flere avlsbygninger.

Første ejer gik fallit

Den første ejer af den udflyttede gård hed Jens Pedersen (Loft), som nævnes i 1810. Tilsyneladende gik han fallit og måtte sammen med sin hustru flytte derfra.

Senere var Store Ravnsbjerg ejet af Povel Vedel Storm. Han købte gården i 1830 for 2900 Rigsbankdaler sedler. I kirkebogen oplyses, at 5. november 1833 blev i Viby enkemand og krigskommissær Hr. Povel Vedel Storm, 53 år, gift med jomfru Emilie Marie Magdalene Mader, 25 år. Storm døde på Store Ravnsbjerg den 25. februar 1857, 77 år gammel.

De næste 20 år var Store Ravnsbjerg ejet af proprietær A. Nielsen, en ret fin mand, der mentes at være søn af Frederik VI. Det fortælles, at han slog efter folk med piskan, hvis de ikke veg til side for ham eller hilste ærbødigt nok. Efter hans død overtog enken i 1877 gennem skifteretten Store Ravnsbjerg. Gården blev nu drevet med hendes søn som forvalter.

I 1905 fik Niels Peter Sørensen skøde på gården. Han var fra Brabrand og havde været vært på Østergades Hotel i Århus. Han købte desuden Aabygård og solgte i 1909 Store Ravnsbjerg til ejendoms-handlere, der 1910 afhændede den til P. Johnsen. Samme år overdrog han gården til Jens N. Jørgensen. I 1935 solgte denne Store Ravnsbjerg til Søren Loft.

I opslagsværket *Større danske Landbrug* fra 1933 læser man, at gården dengang var på 53 hektar. Jorden var fordelt på 44 hektar ager, 5,5 hektar eng, 2,5

hektar skov og 1 hektar have og gårdsplads. Der var efter datiden mange dyr på gården. Kvægbesætningen bestod af 20-24 malkekøer, 2 tyre og 20 ungkreaturer. Det var en besætning af jysk race, der blev fornyet ved eget tillæg med indkøb af tyre. Den gennemsnitlige mælkeydelse var på ca. 4000 kg årligt, og mælken blev leveret til ”De forenede Mejerier” i Århus.

Der var som regel 6 arbejdsheste, dels af jysk og dels af belgisk race, og svinebesætningen bestod af 25-30 søer. Tillægget herfra blev enten solgt som smågrise eller opfedet på gården. Fjerkræholdet bestod af ca. 40 høns.

Loft tog toget i skole

Søren Loft var landbrugsuddannet fra Malling Landbrugsskole og ugift, da han overtog gården. Han var født den 19. maj 1905 på Mosegård i Viby Nordby. Landsbyen Nordby er gårdene, der i dag ligger gemt ved krydset mellem motorvejen og Viby Ringvej.

Et båndoptaget interview med Søren Loft fra 1992 er trykt i Viby lokalhistoriske forenings årsskrift 1995. Her fortæller han, at han kan huske Landsudstillingen i Århus 1909. Da var han 4 år gammel. Videre beretter han, at han har gået i skole i Kirkegaardskolen, Grønnegade i Århus. Turen derind foregik med Hammeltoget. Skoleinspektøren var meget skrap, men hans kone Nikoline derimod husker Søren Loft som en fantastisk lærer. Han havde hende til historie, og i disse timer ”sad vi nærmest som på glødende pæle, og jeg kan endnu huske mange af de ting, hun fortalte”. Måske var det her Søren Lofts interesse for historie blev vakt.

Ida og Søren Loft foran Store Ravnsbjerg, som Søren købte i 1935. (Foto: Århus Stiftstidende).

Fra den tidligste barndom huskede han også, at Viby Elværk blev etableret. Det var en mærkelig oplevelse, at man kunne få lys ved at tænde for en kontakt. Han huskede også, at Viby Vandværk blev oprettet. Det var underligt at se, hvordan vandet fossede ud af hanen, uden at der blev pumpet.

Som allerede nævnt købte Søren Loft Store Ravnsbjerg i 1935, og her blev han boende indtil sin død i 1999. Journalisten Peter Abildgaard bragte i august 1992 et interview med Søren Loft i Århus Stiftstidende. Her får man et godt indtryk af, hvordan han gennem et langt liv kom til at præge udviklingen i Viby. For det første blev han allerede som ung politisk engageret i Venstre og kom siden hen i sognerådet. For det andet medførte byudviklingen, at der fra Store Ravnsbjerg ef-

terhånden blev frasolgt betydelige arealer. Søren Loft kunne ikke forestille sig efterkrigstidens enorme byudvikling, da han i 1935 købte gården for 184.000 kr.

Væksten i Viby og Århus gennem sidste halvdel af 1900-årene resulterede i, at der fra Store Ravnsbjerg blev solgt jord til etageboliger, parcelhuskvarterer, kollegier, foderstofvirksomhed, Ravnsbjergkirken og Morgenavisen Jyllands-Posten.

I 1943 blev Søren Loft valgt ind i Viby sogneråd som eneste venstremand blandt syv socialdemokrater og tre konservative. Det generede ham ikke at virke i et sogneråd med et stort arbejderflertal. – ”Næ, hvorfor skulle det genere mig? Jeg mener, at vi i Venstre fik et godt samarbejde med socialdemokraterne....Socialdemokraterne kom ofte og spurgte, når en sag skulle igennem, om jeg ikke kunne snakke med

Søren Loft var en ivrig samler af ure. (Foto: Karen Margrethe Sørensen).

de konservative om tingene. De ville gerne have, at vi vedtog det i enighed. Det så bedst ud”. Søren Loft sad i sognerådet i to perioder og gik ud i 1950, hvilket mange beklagede – også socialdemokrater. Venstre fik aldrig mere end den ene plads frem til sammenlægningen med Århus i 1970.

Byudviklingen, som senere også opslugte Store Ravnsbjerg, var han selv med til at starte i årene lige efter Anden Verdenskrig. Han var med til at opkøbe gårde til nye boligområder, bl.a. det nye kvarter ved Fredenskirken. Han var også med til at anlægge lossepladsen ved Eskelund og byggeriet af rensningsanlægget bag Jyllands-Posten. Stadion i Viby var han ligeledes med til at påbegynde.

Den ældste viby’er

Søren Loft var således på mange måder indbegrebet af Viby. I interviewet med Peter Abildgaard i 1992 påstod han, at han dengang var den ældste viby’er, i hvert fald blandt de indfødte. Han havde

i øvrigt dyrket lokalhistorie i mange år og kendte de gamle slægter på gårdene i Viby. Det var også ham, som i 1940’erne tog initiativ til at få nedskrevet Viby sogns historie. Projektet blev gennemført, og *Viby Sogns Historie* af August F. Schmidt udkom som to omfangsrige bind i henholdsvis 1942 og 1949. De er stadig meget læste.

I forbindelse med det omfattende jordsalg fra Store Ravnsbjerg har Søren Loft på et tidspunkt fremsat ønske om, at få veje opkaldt efter sig og sin bror. Ønsket blev imødekommet af Viby sogneråd, og derfor finder vi i dag Søren Lofts Vej og Seltersvej ved Skanderborgvej i Viby lige over for Store Ravnsbjerg. De to veje er registreret den 22. maj 1969.

I første halvdel af 1990’erne drev ægteparret Ida og Søren Loft stadig ca. 20 tdr. land af gårdens jord. Søren Lofts sidste handel var med MD Foods, samme år som han døde. Han handlede personligt med mejeriselskabets direktør Bigum, mindre kunne ikke gøre det. Søren Loft

afgik ved døden den 20. juni 1999, 94 år gammel. En epoke var hermed slut, og Viby havde mistet en meget fremtrædende personlighed.

Besøg på gården

En januardag i 2004, hvor sneen dalede tykt ned over landskabet, kørte forfatteren til denne artikel ind ad indkørslen til Store Ravnsbjerg for at besøge Søren Loft's enke Ida, som stadig bor på gården. Højen Store Ravnsbjerg skimtedes tydeligt gennem de nøgne træer, og man fornemmede, hvor storslået udsigten deroppe fra måtte være. Jeg er sikker på, at Søren Loft mange gange har stået på højen og set ud over markerne, – set hvordan krea-

turene græssede, kornet groede og skoven ændrede sig med årstiderne. Lige til højre lå FDB-fabrikernes enorme anlæg med de mange boliger til funktionærer og arbejdere.

Der var flere indgange til hovedbygningen, og jeg ringede på ved bagindgangen. Det varede en stund, inden der blev lukket op. En elskelig gammel dame kom så ud og undskyldte, at det tog lidt tid, men hun skulle lige have hunden bundet. Den kunne ikke lide fremmede. Gennem et par flotte stuer blev jeg vist ind i dagligstuen, hvor vi satte os til rette, og en hyggelig snak om gamle dage begyndte.

Ida Loft fortalte, at hun kom fra Vinding ved Holstebro. Hun havde i sin tid

Et kig ind i de hyggelige stuer på Store Ravnsbjerg. (Foto: Jens Jeppesen).

set i avisen, at Søren Loft søgte en ung pige i huset eller husbestyrerinde til gården i Viby. Hun blev så ansat og har været der lige siden. De blev gift i 1955, og har to børn. Hun synes, at det har været et dejligt liv med masser af oplevelser og ønsker ikke at flytte derfra. Videre fortæller hun, at Søren var en dygtig landmand. Han var altid foran inden for landbruget, og de fik tidligt traktor og nye maskiner.

Gårdens hovedbygning er fra 1868. Den består af en hovedfløj, der ved hver ende har en kort tværføj i to etager. Ida Loft beretter, at de fik stuehuset lavet om fra små rum til store, flotte stuer. De førte et stort hus med mange på kost og altid åbent for mange mennesker. Der var tre karle og to piger plus en ung mand, som logerede i den ene fløj af hovedbygningen. Det skete, at Søren Loft talte dunder til karlene, men de var alligevel glade for at være på Store Ravnsbjerg. Det var typisk, at de blev der i lang tid.

Ida Loft fortæller om Søren's mange tilidshverv, bl.a. sognerådet. Han var også formand for kornnævnet. Det var et nævn etableret mellem staten og landbrugsorganisationerne, hvorved der for de vigtigste kornsorter indførtes regulering af eksport og import. Formålet var at støtte det korn-

sælgende landbrug. Hun fortæller også, at byudviklingen efterhånden bevirkede, at trafikken på Skanderborgvej blev så tæt, at de fik besvær med at komme over til deres jord på den anden side af vejen.

Gården forsvinder

Ida Loft føler sig ikke ensom i gårdens store stuehus, idet rottweileren Ruby passer særdeles godt på hende og huset. Desuden har hun en logerende. Det er en ung pige fra Litauen, som studerer i Århus. Hende har Ida Loft megen glæde og hjælp af i det daglige. De hygger sig i hinandens selskab.

Hovedsædet for mejeriselskabet Arla er i dag nærmeste nabo til Store Ravnsbjerg. I 2002 fremlagde Århus Kommune en lokalplan for en betydelig udvidelse af Arlas hovedkvarter på de sidste 20 tdr. land af Store Ravnsbjerg. Jorden og bygningerne var solgt med den klausul, at Ida og Søren Loft kunne blive boende resten af deres levetid. Det planlagte byggeri vil brede sig hen over området, hvor Store Ravnsbjergs bygninger ligger. Når det sker, forsvinder den sidste rest af gården, og kun navnet »Ravnsbjerg« vil leve videre i området.

26 hollandske vindmøller i Hads Herred

Af Elin Mortensen

Engang var vindmøller en typisk del af det danske landskab. I Hads Herred var der fra 1801 til 1963 26 vindmøller som malede korn til mel, gryn og grutning for egnens gårde og købmænd. Tilbage står kun Gylling mølle som nu er restaureret og er museumsmølle samt Rørth mølle, der er indrettet til beboelse.

Møllernes forhistorie

Fra Yngre stenalder (4000-1800 f. Kr.) har forskellige kornsorter og andre frø indgået i den menneskelige ernæring. Formalingen skete ved, at en rund sten blev skubbet frem og tilbage over en flad sten, denne kværn fik navnet ”skubbekværn”. I en anden variant blev frøene kværnet på en skålformet sten ved hjælp af en kugleformet sten. Denne kaldes en ”gruttekværn”. År 200 før Kr. blev drejekværnen udviklet, og man ser her forløberen for de senere møller. Drejekværnen bestod af en beholder af træ, hvori man lagde to flade cirkelrunde sten. Den nederste sten (liggeren) lå fast, den øverste (løberen) kunne bevæges med et håndtag, og kornet blev ført ind i kværnen gennem et hul i løberens centrum. Begge maleflader var tilhugne (bildet) med riller, der strålede ud fra centrum af stenen. Snart fandt man ud af at bruge vandkraft,

eller man kunne få en hest til at trække kværnen. Dyngby- og Vads møller havde hestemøller (også kaldet hesterundgange) i tillæg til møllerierne

Vindmøller i Europa

De første vindmøller i Europa blev bygget langs Middelhavet i perioden 711-1492 e. Kr. De bliver kaldt ”mauriske møller”, fordi Maurerne havde besat de fleste af landene omkring Middelhavet på den tid.

I Danmark er de første beretninger om vindmøller fra 1259 og omhandler stubmøller. Huset på en stubmølle er monteret på en stub, og hele huset drejer om stubben. Hollandske vindmøller blev opfundet i 1600-tallet, og selv om møllerne bliver kaldt ”hollandsk”, var det muligvis en tysker, som opfandt princippet, hvor kun hatten drejes, og selve bygningen står fast. Det har ikke været mulig at fastslå, om der har været stubmøller i Hads Herred. Et kort over herredet fra 1787 viser kun vandmøller. Den eneste stubmølle på den tid stod på øen Hjernø i Horsens fjord.

Lovbestemmelser

De tidligste lovbestemmelser gældende for vandmøller, findes i Valdemar Sejrs Jyske Lov 1241. Loven indeholder et re-

Stubmølle fra Den Gamle By i Århus. Denne blev opført i 1772 i Varde og senere flyttet til Århus. (Foto: Elin Mortensen).

gultativ for anlæg af vandmøller ved åerne, hvorefter det blev forbudt at anlægge møller og mølledamme, som ved bagflod kunne oversvømme eksisterende møller eller andre bønders agerland. Bønderne henvises desuden til at opsøge de eksisterende møller for at få kornet malet. Senere fik man kun tilladelse til at anlægge en ny mølle, hvis det kunne bevises, at en ny mølle ikke ville skade indtjeningen til en bestående. Møllerne blev privilegerede. På Bornholm har møllehåndværket altid haft fri næring. I Sønderjylland var det mølletvang til 1853. Mølletvangen pålagde de enkelte bønder at lade deres korn male på en bestemt mølle.

Christian den Femtes Danske Lov 1663 bestemte, at møllerne skulle betale en af-

gift til godsejerne eller kronen. Desuden måtte der kun væfe en mølle for hver mil (7,5 km). Eksisterende møller, der var gået i arv, blev dog ikke berørt. I 1688 kom ansættelse af mølleskyldshartkorn. Herefter skulle der betales en afgift til kronen, som svarede til værdien af den næring og søgning, den enkelte mølle havde. Denne mølleskyld blev først afskaffet i 1903.

Ved en forordning 1825 blev det tilladt at oprette nye møller, når en kommission havde vurderet, at det var nødvendig med en ny mølle på egnen. På Alrø havde man ønsket sig en mølle siden 1634. I 1818 søgte man igen Rentekammeret om lov til at bygge en mølle på øen. Flere tingsvidner påpegede, at det var besværligt at skulle benytte henholdsvis Glibing og Vads vandmølle eller Hjarnø vindmølle, da man under alle omstændigheder måtte krydse vandet for at komme til møllerne. Tilladelsen blev givet, og møllen kunne opføres i 1824. Dybvad mølle, der var ejet af godset Åkjær, fik sit privilegium i 1801 og Hadrup mølle sit i 1834. Dette gjaldt også, da Hadrup mølle skulle genopføres efter to brande i henholdsvis 1840 og 1850. Den sidste mølle der fik privilegium var Kysing mølle, der blev opført ca. 1840.

I 1857 kom der en ny næringslov, og i 1862 blev møllenæringen givet fri i landdistrikterne. Herefter kunne enhver opføre nye møller til formaling af mel, men der skulle stadigvæk være 7.5 km til nærmeste mølle. Fra 1857 til 1862 blev der i Hads Herred opført fire møller. I den store byggeperiode fra 1862 til 1880 blev der opført 15 møller, hvorefter det igen gik tilbage. Fra 1880 til 1905 opførtes tre møller. Samtidig blev Assendrup mølle

Møller Hans Jensen var forpagter på Dybvad mølle fra 1912-1914. Her har Hans Jensen kørt sække med mel til købmand Svend Trøst Jørgensen, Ørting, som står til højre. (Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).

flyttet til Svorbæk, og den ene af Snæriid møllerne blev sat op i Gyllings nordlige del. I 1885 blev en mølle i Trustrup erstattet af en ny andetsteds i byen.

Korndyrking fra år 1800

I 1807 angreb England Danmark for at forhindre, at Napoleon fik kontrol over den danske flåde og hermed spærre for handelen med Østersølandene. I begyndelsen blev krigen til fordel for landbruget i Danmark, da priserne steg voldsomt. I 1818 blev landbruget ramt af britisk indførselstold, som ramte korneksporten til England og medførte kraftige prisfald. Landbrugskrisen varede til 1828, hvor der igen blev stigende kornpriser på det europæiske marked.

Omkring 1875 blev driften i landbruget lagt om. Kornpriserne på verdensmarkedet faldt på grund af stort udbud af korn fra Amerika og Østeuropa. Desuden var jorden blevet udpint, der hvor korndyrkning havde været hovedproduktion. Fra at være eksportør af korn blev Danmark nu importør, og eksporten til Storbritannien omlagdes med fordel til smør, flæsk og æg. Det betød, at også møllernes rolle blev ændret. Flere kværne blev installeret, og mølleren købte korn af landmændene og solgte mel og gryn til købmænd eller direkte til husholdninger.

Desuden blev der malet grutning til det voksende husdyrhold, som fulgte med omlægningen af driften i landbruget. Der kunne også knyttes en foderstofhandel

til møllen eller et savværk, for at få flere muligheder for at få en bedre indtjening. Jernbanen Århus-Hov fra 1884 og Odder-Horsens blev anlagt 1904 og fik stor betydning for de møller, som lå i nærheden af stationerne.

Møllertyper i Hads Herred

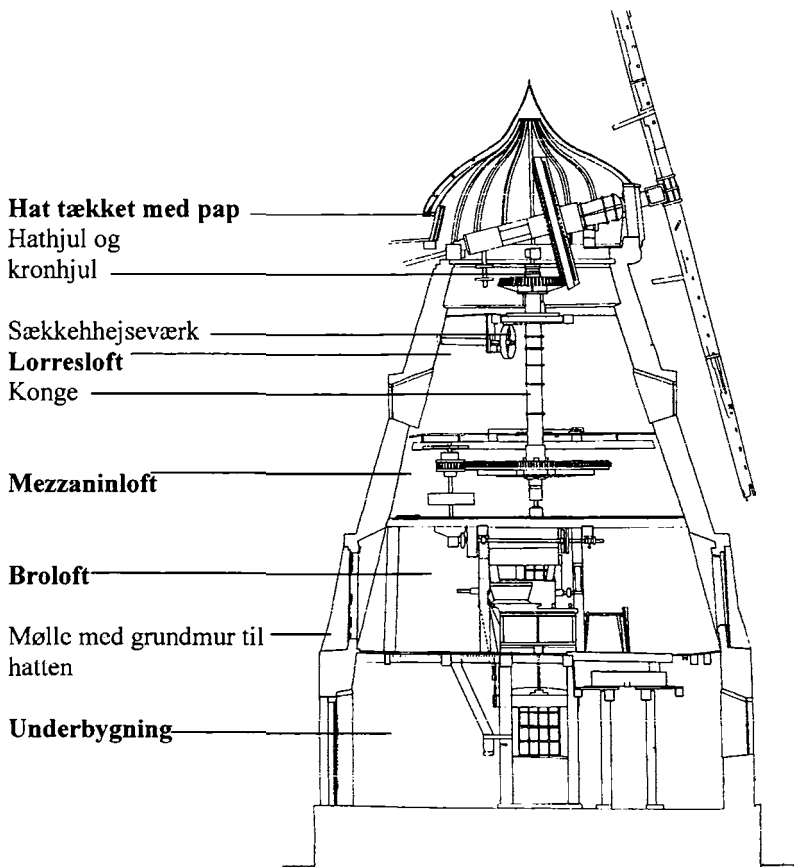
I 1962 blev der på Nationalmuseet oprettet et møllelaboratorium, som blev ledet af ingeniør Anders Jespersen. Han påviste, at der i Danmark var tale om to typer møllebygninger, en nordøstlig og en sydvestlig. Forskellen ses i antallet af ”lofter” eller etager. Desuden har de sydvestlige møller oftest en bådformet hat og de nordøstlige en løgformet hat. Af de to typer er bådformen ældst. Anders Jespersens undersøgelse og det, der er fundet

ved registreringerne af Hads Herreds møller, stemmer overens. Hads Herred havde flest møller med løgformet hat. Kun tre fotografier viser møller med bådformet hat, det er Dybvad, Hadrup og Vads. Især Hadrup mølle minder meget om dem, man finder i Sønderjylland og efter beretningen, skulle Hadrup mølle være indført fra Tyskland.

Fotografier og protokoller viser, at mange af møllerne har haft en grundmur af kampesten eller mursten. Over grundmuren var møllerne bygget af træ. I overgangen mellem sten- og trædelen var der bygget et galleri (omgangen), som blev brugt, når møllen skulle drejes (krøjes). Denne type fik navnet ”gallerihollænder”. Over omgangen var siderne og hatten ofte tækket med spån eller pap.

Hadrup mølle 1900. Møllen er af den sydvestlige type med bådformet hat. (Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).

Snit i Gylling mølle der viser indretningen. Øverst ses hatten med vingeaksel, hathjul og kronhjul, som sørger for kraftoverføringen via vinger til kongen, den kraftige stolpe midt i møllen. På Lorresloftet er sækkehejseværket placeret. Mezzaninloftet huser kraftoverføringen til kværnene som man finder på broloftet. I underbygningen bliver færdige malte korn fyldt i sække. Opmålingen udført af Birgitte Dahl, Mette Tange Jørgensen og Knud Erik Mortensen.

Alrø- og Kysing møller havde stråtag. Møllerne i Rørth, Saxild og Ørting var oprindelig teglhængte. To møller i Gylling, den bevarede Gylling mølle og Gylling Skovmølle blev bygget med grundmur til hatten, men for at det ikke skulle løbe vand ind muren, var det nødvendigt at tjære muren over omgangen.

En anden type var jordhollænderen, som var uden en muret underetage, altså funderet direkte på jorden og en kælderhollænder, der havde kælder med et lavt stenfundament. Begge møller kunne manøvreres fra jorden. Torup og Snærild møller var kælderhollændere, mens Kysing var jordhollænder. Svinballe mølle

*Torrild mølle var typisk for Hads Herred. Den havde grundmur af kampesten til omgangen, herover trækonstruktion tækket med spån og løgformet hat der var manuel krøjet. Vingerne blev drevet med sejl.
(Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv)*

faldt konstruktionsmæssigt lidt udenfor, men brugen var den samme som de andre møller. Maskineriet blev sandsynligvis drevet af en vindrose der bestod et stort antal små vinger der tilsammen dannede et hjul. Vindrosen var monteret på en gitterkonstruktion der havde kampestens-sokkel.

Krøjning

De fleste af møllerne i Hads Herred blev drejet ved hjælp af krøjeværket. Nederst hvor bjælkerne blev samlet, kaldt svansen, var der monteret et gangspil, som

havde forbindelse med to kæder eller reb fastgjort til omgangen. Ved hjælp af håndtag på gangspillet kunne hatten drejes ved, at en kæde blev vundet op samtidig med, at den anden blev slækket. Når møllen var krøjet i stilling, og begge kæder strammet op, blev gangspillet låst, så et pludselig vindstød ikke fik hatten drejet ud af stilling.

Tre af møllerne, Alrø, Dybvad og Ørting fik monteret selvkrøjning. Drejningen af hatten foregik da ved hjælp af en kam-

*Alrø mølle 1934 da vingerne var selvsvik-kende og hatten selvkrøjende. I huset ved siden af var det en 25 Hk Deutz- og en 30 Hk Modaa-g-motor som bl.a. forsynede øen med strøm.
(Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).*

Oldrup mølle 1910. Ud over at male mel drev den også et savværk, som var bygget sammen med møllen.

(Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).

ring på trædrejekransen rundt om hatten. På kamringen blev et kamhjul monteret, der gennem en aksel stod i forbindelse med en vindrose, der kunne dreje møllen op mod vinden. Hermed blev mølleren fri for det store manuelle arbejde med at skulle krøje møllen, hver gang der var vindskift.

Selvsvikning

I begyndelsen blev mølevingerne drejet med sejl, men også på dette område skete der en modernisering, idet man mod slutningen af 1800-tallet begyndte at montere bevægelige klapper på vingerne. Klapperne reguleres ved hjælp af trækstænger gennem vinger og mølleaksel. Til trækstængerne var der fastgjort kæder, hvorpå

der var monteret lodder til regulering af klapperne, og hele anordningen blev kaldt ”selvsvikning”.

Når klapperne var helt åbne, standsede møllen, men ved forskellige grader af lukkethed blev møllen ved vindens hjælp holdt i gang. Yderligere slap man for at skulle sætte sejl og kunne nøjes med at regulere klapperne ved hjælp af lodderne.

Ni af møllerne fik monteret selvsvikning. Det ældste eksempel på selvsvikning er Alrø mølle fra 1906. De næste var Gylling og Dybvad i 1908 og 1911. Et billede af Dyrngby mølle ca. 1920 viser, at

Møller Carl Åge Busk, Fannerup, skærper (bilder) den nederste møllesten (liggeren) i en af kværnene i Gylling mølle. Arbejdet tog 14 timer. (Foto udlånt af Lokalhistorisk Arkiv for Gylling og Omegn).

Troldbjerg mølle rejses i 1907. (Foto udlånt af Odder Lokalhistoriske Arkiv).

møllen på det tidspunkt blev drevet af et vingepar med sejl og et med klapper.

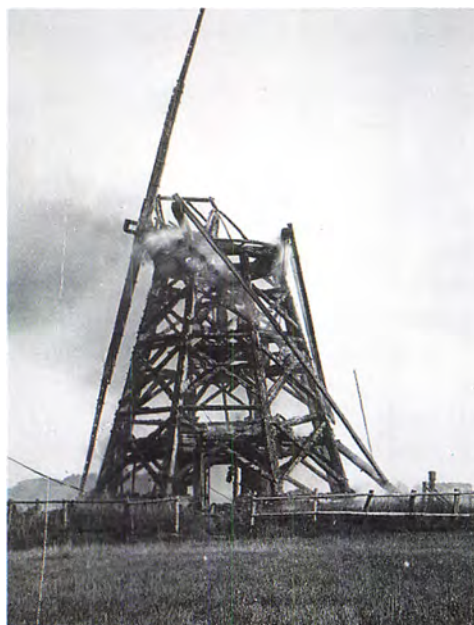
Maskineri og funktion

Det almindeligste maskineri var triører, som blev brugt til at frasortere urenheder i kornet, en skalkværn til afskalning af kornet, knusere til at spaltning af kærnerne og kværne til den videre bearbejdning til mel. Hertil kom grutningskværne samt grove- og fine sigter til sigtning af melet. Efterhånden blev der i flere møller monteret valsestole, som sammen med kværnene sørgede for formalingen.

Ud over funktionen som kornmølle og ofte foderstofhandel drev 13 af møllerne hvert sit savværk. Svinballe mølle havde desuden et røkkedrejeri, og Alrø drev,

suppleret med en 25 Hk Deutz- og en 35 Hk Atlas dieselmotor fra 1912 til 1941, et elektricitetsværk på øen. Herudover havde alle møllerne et større eller mindre landbrug ved siden af.

Hvis det blev vindstille, kunne mølleren bruge tiden til at male, kalke eller tjære møllen. Han kunne også reparere maskineriet eller bilde (skærpe) kværnstenene ved at hugge rillerne i stenene dybere med et bildejern, der ligner en spids hammer. For at få stenene op af kværnen, blev der anvendt en møllesten-kran af jern, der var fastmonteret på broloftet, hvor kværnene befandt sig. Var der stadigvæk vindstille, blev mølleren rastløs af at vente. Han havde ansvaret for at kornet,

Kysing mølle var en jordhollænder som kunne manøvreres fra jorden. I 1934 brændte den, og stedet mistede samtidig sit sømærke. (Foto: Privatejet).

Gylling mølle 2003.
(Foto: Knud Erik
Mortensen).

som kunderne havde leveret til møllen, blev malet. Når vinden endelig igen rejste sig, var det ikke usædvanlig, at mølleren tog natten til hjælp for at få det ophobede korn malet.

Vindmøllernes forsvinden

Brande var ofte skyld i at møllerne forsvandt. Efter perioder med stille vejr, skulle der bestilles noget, og maskineriet blev ofte overbelastet og løb varm. Følgende beskrivelse, fra da Troldbjerg mølle

brændte ned til grunden, er beskrivende for, hvad årsagen var til, at flere møller brændte:

”I 1907 brændte møllen som følge af løbskkørsel. Det havde været stille vejr i nogen tid, og en del korn var blevet ophobet. Da der så blev stærk blæst, skulle der males så meget, at møllen løb varm”.

I begyndelsen genopførtes de nedbrændte møller, f.eks. Dybvad (1803), Hadrup (1840 og 1850) Gylling Skovmølle (1865) og Troldbjerg (1907), men efter

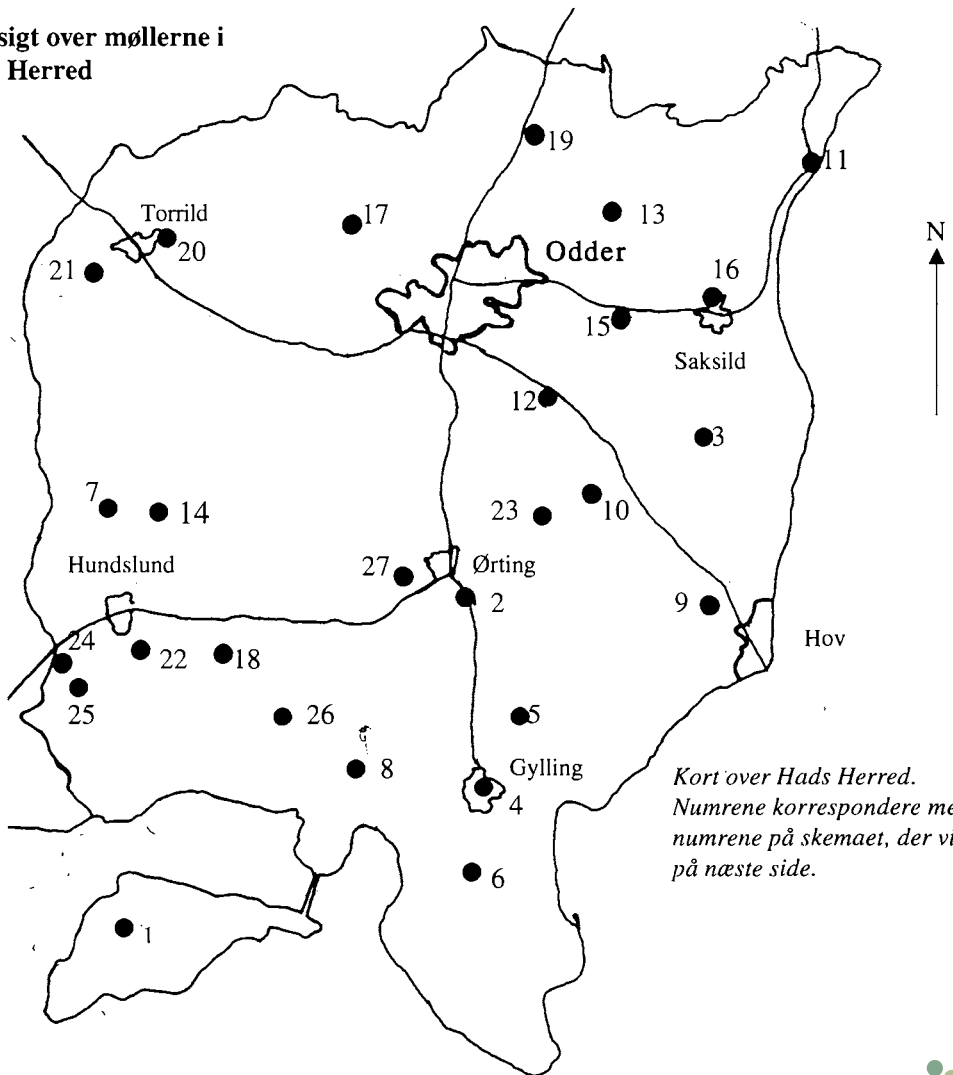
århundredskiftet blev de oftest nedlagt. Ud over Troldbjerg mølle brændte der i perioden 1900 til 1955 i alt seks møller. Partiel brandskade, herunder lynnedslag i vingerne, nævnes i flere brandforsikringsprotokoller.

Efterhånden indførtes diesel- eller petroleumsmotorer til supplerende af vindkraften, som ofte var ustabil. 12 af møllerne blev forsynet med motorer, der ofte var placeret i et lille hus ved siden af møllen. Ved hjælp af remtræk og aksler stod motoren i forbindelse med møllen og

kunne drive maskineriet i stille vejr.

Der er flere grunde til vindmøllernes tilbagegang. Dels skete formlingen af brødkorn efterhånden på de store handelsmøller i købstæderne, og dels fik mange af gårdene selv kværne til formling af foderkorn, så indtjeningen ikke længere var rentabel. Fra ca. 1915 begynder vindmøllerne at forsvinde. Før 1930 blev der nedbrudt 13 møller, og i perioden op til 1959 forsvandt yderligere ni. Herefter stod fire tilbage, - Gylling, Rørth, Hadrup og Neder Randlev. Neder Randlev for-

Oversigt over møllerne i Hads Herred

Kort over Hads Herred. Numrene korresponderer med numrene på skemaet, der vist på næste side.

Nr.	Navn	Nævnt første gang	Nedlagt
1	Alrø mølle.	Bygget 1824. Flyttet fra nordkysten til midten af øen i 1863	1941
2	Dybvad mølle.	Nævnt første gang 1801. Brændt 1803 og genopført.	Nedbrændt i 1945
3	Dyngby mølle.	Nævnt første gang 1854	Nedbrændt 1924
4	Gylling mølle.	Nævnt første gang 1865	Er bevaret.
5	Gylling Nymølle.	Først opført i Snærild. I 1885 flyttet til Gylling.	Nedbrændt i 1919.
6	Gylling Skovmølle.	Først nævnt i 1858. Brændt i 1865 og genopført i 1866.	Nedbrudt i 1918
7	Hadrup mølle.	Først nævnt i 1834. Brændt i 1840 og i 1850.	Mølleriet ophørte i 1960-årene
8	Halkjær.	Først nævnt 1877.	Nedbrudt 1925.
9	Halling mølle.	Opført ca. 1873.	Brændt 1914.
10	Hesselbjerg mølle.	Nævnt første gang 1858.	Nedbrudt ca. 1927.
11	Kysing mølle.	Opført ca. 1840	Brændt 1932.
12	Neder Randlev Mølle.	Opført 1872	Nedbrudt 1948.
13	Nølev mølle.	Opført 1882.	Nedbrudt ca. 1940,
14	Oldrup mølle.	Opført 1872.	Brændt ca. 1941.
15	Rørth mølle.	Opført ca. 1865.	Mølledrift ophørte i 1954. Er beboelseshus.
16	Saxild mølle.	Først nævnt i 1866.	Nedlagt i 1930.
17	Snærild mølle.	Opført ca. 1865.	Tvangsauktion i 1905. Nedrevet før 1907.
18	Svinballe mølle (Vindrose)	Nævnt første gang 1902	Nedbrudt i 1926
19	Assendrup mølle. Svorbæk mølle.	Opført i Assendrup i 1862. Blev i 1880 flyttet til Svorbæk.	Sandsynligvis nedbrudt i 1938.
20	Torrild mølle.	Nævnt første gang i 1868. Blev muligvis flyttet fra Hylke.	Sikkert nedbrudt i 1938.
21	Torrild Overmølle.	Opført i 1875.	Nedbrudt i 1929.
22	Torup mølle.	Første mølle nævnes i 1861. I 1872 er det en nybygget mølle på stedet.	Nedbrudt i 1941.
23	Troldberg mølle.	Første mølle på stedet var opført i 1877. Denne brændte i 1907. Samme år blev der flyttet en næsten ny mølle fra Astrup til Troldbjerg.	Nedbrudt i 1929.
24	Trustrup mølle 1.	Nævnt første gang i 1862.	Nedbrudt i 1885 samme år som den anden mølle i byen blev bygget.
25	Trustrup mølle 2.	Nævnt første gang i 1885.	Nedbrudt i 1920.
26	Vads mølle.	Nævnt første gang i 1860.	Nedbrudt i 1916.
27	Ørting Mølle.	Opført i 1866.	Nedbrudt i 1951.

svandt i 1948, Hadrup mølle står som en ruin, Rørth blev beboelseshus, og Gylling mølle er bevaret.

Kilder

- Anna Marie Lebech-Sørensen. Vindmøller og Vandmøller i Danmark. Skib Forlag, 5771 Stenstrup. 2001.
- Danske Møller. Aarhus Amt. Erhvervsforlaget for Haandværk og Industri. København 1934.
- Københavns Møllestensfabrik, Ferd. Jensen. Haanbog i Mølleindustrien. København 1893.
- R.J. De Little. The Windmill. London 1975.
- Ole Mortensøn og Hans Larsen. Møller og møllefolk – på Langeland. Langelands Museum, Rudkøbing 1982.
- Vilhelm Kjølby. Vindmøller før og nu Bornholm. Bornholms Tidendes Forlag 1978.
- Hans Linow og Jens Lampe. Møller på Als. Forlaget Faklen. Aabenraa 1966.
- Vindmøller i Skjellerup 1904-1977. Møllegruppen Den lille Højskole. 1979.
- Den fynske Landsby. Fra håndkraft til vandkraft. Mølle drift i Davinde vandmølle.
- A. F. Pepke. Aarsdale Mølle. Foreningen til gamle bygningers bevaring. 1981.
- Bygning, by og land. Landsforeningen for bygnings- og landskabskultur. Nr. 15 – Marts 1992.
- Ejnar Jørgensen. Træk af Slægters spor i Odder sogn. Erhardt Jensen, Odder. 1968.
- Henning Hall, Skår af Randlev-Bjerager sogns historie. Egent forlag. 1971.
- Ole Linå Jørgensen. Gennem Hads og Ning herreder i 100 år.
- Odderbanen 1884 – 19. juni – 1984. Odder 1984.
- Østjysk Hjemstavn 1960. Alrø, Niels W. Pedersen. Aarhus Amt. Topografisk Historisk Haandbog. Dansk Kulturhistorisk Forlag. Aarhus. 1949.
- Peter Brogaard, Hakon Lund og Hans Edvard Nørregård-Nielsen. Danmarks Arkitektur. Landbrugsgets huse. Gyldendal 1980.
- Danmarks oldtid på Moesgård. Moesgård 1988.
- Islams Historie. Gyldendals Emnebibliotek. 1970.
- Landsarkivet i Viborg.
- Ekstrakter af Hads og Ning Herreders Skøde og Panteprotokoller. 1796-1861.
- Realregistre ca. 1855-1910.
- Realregistre ca. 1867-1958.
- Branddirektoratet for Landbygninger, Århus Amt. 1800-1859.
- Branddirektoratet for Landbygninger. Århus Sønder, senere Odder. 1859-1872.
- B 58 B – 206. To kommissionsforretninger med bilag ang. mølletrang i Hads Herred. Dybvad og Hadrup møller.
- Odder Lokalhistoriske Arkiv.
- Maskintilsynsprotokoller for Alrø, Gylling, Hundslund, Odder, Randlev-Bjerager, Saxild, Torrild, Trustrup og Ørting-Falling.
- Brandtaxationsprotokoller 1872-1925.
- Visitationsprotokol for Branddirektoratet 1860-1937.
- Vurderingsprotokol for Branddirektoratet i Odder 1902-1934.
- Brandforsikringsprotokol, Hads Herred 3, Gylling Sogn.
- Brandforsikringsprotokol for Torrild, Tvenstrup og Ørting Sogne.
- Vurderingsprotokol for Odder-Tvenstrup Sogne, 1943-1956.
- Vurderingsprotokol for Sogne vurderingsmændene i Hundslund Sogn.
- Brandforsikringsprotokol for Hundslund Sogn.
- Brandforsikringsprotokol, Hads Herred, Hundslund og Nølev Sogne.
- Forsikringsprotokol for Hads Herred 8, Randlev og Saksild.
- Hundslund Sogn, forsikringsprotokol.
- Kopier af de ved Hads Herreds Ret Thinglæste Dokumenter 1866-1919.
- Grundejerkreditforeningen, Vurderingsbog for Hads Herred. 1906-1908.
- Skøde- og Panteprotokoller for Hads Herred. 1883-1925.
- Ejendomsvurdering af 1.9.1956. Torrild mølle.
- Forpagtningskontrakt af 30.4.1898. Torrild mølle.
- Udskrift af Landv. Kontoret. General-Hovedreglement. 1769-1871. Dybvad mølle.
- Alrø Kirkebog. 1814-40. Alrø Mølle.
- Privatarkiver:*
- N. C. Spandets, Alrø. Alrø mølle.
- Thorvald Simonsen, Rørth. Troldbjerg mølle.
- Jens Andersen, Gylling, 1942. Gylling mølle, Gyl-

ling Nymølle og Gylling Skovmølle.
Niels Bjerregaard, Randlev Guldborg, 1927. Has-
selbjerg mølle.

Aage Jespersen, Ørting, 1978. Dyngby mølle.
Saxild-Nølev Lokalhistoriske Arkiv.
Kopi af mølleprivilegium for Dybvad mølle.
Møllearkiv. Kysing- og Nølev møller.
Privatarkiv. Børge Thuesen. Saxild mølle.
Lokalhistorisk Arkiv for Gylling og omegn.
Arkiv for Gylling mølle.

Desuden:

Tinglysningskontoret i Skanderborg. Tingbøger
1800 - 1981.

Randlev – Bjergager sognerådsprotokol 1850-1864.
Dyngby mølle.

Informanter:

Gerda og Åge Knudsen, Ørting. Dybvad mølle.
Ane Marie Nielsen, Kjærsgård. Svinballe mølle.
Aage Hjorth, Svinballe. Svinballe mølle.
Ove Terp, Ørting. Ørting mølle.
Bertha Ingvarsdén, Sander. Svorbæk mølle.
Bartholin Poulsen og Aage Poulsen, Odder. Svorbæk mølle.
Karl Andersen, Ørting. Gylling mølle.

Konfirmation for 56 år siden

Af Niels Peter Boye-Nielsen

Forfatteren i sit stiveste puds på konfirmationsdagen for 56 år siden.

Søndag 4. april 1948 var der forårskonfirmation i Søften kirke. Ti piger og elleve drenge stod i den lille kirke på to rækker op mod alteret, hvor de fik pastor Laurids Stokholms velsignelse. Forældre, søskende og nære familiemedlemmer overværede det og var vidner. Efter barneårene skulle konfirmanderne fra nu af være voksne. Det var, hvad der var almindelig mening dengang i efterkrigsårene blandt de voksne. Men også for konfirmanderne selv.

Meget var der passeret før denne kirkehøjtidelighed. Konfirmationsforberedelsen, det at gøre sig fortjent til at blive konfirmeret, det hed i Søften som andre steder »at gå til præst«. På jysk Søftendialekt: »Go´te Præjst«. Det varede et halvt års tid.

En dag om ugen, om onsdagen, skulle vi møde i Søften præstegårds konfirmationsstue i stedet for at gå i skole. Aldersmæssigt var vi tretten eller fjorten år gamle og kom fra skoledistrikterne i Søften og Korsholm. Altså også fra Foldby kirkes skoleområde der strækker sig helt ud til Sønderkoven og Tinning Mose. Derfor var det langt at cykle for flere af præstekammeraterne. Om vinteren i dårligt vejr var det strengt at nå frem. Søften-Foldby kommune var lang-

Det var her i gavlen på den gamle præstegård, at der var indgang til konfirmandstuen.

strakt. Fra Pusthuset ved Trigeskellet og vestover til Sønderskoven ved Frijsenborgsiden er der over tolv kilometer.

Vi mødte i præstegården kl. otte om morgenen og fik fri igen klokken ti. Ind imellem var der et frikvarter, der aldrig var over ti minutter. Ligesom i skolerne.

Efter de to timer i konfirmandstuen skulle de fire, der gik på Hinnerup realskole, indfinde sig der igen inden for kort tid, ellers var det skoleforsømmelse, skulkeri, dovenskab, og det kunne give besvær, sagde skolebestyreren. Det ved jeg.

Fædre havde samme fornavn

Den flotte gamle præstegård i Søften, opført efter en brand i 1798, var 44 meter lang og knap otte meter bred. Der var indgang til konfirmandstuen fra gavldøren ud mod Kvottrupvej i vestenden. Den tværgående stentrappe havde fire høje trin op til konfirmanddøren, og der var et jerngelænder af smedejern, så man ikke kunne skubbe nogen ud fra trappetrinene ved uheld eller sådan.

Indenfor døren, over et højt dørtrin, var gangen før konfirmandstuen. Der var gammeldags stenpigget gulv og to lave hylder til fodtøj og tasker langs gulvet mod gården. Op mod væggen overfor ind-

gangen var der knagerækker til at hænge vore frakker og hovedtøjer på. Der var meget høje og flotte døre i det fine hus, og dørene knirkede i hængslerne. Inde i konfirmandstuen var der fire stolerækker for konfirmanderne og et smalt bord for præsten oppe ved tavlen. Stuen var vel otte gange syv meter.

Præsten brugte at skrive salmeversnumre op eller forklare med skrift, hvad han underviste i lige nu. Det skrevne fangede opmærksomheden. Skrev pastor Stokholm for eksempel: Johannes på tavlen, ja så var alle jo med, det var Johannes, vi var i selskab med.

Drengene sad på de forreste stolerækker og pigerne bagest. Pigerne var nemlig mere artige og ordentlige end os drenge, sagde man. Der stod fem stole i hver række, og præsten, der havde en lys evne til at se det pudsige, opdagede straks, at de fem forreste drenges fædre alle hed det samme til fornavn. Alle fædrene hed

Karl, og Karl betyder: Fri mand, så dette tegner godt for dette konfirmandhold, fortalte pastor Stokholm.

Præsten i Søften var formand for skolekommissionen, så vi kendte ham godt fra de årlige overhøringer, »examener«, i de to skoler i Søften. Han var en meget høj mand og havde noget finere tøj på, end det vore fædre havde derhjemme.

Der var absolut anseelse om en præst i disse tider, det var respekt for autoriteterne, der sad i blodet, - vel også tilskyndet hjemmefra. Præsten var en finere mand. Vel også derfor var det rart for os, at Stokholm var så glad for at fortælle os noget, som vi vel havde hørt før, men han gjorde det mere grundigt. Det blev fortalt på en ny måde.

Livlig undervisning

Det var fra katekismus og salmebog. Vel var det i udenadlærens år, men vi skulle bestemt også forstå det, der blev gennemgået. Så godt, at vi kunne genfortælle det, og forstå hvorfor. Det var en livlig undervisning. De svære gammeldags ord i salmerne blev ”oversat” af pastor Stokholm. Intet var dunkelt.

Ingen kom for sent, og der var »ro i klassen«, men det var på en fri og let måde. Alle var vist glade for at »gå til præst«. Også for »frikvarteret« der var cirka midt i formiddagens pensum, når præsten fandt et naturligt pausested i teksterne.

I denne pause lærte vi konfirmander også hinanden bedre at kende. Vi var jo fra to forskellige skoleområder og skulle vel prøve hinanden af. Et enkelt opræk til slagsmål i skolegården kunne vel ikke undgås, men det fik ingen resultat, for

Pastor Laurits Stokholm som han så ud ca. 45 år gammel.

Stokholm stod pludselig på trappen, og så blev der ro.

Når vi igen sad på stolene, fik vi forklaret, hvad eder og svovlholdige forbandelser egentlig betød i direkte oversættelse. Jamen betød det da sådan, det som man gik og bandede, det var der ikke én, der havde tænkt på. Det var både flovt og nyttigt, at dette emne blev taget op.

Dårligt samarbejde

Pastor Stokholm viste os kirkens og embedets bøger og forklarede, hvordan præstens og degnens arbejde fungerede ved gudstjenesten såvel som i hverdagen. Det hørte vi ekstra godt efter, for vi vidste alle, at der var et ret dårligt samarbejds-klima mellem lærer Outze og pastor Stokholm i Søften.

Under præstens prædiken sad lærer Outze og læste i en bog, og den var fra biblioteket, kunne vi se. De hilste nødigt på hinanden. Fru lærer Outze spillede i kirken på det gamle trædebælsorgel, og hendes mand, lærer E. Outze, stod som kirkesanger altid nede ved orgelet bagest i kirken. Præsten læste selv både indgangsbøn og udgangsbøn fra korbuen.

Det kolde forhold var tydeligt. Folk udefra så det og talte og fortalte om det. De stedlige var jo vant til det. Altså holdt vi konfirmander goder miner og lod som ingenting ved gennemgangen af arbejds- og tjenestefordelingen i kirken. »Hjemme fra« vidste vi allesammen noget, men vi fik aldrig grunden til det at vide. Ingen vidste det helt. Nu om dage ville man vel sige, at kemien ikke passede.

Præsten viste frem

I den smukke gamle bindingsværkspræstegård, fra 1700-tallet, var der opbevaret en del fine ting fra tidligere præsters tid. Dette viste og fortalte pastor Stokholm os om med stor begejstring. Der var bl.a. et fint drikkekrus af sølv med låg og fine spesiedalerstykker og 14 skillingsstykker fra 1620-30 på, altså fra kong Chr. den Fjerdes tid. Dette krus hører stadig til kirkens hjemmeberettigelsessæt. Embedsbogen fra slutningen af 1700-tallet, en ligeså gammel bibelbog og en tidligere præstmerskumspibe var der også. Det var lige noget der kunne fange, og alle var med i dette historiske. Vi måtte både se og røre ved tingene.

En formiddag var vi på gåtur ad præstestien, der gik fra præstegårdens midterpavillon fra nordsiden af den gamle pæstegård, til den daværende store præste-

have, gennem lågen i gærdet, direkte over engen og byvejen til kirkegårdslågen og kirken. Altså ad præstestien i Søften.

Herinde på kirkegården fortsætter den lige vej til kirkedøren langs præsterækken, der er tidligere præsters gravsteder og med flotte mindemonumenter. Kirkens historie blev fortalt og indretning, udsmykning og faste inventarer vist frem af præsten. Det var spændende og bedst var det, at dette ejede vi alle, sagde Stokholm, vi blev berigede, hvis vi ikke vidste det i forvejen. Det var vores. Vi var jo alle døbt til kirken og troen.

For at holde os yderligere til sagen, blev der holdt en lille prøve på, hvad der skulle ske her på den store konfirmationsdag, der nu nærmede sig. Vi blev stillet op som på konfirmationsdagen. Men bedst var det, at præsten fortalte os om kirkens egen historie.

Kirkens historie

I 1928-29 havde arkitekt M.B. Fritz, der var fra Aarhus, forestået en gennemgribende restaurering af det fine gamle kirkehus for nationalmuseet. Alle mure var blevet blotlagte, altså rensat ind til den bageste bagmur. Her blev der opdaget et meget tykt lag okseblod, der var tørret ind på kirkens vestvæg. Da hovedvæggen nu er i øst, hvor solen står op, kunne arkitekt Fritz vurdere, at man i en tidligere religion har skønnet anderledes. Måske har der været et beregnet stort hul i østvæggen af kirken, så morgensolen kunne skinne frit på vestvæggen og derved tage offerblodet til sig som en gave.

Dette og visse andre særtegn beviste, at Søften kirke, under en anden gudelære, er en af de ældste i landet. Måske fra år

800-900-tallet, da herrederne var bestemmelsesområder. Det særlige var, at kirker fra den tid altid var kendt som trækirker. Søften kirke var opbygget af udsøgte marksten. Det var pastor Stokholm stolt af, og det lærte vi også at være. Søften kirke er en af østjyllands smukkeste kirker, sagde pastor Stokholm.

Foruden gode salmer lærte vi også i konfirmationsforberedelsestiden en del skriftsteder, som præsten fandt var vigtige for at fastholde os i troen. Vi genkender dem stadig i vores gudstjenester og nyder genhøret. Der var altså megen udenadslære, og på konfirmationsdagen skulle hver enkelt kunne fremsige lige bestemt det, man havde lært så nøjagtigt. Alt var omhyggeligt planlagt, og ingen kom i vildrede eller gjorde fejl. Præsten hjalp os.

Tiden gik hurtigt, og en dag kom fru pastor Stokholm ind i konfirmandstuen for at tage afsked med os. Hun var også en meget høj dame, meget højere end vores mødre derhjemme, syntes vi, men det kan vel stadig skyldes vor benovelse. En præstefru er jo en finere dame, vidste vi hjemmefra. Fru Stokholm sagde til os, at hun ville glæde sig til at se os igen. Hun mente vel i kirken.

Festen blev udskudt

Derhjemme blev konfirmationen forberedt i god tid. Både gildet og gaverne skulle være klar. Kogekone og medhjælp var bestilt og aftalt forlængst, for så var man sikker. Konfirmationsgæsterne, der skulle med, måtte inviteres i særlig god tid, for der var vel risiko for, at disse særlige gæster ville få bud fra andre familier, der også holdt konfirmation.

Alligevel kom der noget på tværs hos

os. Min far havde en fætter, Marius, i Aarhus. Ham var det gået forretningsmæssigt godt her i livet. Han var en dygtig mand og havde skabt sig en stor møbelforretning på Vesterbrogade i Aarhus. Det var altid en stor begivenhed, når fætter Marius med familie kom på besøg hos os, og det var meget spændende, når mine forældre skulle ud til gilde hos fætteren.

Men Marius havde kun een datter. Hun hedder Birthe, og vi er nøjagtig lige gamle hende og jeg. Vi skulle oven i købet konfirmeres på den samme dag: Søndag 4. april 1948 kl. 10. Vores familie er ikke stor, og alle større begivenheder var altid blevet fejret i samlet familieskab. Derfor måtte een af os to konfirmander vente til næste søndag med sin fest.

Og det blev mig. »Husk nu på«, sagde fætter Marius » hos os er det jo husets eneste barn, og så endda en datter, hos jer er I jo to. Men to ordentlige fester skal vi have i familien, og det er jo for de samme gode mennesker«. Og sådan blev det.

Birthes konfirmationsfest blev holdt i Dansk Broderordens loge på Kystvejen i Aarhus, for fars fætter Marius var logemand i denne frimurerloge. Noget hensigtsmæssigt lå der nu også i dette for os. Den følgende søndag kunne alt det praktiske nemlig lettere lade sig arrangere hos os. For da ville Hinnerup Kro være ledig efter den foregående søndags andre konfirmationsfester.

Derfor var der knap så travlt til middag hjemme hos os i Gl. Hinnerup på selve højtidsdagen, hvor jeg var blevet konfirmeret. Vi skulle jo til rigtig middag ude i Aarhus i den flotte logebygning kl. 17. Vi skulle endda køre i »Lillebil« (Taxa), og bedstemor fra Hinnerup skulle med.

Drengene så små ud

Selve konfirmationsdagen var alligevel spændende. Man var hovedpersonen i hjemmet, og i kirken skulle man stå i venstre side, i drengerækken, og efter alder. I højre side stod pigerne også efter alder og var i meget fine hvide kjoler, og det flot permanentede hår var sat op og krøllet.

Drengene havde jakkesæt på, og håret var vandkæmmet. Måske havde pigerne også højhælede sko på, for vi drenge så små ud på kirkegulvet. ”Jah” - sagde en gårdmand bagved mine forældre i kirkebænken ud for, hvor jeg stod, - ”konfirmanderne er nu ret små i år”. Jeg var dengang en lille fyr og kunne sagtens stå under min moders udstrakte arm. Derfor var gårdmandens bemærkning lidt sårende og kan huskes endnu.

Pastor Stokholm var hos os hele tiden, og da han overhørte os hver for sig i det aftalte stykke fra det nye testamente, gik alt som det skulle. Vi svarede højt og tydeligt, og vi så endda, at præsten smilede til os. Men for en dreng oppe fra »Bette Foldby« på Rævsagervej må spændingen have været for stor. Han faldt om og besvimede. Da han stod lige bag ved mig, var det hans og min far, der bar konfirmanden ud i våbenhuset, for at han kunne kvikke op igen.

Dette lille intermetzo tog kun kort tid, og alle fik præstens velsignelse. Herefter fremsagde vi i kor trosbekendelsen, en salme blev sunget, og så læste præsten udgangsbedebønnen oppe fra korbuen foran alteret.

Nu kunne alle kirkegængerne igen høre, at bælgrædersken Karen nede bagfra orgelet nok engang var ved at pruste luft op til orgelpiberne, så fru Outze kunne ledsage udgangen af kirken med orgelbrus. Læ-

rer Outzes kirkesangstemme kunne knap høres, for han stod jo foran orgelet.

Hele byen flagede

Ude i våbenhuset skulle alle nu ønske hinanden tillykke og bytte telegrammer med hinanden. Derfor var der ikke plads til forældre og bedsteforældre. Men det blev der, for kirkegårdsgraveren Jens Bernhardt skubbede os venligt ud allesammen med et: »fløt jee' no' I knæjt, for de gammel ska' ud«.

Vejret var flot, og solen skinnede. Det var et rigtig festvejr. Tiden var lige efter anden verdenskrig, så nationaliteten var absolut. Alle huse og gårde havde en flagstang, og flaget var i top. Hele byen flagede. Det gjorde alle vore naboer også derhjemme i Gl. Hinnerup, og som bedstemoder sagde: »Det er jo allesammen for dig«.

Hjemme på gården havde to damer passet på og modtaget gaver og telegrammer i den tid, vi havde været i kirken. Alle, der kom til døren, havde fået to slags småkager serveret på fine glastallerkener, der var beregnet netop til denne presentmodtagelse.

Telegrammer var der mange af, næsten 100, men så var festergrammerne fra Den danske Statstelegraf regnet med. De almindelige telegrammer var i A-4 størrelse og af fint blankt pap bøjet sammen med nok et ark indeni. Begge ark blev holdt sammen af et fint bånd med en sløjfe i rygningen.

Forsiden på telegrammet kunne have et nationalt billede med et dansk landskab eller et hus, men altid med Dannebrog i top på den hvidmalede flagstang. Det kunne også være et billede fra Den gamle

Forsiden på et telegram var ofte prydet med Dannebrog.

By i Aarhus, eller måske en rask gymnast i flot march som fanebærer med det danske flag i strakte arme. Var telegrammet til en pige, så var fanebæreren naturligvis en flot gymnastikpige.

Inde i telegrammet stod der f.eks. trykt:

Hinnerup 4/4.1948

Modtag i Dagens Anledning de bedste ønsker om en lys og lykkelig Fremtid.

(Og så håndskreven underskrift) f.eks.

*N. Søndergaard og Hustru
Søndergade 6, Hinnerup*

Den danske Statstelegraf var mere formel. Her var forsiden det store danske rigsvåben i farver og med en flot guldkantet forside. På side to kunne der stå:

*Telegram
Fra Hinnerup Nr. 20
20 ord, indleveret den 4/4 1948 kl.*

10.20

Niels Boye, Gl. Hinnerup

Du og dine Forældre ønskes hjertelig til Lykke.

*Forvalter H. Nielsen og Hustru
Gl. Hinnerup*

Sign. R.S.H.

Gavetelegrammerne f.eks. fra Landbo-sparekassen i Aarhus, Hinnerup afd., lød således:

Hjertelig til lykke på konfirmationsdagen.

*Morten Elbæk Mortensen og Hustru
Jens Chr. Jensen og Hustru
Viggo Jensen og Hustru
Erik Dalstrøm Nielsen og Hustru
Søren Eskildsen og Hustru
J. P. Rasmussen og Hustru*

*Til Niels P. Boye-Nielsen,
Gl. Hinnerup*

Indlagt: Vedhæftede Kupon gælder som Indlevering på Sparekassebog Tre ti fem - 35 Kr.-

Det var ret formelt skrevet, dette med hustruerne, men det var skrivemåden dengang. Alle vidste jo, hvad nabokonerne hed, så det behøvede man ikke at skive.

Et spændende gavebord

Der var tre telegrammer med pengebeløb, og gavetaksten var 5 kr. pr. par. Men så var parret jo også inviteret til fest på Hinnerup Kro næste søndag. Nogle enkelte

sendte også et telegram med en 5 kr.-seddel indlagt. Disse givere kom så med til eftergilde derhjemme lidt senere.

Gavebordet var spændende både med telegrammerne og vel bedst med gaverne. Af mine forældre fik jeg, foruden festen og det nye konfirmationstøj, også et brugt armbåndsur. Min søster Tove gav mig en salmebog med mit navn på, og min bedstemor, Skolegade 3 i Hinnerup, forærede mig 50 kr. Det samme gjorde min morfar i Aarhus. Ellers fik jeg en tegnebog, en fyldepen, et sølvcigaretetui, en slipsenål, et brugt fotografiapparat (boxkamera) og en overfrakke.

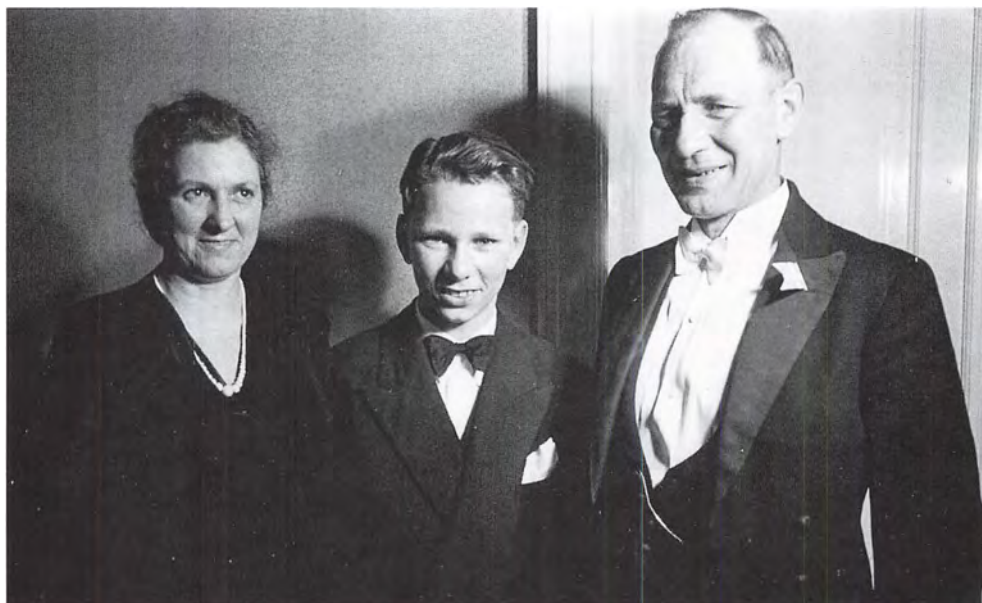
De piger, jeg kendte, fik f.eks. fingeringe og sølvsmykker i mønstre, der nu igen er meget moderne og moderigtige. De fik tasker og fine armbånd, måske et rejsevækkeur eller en fødselsdagsbog, hvori alle venindernes fødselsdage kunne noteres og aldrig glemmes. Pudderdåser og lommespejle til tasken viste omverdenen, at nu var pigerne rigtige voksne damer.

Fest med musik

Birthes konfirmationsfest i frimurerlogen blev bestemt en stor og flot oplevelse, men den var nu i alle måder en bymæssig fest, ikke som vi kendte det i Gl. Hinnerup. Alle herrerne var i kjole og hvidt, og damerne var i selskabskjoler.

Der var tre musikere, der spillede fint og dæmpet, fra vi kom, og til vi gik hjem. Det var »FattersMusik«, og dem kendte min far, fordi »Fatter« havde været kæreste med faster Magda, da de var helt unge.

Samme »Fatter« sang også for, da de fine trykte sange blev sunget, og da

Alma og Knud Boye-Nielsen havde inviteret 54 gæster for at fejre deres søn Niels Peter på 14 år.

hurraerne blev råbt, og der blev udbragt et leve for konfirmand og forældre. På samme måde blev der også råbt for mig, hvilket jeg var flov over, for jeg var sgu' da fra landet. Vittige hoveder ville også, at konfirmanderne skulle hyldes sammen, for man vidste jo ikke, hvad fremtiden ville byde os af godhed sammen. Så vi måtte op at stå ved siden af hinanden. Det var især flovt for mig, for Birthe var så rigeligt et hoved højere end mig. Det har siden ændret sig til det modsatte, men drenge i 14-års alderen er vel også forfængelige.

Søndagen efter konfirmationen skulle alle konfirmander fra Søften igen i kirke for at gå til alters. Det var jo først nu, man var berettiget til den slags. Det foregik i Foldby Kirke, og alle mødte frem. Vi

konfirmander var glade for at se hinanden igen, og alle var i andendagstøj, der var det fremtidige baltøj. Her var pigerne noget mere farverige end drengene.

Nogle var nu allerede så voksne, at der skulle ryges en cigaret udenfor kirkemuren, da gudstjenesten var forbi. En enkelt dreng mødte endda med filthat på. Voksenlivet var kommet til os.

54 sad til bords

Min egen konfirmationsfest med gæster var så søndagen efter selve konfirmationsdagen. Da vi havde »været til alters« i Foldby Kirke, skulle der fart på, for gæsterne var inviteret til kl. 12.30 på Hinnerup Kro, som vi dengang kaldte Hotellet. Her var der dækket op i salen til de 54 gæster, der var inviteret. Det var natur-

ligvis familie og nære venner af mine forældre. Alle mødtes i selskabslokalerne, og derfra gik vi så, da alle var kommet, par efter par op gennem hele kroen til salen.

Her sad vores Hinnerup-Lillebilvognmand Svend Lykkegaard, hans kone Anna og hendes bror Peter Ove og spillede Riberhusmarch som festlig gå-tilbords-musik. Placeringen ved festbordet var markeret med ens navn på et kartonstykke over vandglasset på bordet. En stor tavle i pap havde nu også vist deltagerne til rette i modtagelseslokalerne, hvor alt var studeret med megen tobaksrøg og nyfiken interesse.

Bordet var stillet i U-form, og jeg sad mellem mine forældre midt for i bunden af U-et op mod krosalens scene med det flotte Akropolis fortæppe, der var en nøjagtig aftegning af Det kgl. Teaters fortæppe.

Der var trykt tre sange på fint papir. De lå lige under tallerkenen. Den første var nu en salme, de to andre var fra højskole-sangbogen. Opbyggelige tekster og gode huskevers. Min far bød velkommen, og vi sang den trykte salme fra det omdelte ark. Morbror Kristian sang for med høj røst. Han var nemlig lærer og kirkesanger.

Så blev suppen serveret. Rigtig oksekødssuppe med fine fedtringe i overfladen. Anden ret var oksekød med sur/sød sovs og asier til. Og så var der tid for de sædvanlige selskabstaler, der var almindelige i vores familiekreds.

Konfirmanden svedte

Min fasters mand, der var stationsforstander og en meget flot mand, som vi altid kun omtalte som ”onkel Petersen”, fortalte alle, at jeg var sådan en rar dreng. Han

takkede mig for alle de ferier, jeg havde tilbragt hos dem på Skals Station. Jeg husker, hvor flov jeg var, for det skulle jo da være mig, der takkede.

En glad sang havde faster Magda skrevet og fået trykt, og den blev nu sunget af hjertens lyst. Den gik på melodien: ”Slå rommen i glasset”. Min skolelærer slog nu på glasset og rejste sig for at fortælle, at skoletiden var gået godt, og at ungdommens læreår var ligeså vigtige for livet.

Min morbror, der var lærer, talte højtideligt om menneskelivet og livets pligter. Jeg svedte og ønskede, at dette måtte få en ende, især da morbror Kristian mindede mig om, at jeg i dag havde været til alters, og at jeg sidste søndag havde sagt ja til Guds pagt. Det måtte jeg aldrig glemme.

Der blev sunget fra det omdelte højskoleaftryk, og der blev hilst til højre og venstre med glasset i hånd. Dette skete der nu heller ikke meget ved, for det var vand, der blev drukket. Vand af store glaskander. Også det var almindeligt i vort nabolag. Alle andre steder, som vi kendte, var serveringen den samme. Til en fest som denne var det passende med vand.

Helt uventet blev der nu til slut uddelt en trykt sang fra familien Loumann i Grundfør. Det var min moster og onkel, og der holdt jeg meget til. En glad tale med muntre historier fulgte, og så var konfirmandens humør igen godt.

Pænt farvel og tak

Desserten var min yndlingsspise, det var citronfromage, og til denne fik vi alle et glas sherry eller portvin. Det blev rost meget og nydt med udtrykte velbehag: Ah - Ah - da. Dessertvin af denne klasse

var en god sensation, for den havde været svær at skaffe frem. Det var jo kort efter krigen, så det var tider med rationeringsmærker og mange mangler i normal dansk livsudfoldelse.

Efter festbordet gik mange fra selskabet en lille tur ud i Hinnerup by og hen til jernbanestationen. Så blev der serveret kaffe i hotellets selskabslokaler, snakket og røget tobak til den store guldmedalje. Efterkrigstobak som cigaretter, cerutter og store cigarer. Der var damp på i alle rum på kroen.

Ved aftenstide tog gæsterne afsted, og min gode pligt var nu at stå i døren og sige farvel og tak for i dag. Og min mor indskærpede en gang mere: »Husk nu at sige til hver enkelt: Mange tak for gaven». Det gjorde jeg.

De, der var blevet konfirmeret sammen i april 1948, vedblev at holde en vis kontakt også nu mere end 50 år efter konfirmationen. Der boede så få familier her omkring Hinnerup i 1940'erne, at vi stort set alle kendte lidt til hinanden.

Vore forældre kendte også forældrene i Grundfør, Haldum og Vitten sogne, så disse praktiske forældre slog sig sammen og holdt fælles konfirmationsfester i forsamlingshusene i de tre områder for alle konfirmerede. Ved hver af disse fester var der fire-fem forældrepar til stede for at

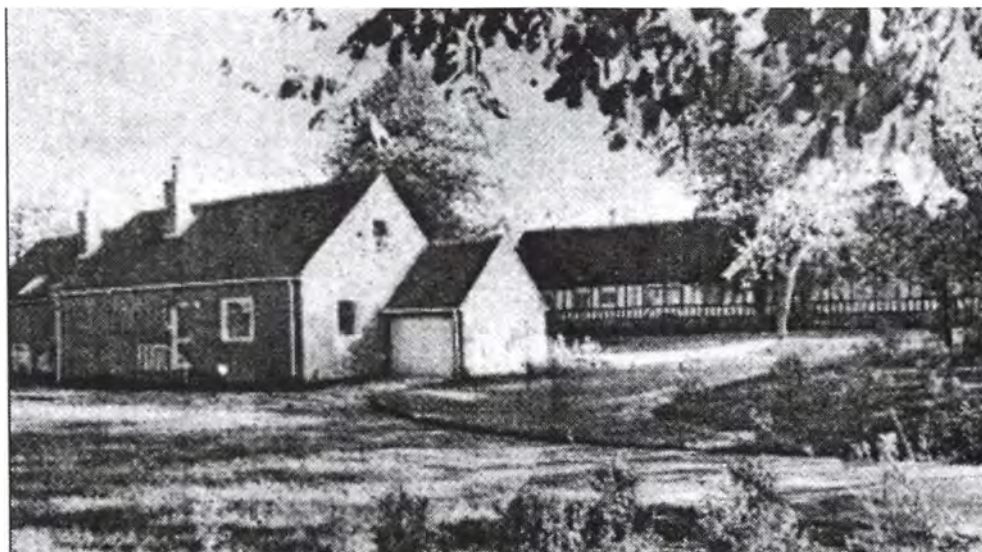
sikre orden og klare serveringen, og der var musik til dans af enten Hasager fra Foldby på harmonika, Svend Lykkegaard med fru Anna fra Hinnerup, der håndterede violin og opretstående klaver, eller mest fornemt en fin dame fra Vitten ved klaveret.

Der blev serveret et godt smørrebrødsbord med masser af sodavander, men aldrig spiritus. Dette sidste så man ingen steder i disse tider. Heller ikke udenfor forsamlingshuset.

Et vendepunkt

Ellers må man sige, at konfirmationen absolut var et vendepunkt i tilværelsen for os. Skoletiden var forbi for de fleste. Kun tre-fire stykker, der gik på Hinnerup Realskole, fortsatte i denne et par år endnu. Resten, cirka 60 unge i det område der nu er Hinnerup kommune, skulle »ud at tjene«. Enten ved landbruget eller i lære som håndværkere. Pigerne skulle »i huset« eller til børneplejeområdet. Kun få rejste ud eller kom på efterskole, før der var gået et par år.

Som noget nyt måtte vi ryge cigaretter og gå til bal, og ingen drak øl. Dog var noget ændret, for der skulle ikke spørges så meget hjemme mere. Man skulle selv tænke sig om. Vi var 14 år og snart voksne.

I 1955 fik Søften sin nuværende præstebolig. I baggrunden ses den gamle præstegård, der måske en gang bliver genopbygget ved Frilandsmuseet.

Præstegården ligger på lager

Den ærværdige og smukke gamle bindingsværksbyggede Søften Præstegård fra 1798 var stråtækket og et fantastisk klenodie i bygningskunst på denne egn. Den blev brudt ned og erstattet af et muret rødstenshus i 1955, som er den nuværende præstebolig. Præstefamilien Stokholm blev de næstsidste, der boede i den gamle Søften Præstegård.

Frilandsmuseet i Lyngby ved København stod for nedtagningen, så alt blev fotograferet, målt op og nummereret med henblik på en senere genopbygning på Frilandsmuseet. Det er ikke sket endnu.

Man mangler de mange millioner, en sådan genopbygning vil koste. Og man mangler også selve avlsbygningerne til en sådan præstegård. Når disse sidste bygninger bliver fundet, er der håb om, at den gamle Søften Præstegård vil genopstå. Men ikke i Søften.

Indtil da ligger denne udvalgte og smukke præstegård stadig på lager i Lyngby. Den kunne have været en seværdighed for by og egn, hvis den havde fået lov at blive restaureret i 1955. Nationalmuseet tilbød den gang at betale halvdelen af omkostningerne, som blev anslået til 250.000 kr. Resten skulle man selv skaffe. Det lykkedes desværre ikke.

Min barndomsdal

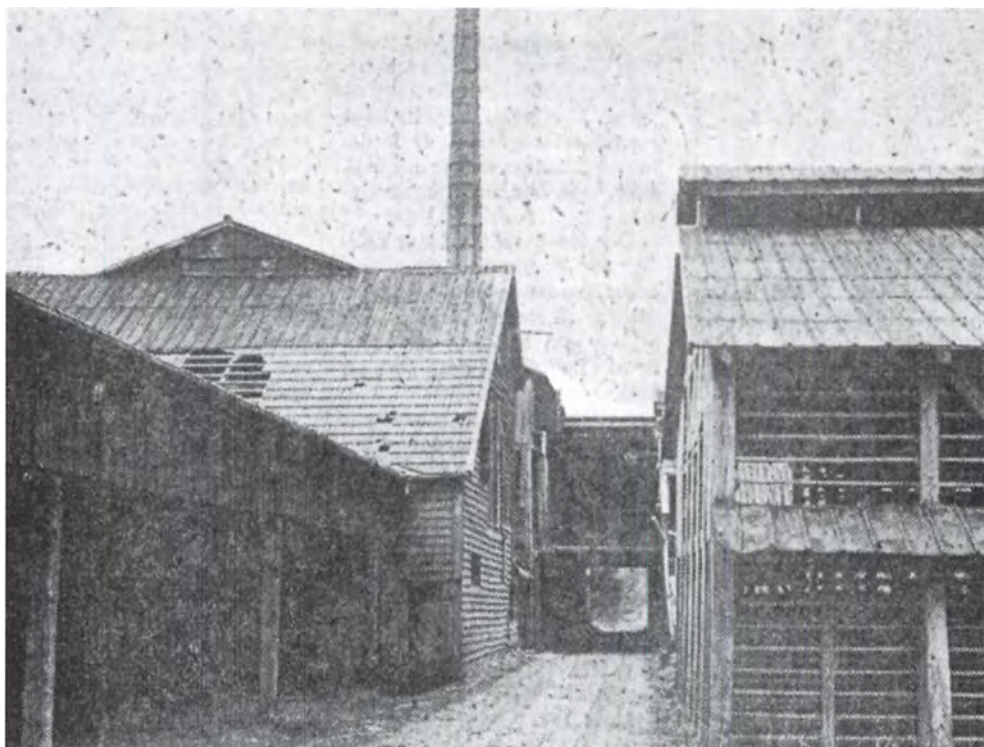
Af Knudåge Knudsen

Når man ad Silkeborg - Nr. Snede landevejen har passeret Tømmerby og kører mod syd ned af Mønsteddal bakke, åbner der sig et panorama, et vidunderligt syn udover en nu skovklædt Saltenådal.

Helt nede i bunden, hvor vejen krydser

Salten å, ligger der langs med vejen en del huse, som man med god vilje kan kalde en by, nemlig Katrinedal. Her bor nu mest pensionister samt pendlere, der arbejder andre steder.

Sådan har det ikke altid været. I min

På teglværket var ansat 15-20 mand.

Katrinédals mølle.

barndom, for ca. 50 år siden, var det en driftig plet. Ja, vel det sted i den tidligere Vinding-Bryrup-Vrads kommune, hvor de fleste arbejdere var beskæftiget.

For at begynde mod syd, var der først teglværket, hvor jeg vil tro ca. 15-20 mand arbejdede med opgravning og hjemkørsel af leret, der blev æltet og udskåret. Herefter kom de murstenene med elevator op på 1. sal, hvor der var folk, der på trillebør kørte dem ud til de forskellige tørrelader, hvor de blev sat på hylder.

Efter tørringen blev stenene så kørt ind og stablet i ovnen, en ringovn, hvor brændingen foregik kontinuerlig, så mens der blev sat ind i den ene side, blev de færdigbrændte taget ud i den anden side.

Brændingen foregik i døgndrift og oppe på ovnen, hvor fyrbøderen gik og hæld-

te kul ned til ilden mellem murstenene, var der altid dejligt varmt. Af den grund havde nattevagten tit selskab af landevejens færende svende, som overnattede der. Jeg husker, at vi drenge altid nytårsaften skulle en tur op på ovnen, så fik vi gerne lov til at smide kanonslag ned i ovnen, hvilket kunne give et vældigt knald.

Lidt længere nede af vejen kom vi til min morbror Eilif Hansens tømrer og snedkerforretning med ca. fire mand. Derefter mosteriet som Eilif oprettede. Det blev indrettet i et tømmerlager nede hos bedstefar. Der arbejdede tre mand hver aften med at presse æbler og tappe mosten på flasker .

På mejeriet, som behandlede mælken fra et stort område der strakte fra Vrads, Hjöllund, Løve, Velling, Vinding, Salten,

Tømmerby, Fogstrup, Vorret til Katrinedal, lavede man både smør og ost og en overgang også kasein, der var mælkeprodukt, som industrien blandt andet fremstillede knapper af. Alt i alt var der nok otte mand beskæftiget foruden alle mælkekekuskene, dengang foregik transporten jo med hestevogn.

Efter mejeriet kom så Katrinedals mølle, eller fiskeriet, som vi kaldte den. På dette dambrug var der dengang tre mand i arbejde.

Et tak længere mod nord havde vi så savskæreriet, hvor man foruden at skære tømmer og brædder også lavede masser af fiskekasser til Esbjerg havn. Her var de tre mand.

Fire steder med tørv

En tid var der i et skur på savskæreriet installeret en presser til at lave formbrændsel af dårlige tørv, her var det Kingo Karlsen der var initiativtager. Dengang som nu undrer det mig, hvorfor dårlige tørv skulle blive bedre ved at blive presset til briketter. Sagen var nok den, at vi nu var kommet en tre-fire år efter krigen, så tørv var ikke så efterspurgt, og især ikke lavmosetørv, som dem der blev lavet i Katrinedal.

Da tørveproduktionen var på sit højeste i 1947, var der fire steder, der blev lavet tørv, hvor der hvert sted var ca. fire mand beskæftiget + koner og børn til at rejse og stakke tørvene. Men pludselig i 1949 var det slut, idet der kom kul og olie til landet igen, og efterspørgslen efter de dårlige svovl og sandholdige lavmosetørv forsvandt.

Medens tørveproduktionen stod på, blev arbejdet med at udrette svingene på

Mønsterdalbakke sat i sving som beskæftigelsesarbejde, så tørvearbejderne kunne arbejde der om vinteren, arbejdet lå så stille om sommeren.

Brunkul lå dybt

Engang under krigen var en gårdejer, Svend Jensen Vorret og en mand der hed Hartvig, ved at grave efter et dræn på Svends mark helt nede ved skrænten mod Salten å. Det var et sted hvor vandet pibede op. Da de havde gravet lidt, fandt de til deres store overraskelse brunkul.

Det erfarede professor Ehlert på det nærliggende Fløjelshøj, og han fik nu en mand han kendte, nemlig direktøren for Citroén i København ved navn Petersen, gjort interesseret, og han satte nu penge i at åbne et brunkulsleje på stedet, og en ingeniør Larsen blev sendt herover for at lede foretagendet. Det var nu et ret tyndt lag brunkul, som da de kom lidt fra skrænten lå meget dybt, så der var en masse jord der skulle flyttes

Mange arbejdere var i sving ved transportbånd og med trillebør, men man havde også noget så sjældent på vor egn dengang som en gravko. Jeg husker, jeg var meget fascineret, når den svingede armen ud over afgrunden for så med skramlende kæder at hejse skovl efter skovl op af dybet.

Gravmesteren var også fra København og boede som husvild i det gamle forsamlingshus i Bryrup, og jeg gik i klasse med hans søn. Skønt sønnen gik usselt klædt, blev han ikke drillet som andre, fordi hans far var noget så sjældent som gravmester.

Professoren gik imidlertid hen og døde, så ingeniør Larsen tog sig nu kærligt af

Gården Engholm hvor forfatteren boede.

professorinden. De flyttede ind i et blokhus, der blev bygget tæt ved lejet. Huset skulle være i norsk stil med græs på taget. Da græsset blev lagt op, var der en gammel teglværksarbejder, som hjalp. Han gik altid med træsko med jernringe, og det havde tagpappet ikke godt af, så da der efter nogen tid blev regnvejr, dryppede det ned i hele hytten.

Brunkulslejet kørte vel en fire-fem år efter krigen, og en halvsnes mand var vel beskæftiget der.

Her ud over var der jo i min barndom en 10-12 landejendomme spredt ud over hele dalen, og skønt de var små, og jorden var meget karrig, gav de jo udkommet til lige så mange familier og endnu flere børn. Så der var da altid mange børn til danseskole, som Adelhei Krog holdt på vandrehjemmet samt til juletræsfesten, der blev holdt samme sted.

En symfoni af lyde

Når jeg mindes min barndomsdal, husker jeg de mange lyde, som blandedes til en symfoni. Der var foruden køernes brølen, rundsavens hvin oppe fra savværket, vandets brusen ovre fra fiskeriet, afretterhøvlens snærren fra snedkerværkstedet, skramlen med mælkejunger på mejeriet, og når en mælkekusk var forsinket, Nielsens stød i dampfløjten hvorefter det ikke varede længe, før man kunne høre klapperende hestesko når den forsinkede vogn kom i fuld galop ned ad vejen.

Alt sammen skønne minder fra min barndom i de fem år lige efter krigen, men lad os i stedet for se på Katrinedals barndom og se, hvordan det hele begyndte.

Læreren fortæller om Palle

Min gamle lærer Aage Markusen har

nedskrevet en beretning, som jeg her vil gengive:

Af de mænd, der har levet i Bryrup sogn, er der få eller ingen, der har igangsat og drevet så omfattende virksomhed i sognet, som den mand hvorom her skal berettes, Palle Møller Lassen (1677-1757).

Der går sagn på egnen den dag i dag, og forfatteren C. A. Thyregod har i to fortællinger ”Steffenskærbæk og hans husfolk” og ”Fra den gamle vandmølle” ud fra historiske fakta, men med digterens fantasi, skildret hans liv. I arkiverne i Viborg og København findes der om ham adskillige oplysninger, hvoraf her skal nævnes en del.

Hans forældre kendes ikke, man ved ikke hvor han er født, men antagelig var han af adelig slægt og ifølge Bryrup sogns kirkebog, der angiver hans dødsår og alder, ses det, at han er født 1677, hans fulde navn er Palle Møller Lassen, men benævnes gerne som Palle Møller. Hans far døde antagelig tidligt og efterlod sønnen en formue, thi allerede 1702 nævnes han som køber af tre huse i Hylke sogn, og det er muligt han allerede den gang omgikkes med de planer om møllerivirksomhed, som han senere førte ud i livet.

Palle var medforpagter af Accisen (afgiften for indførsel af landbrugsprodukter), hvilket også viser, at han var kapitalstærk og nød anseelse hos myndighederne. I årene 1707-1717 var han forpagter af Haxholm ved Hammel og 1717-1727 forpagter af herregården Hvolgård. På samme tid begynder hans virksomhed i Bryrup sogn. Det der øvede tiltrækning på ham her, var den kun lidt udnyttede vandkraft på egnen og hans drøm var nok en virksomhed lig den ved Mølleåen nær København.

Palle Møller kom i forbindelse med Peter Vilhelm Høvinghoff, der få år før havde købt den nedbrændte Nørremølle, men manglede kapital til opbygningen af enten en kornmølle eller en manufakturmølle, som han havde privilegium til. Høvinghoff byggede nu en kornmølle, og Palle Møller lejede den af ham for 40 rigsdaler årligt, hvorpå han anlagde et jernmanufaktur og byggede hus til bestyreren af værket, der var en indvandret tysker ved navn Henrik Fischer.

Købte nabomøllen

1707 var manufakturet, der bestod af en høle- og knivfabrik samt et nagelværk i gang og fremstillede høleer, knive og søm. Det synes, som værket kom i god gænge og gav tilfredsstillende udbytte. Men da der var ulemper ved at have fabrikkerne på anden mands grund og ikke plads til udvidelse, købte Palle Møller omkring nytår 1711 den 3-400 alen vest for Nørremølle beliggende Bryrup mølles jordlod, med det derpå stående møllehus.

Det var hans mening at nedbryde manufakturet og flytte det hen på den nye grund. Imidlertid skulle der først bygges en dæmning for opstemning af åløbet, hvorfor han i februar ansøgte Chr. Fischer, ejeren af Silkeborg slot, om tilladelse til at befæste dæmningen til en sandbanke på den nordre side af åen. Dette fik han lov til, og Palle Møller henvendte sig nu til Mathias Melkorsens enke Maren Dynisdatter i Velling om tilladelse til at dæmme op for vandet, da det derved ville oversvømme en hende tilhørende englod, der stødte op til mølleloden.

Byggeriet startede dog ikke straks, fordi Møller besluttede at fortsætte fabrik-

ken på Nørremølle. Han havde dog ikke opgivet tanken om at starte virksomhed også på Bryrup mølle og dermed fordoble produktionen. Det ses af en ansøgning til kongen i oktober 1715, hvor han søger om tilladelse til at oprette jernmanufaktur på Møllehus, som han kaldte den nye grund. Endvidere søgte han om, at de håndværkere og folk han udenrigs fra måtte lade forskrive, må behandles som indfødte og stå under øvrighedens beskyttelse, at de må fritages for skatter og udskrivninger i 20 år, og at de, når de rejser, slipper for at betale sjette-tiendepenge og afgifter.

Fik regeringens støtte

Det har åbenbart været nødvendig med udenlandsk arbejdskraft til at fremstille de nye varer, som var de første af deres slags her i landet. Han søgte endvidere om toldfrihed for sine varer og nævnte i andragenet, at hvis han fik de ønskede privilegier, skulle almuen med så dygtige varer af høleer og skæreknive blive forsynet, at han formodede at udenlandsk handel med disse varer ville bortfalde. Han ville også, hvis det forlangtes af kongen, fremstille hakker, skovle, spader og deslige, og da han selv vil bekoste anlægget af værket og boliger til håndværkerne, beder han om at få udvist egetræ dertil.

På den tid var man fra regeringens side ivrigt efter at udvikle det danske håndværk i industriel retning, hvorfor man støttede oprettelse og drift af manufakturer og lignende virksomheder, da man forventede sig udbytte for landets økonomi. Møller fik derfor i april 1716 tilladelse til at bygge det nye værk. Betingelsen for tilladelsen var, at det skulle være færdig før tvende års udløb, fra hvilken de begæ-

rede 20 års frihed for håndværksfolkene også skulle være gældende. Det ønskede tømmer nævnes ikke, men i november fik han besked om, at han mod betaling måtte få udvist tre toptørre egetræer, som skulle takseres af tre uvildige mænd.

I året 1717 skifter Møller Lassen bopæl og flytter til Hvolgård. Samme år og 1722 nævnes han i forbindelse med Lavengård, som han muligvis styrede for ejerinden Anne Margrete Felthaus, enke efter major Borneck.

Det blev en travl tid for Palle Møller og hans hjælpere. Det nye værk byggedes op, og håndværkere indkaldtes fra udlandet (hvilket det ser ud til at vil sige Tyskland). Frederik Pedersen beretter i 1920 om sin tipoldefar, at han, Frederik Møller, kom til Bryrup mølle i 1720 fra Tyskland og grundlagde et hammerværk, der drives ved vandkraft samt en kobbersmedeforretning, hvor man lavede små kedler, grubekedler og brændevinstøj. Senere kom han til Nørremølle, som han opbyggede og opkaldte efter sin danskfødte hustru Katrine. Om dette er rigtigt vides ikke, for møllen bliver i ca. 100 år endnu også kaldt Nørremølle.

Hindringer dukkede op

Men tilbage til Bryrup mølles historie. Da man var ved at være klar til at starte produktionen, mødte man en uventet og meget generende hindring, idet de samme privilegier og ret til brug af møllestrømmen jo var givet af ministeriet til Nørremølle i 1699 til PV Høvninghoff. Denne havde sikret sig ret til hele møllestrømmen, og et værk ovenfor ville være generende for hans mølledrift.

Muligvis var der opstået uoverens-

Her lå Bryrup Mølle ved Fløjlsbjerg.

stemmelser mellem Palle Møller og Høvinghoff og måske øjnede Høvinghoff en chance for økonomisk vinding ved på et tidspunkt, hvor værket næsten var færdigt, at opponere mod Møllers anvendelse af strømmen. Det kom til en retssag, men da regeringen, som jo uberettiget også havde givet Møller ret til strømmen, på den måde kom i knibe, afgjordes sagen ikke ved domstolene, men ved en nedsat kommission som skulle mægle mellem parterne (en metode man kender den dag i dag). Hvordan sagen endte vides ikke, men en forsoning er der åbenbart kommet i stand, og venskabet genoprettes tilsyneladende. I slutningen af 1717 er fabrikerne i gang.

Blev ejer af begge møller

I 1719 påtænker Palle Møller at opføre flere bygninger på Nørremølle, som skulle

indrettes til ståltrådsværk. I den anledning søgte han om at få mere tømmer til købs fra de kongelige skove, men dette blev ham nægtet, uvis af hvilken grund.

I oktober 1721 købte Møller Nørremølle af Høvinghoff for 1850 Rdl. og fik hermed skødet på såvel mølle, alle husene samt møllestrømmen. Han havde nu alle værker på egen grund og fortsatte med udvidelser og forbedringer. Henrik Fischer, der fra begyndelsen havde ledet fabrikerne fik efter den store udvidelse 1718 flere hjælpere. Da virksomheden ved Møllehusene efterhånden blev den største, flyttede han dertil, mens en af hjælperne, Simon Beck, blev bestyrer af værkerne ved Nørremølle.

1727 ophørte forpagtningen af Hvolgård, og i december året efter træffer vi Palle Møller i Velling.

1730 fik han privilegium til at oprette

et kobberværk, og vist nok på samme tid tog han bopæl på gården Møllersdal. Den havde han opbygget midt imellem sine kobber-, høle- og naverværker, som alle blev drevet af vand fra Nørreåen, - som det står ” får sit vand fra en stor sø i Bryrup sogn”. Han kunne nu selv føre daglig tilsyn med virksomheden, der fremstillede høleer, knive, søm, naver og alle slags kobberkedler samt brændevinstøj. Der var god afsætning på alle de nævnte nyttegenstande, også på sidstnævnte da folk jo på den tid selv brændte deres brændevin.

Møller havde følgende gode indtægter, og vi ved, at han i krigsstyr (åbenbart en slags krigsskat) for sig og sine ved sidste krig med Sverige betalte 7.000 Rdl.

I øvrigt ved man ikke, hvor Møllersdal lå. Den nævnes sidste gang i 1787, men nogen mener, det er Krudemølle, andre muligheder kunne måske være Mønsteddal eller Skovsballe, skønt de begge ligger i Them sogn. De sidste to steder er dog gætværk fra min side.

Børnene kostede store summer

Udadtil nød Møller stor anseelse. Han var således to gange af Frederik IV tilbudt titler, men afslog disse hædersbevisninger. Møller blev også taget på råd, når egnens folk skulle ordne handler og pengesager.

Palle Møller var gift med Ide Nicolsdatter Seidelin, født 1690 i Skanderborg, hvor faderen var præst. Hun døde 1739 og begravdes i Bryrup, og hun havde da født 15 børn, hvoraf 6 døde som unge. Flere af de resterende fik betydelige stillinger i samfundet. Den yngste Hans Seidelin Møller beboede 1767 Nørremølle, hvor han havde det vandheld, at andre satte ild på ham, så han blev ynkelig for-

brændt og måtte holde sengen i 18 uger.

Børnenes uddannelse, hjælp til køb af ejendomme og medgift m.v. har kostet Palle Møller store summer, men han havde en enestående evne til at skaffe penge, samtidig med han udvidede sin virksomhed og blev ejer af mere gods. I 1741 ejede han således foruden alle fabrikerne, gårde i både Vinding og Fogstrup samt arbejderboliger ved værkerne. Det nævnes, at der var mellem 50-100 mand beskæftiget ved værkerne.

Foruden Møllehusene og beboelserne ved Nørremølle nævnes det, at øst for på en ophøjet plads i Ellemosen ligger en klynge arbejderhuse, som kaldes Holms-huse, måske der hvor gården Engholm mit barndomshjem nu ligger. Han var stadig i handel om mere gods, men måtte som følge deraf udstede flere pantebreve på store beløb. At han havde interesser mange steder, viser skifteopgørelsen. Denne opgørelse tog nemlig 17 døgn, og til opgørelse af boet anvendtes 78 ark. Synsforretningen blev optaget i en særlig indbundet bog, men den er desværre forsvundet. Den har nok ellers indeholdt interessante oplysninger.

Andre tog chancen

19. april 1757 blev Palle Møller begravet på Bryrup kirkegård, en af egnens og dalens virkelige store mænd var nu gået bort, og med ham var det efter kort tid slut med industrieventyret Møllersdal. En ansøgning af 27. november 1775 fra en vis Casper Loman, at der i Bryrup sogn ”haver været 3 privilegerede fabriker, nemlig et kobberværk og tvende kniv og nagelsmedværker, som samtlige siden 6 a 7 år af forrige ejer ere blevne nedlagte”

I året 1768 ophører altså det industrielle liv i Bryrup sogn, som utvivlsomt har haft betydning for den danske industris udvikling. Bryrup mølle og Møllehusene forsvinder efter en tilværelse af noget over 50 år i året 1775. Spørger man nu om grunden til, at fabrikkerne ved de to møller sygnede hen, da er den nærmest liggende grund vel en mindre dygtig

ledelse under den nye ejer. En anden grund kunne være, at eksemplet virkede æggende, og at der ved Palle Møllers død var kommet mod i andre driftige penge-mænd til at starte lignende fabrikker og tage konkurrencen op, nu da Møllersdals fabrikkerne havde mistet sin dynamiske ledelse.

Guldsmed Høegh og hans slægt

Af Børge L. Barløse

Guldsmed Chr. Fr. Høegh, koldingenser af fødsel, men ved midten af 1800-tallet etableret i Århus. (Foto i privateje)

For snart to hundrede år siden kom en ung guldsmedesvend ved navn *Chr. Fr. Høegh* til Århus for at søge sin næring der. Han stammede fra Kolding, hvor han havde lært faget i faderens forretning. I 1819 fik han borgerskab og giftede sig året efter med sit bysbarn Johanne Cathrine Erichsen.

Det er let at følge parrets videre skæbne i det materiale, der findes i Lokalhistorisk Samling i Århus. Her tegner sig et billede af en håndværkertilværelse, der

har mangt og meget tilfælles med andre samtidige; men også af et slægtsmønster, der spænder over et større østjysk område, ja endog med udløbere til fjerne egne af kloden. Vi følger her nogle af de spor, personerne har efterladt sig, og hvoraf nogle i bedste forstand blev til folkegavn og grøde.

Ramt af beskyldninger

Den driftige unge guldsmed kom godt fra start. I løbet af en halv snes år blev hans økonomi så godt funderet, at han i 1832 kunne købe den store ejendom på hjørnet af Vestergade og Møllestien (nr. 653, nu Vestergade 21).¹ Han blev dermed så højt estimeret blandt byens næringsdrivende, at man efterfølgende udpegede ham til borgerrepræsentant, eller som det dengang hed "eligeret borger".²

Mens han beklædte dette hverv - i perioden 1838-1841 - blev han inddraget i et par ret så banale tvistemål. Nogle stridbare medborgere mente, at han havde sendt flere kreaturer til græsning på byfælleden end tilladeligt, og fra anden side blev han beskyldt for at have mishandlet en tidligere tjenestepige. Sagerne blev pådømt ved landsoverretten i Viborg med det resultat, at Høegh blev frifundet for begge anklager.³

I 1846 tog begivenhederne imidlertid en dramatisk vending. Nogle uheldige kautionsforpligtelser og købet af en gård til en af sønnerne udtømte hans midler i en sådan grad, at han måtte opgive gården i Vestergade og erklære sig fallit.⁴ Han fortsatte dog sin virksomhed fra skiftende adresser, men hans sidste år var plaget af sygdom, hvad der kostede ham livet i 1853. Hans hustru døde i 1861, øjensynligt i yderste armød.

Ni børns skæbne

I ægteskabet fødtes ni børn. Datteren *Marie*, der var familiens førstefødte, forblev ugift. Det samme var tilfældet med den yngste af børneflokkene, *Godtfredine Høegh*. De to gamle jomfruer kom til at bo ganske nær ved hjemmet, nemlig i Nygade (Stiftelsen "Rings Minde"), hvor de døde henholdsvis i 1899 og 1908.⁵

Mindre ved vi om de to andre døtre, *Christiane* og *Emilie*. Af kirkebøgerne fremgår det, at de begge nåede frem til konfirmationsalderen, men herefter fortaber deres spor sig.

Anderledes forholder det sig med *Caroline*, der blev gift med skovridder P. Christensen i Venge. Det samme med *Christine*, som sammen med sin mand, farver Chr. Eriksen i Frederiksgade, skabte et hjem, hvor der billedlig talt var højt til loftet. Hun blev moder til tre døtre: Frida (døbt Godtfrida), Vilhelmine og Karen. Om disse skud på slægtsstammen kan man læse i Østjysk Hjemstavn 1997, s. 86 ff.

Den ældste af sønnerne, *August*, blev forældrenes smertensbarn. Det var nemlig ham, som var udset til at overtage den gård i Ramten på Djursland, der blev

Asmus Harald Høegh, der som håndværksmester og kommunalpolitiker hævdede sig smukt blandt sine bysboer. (Foto i privateje)

årsag til familiens ruin. En yngre broder, *Carl Frederik*, nåede ikke ud over spædbørnsalderen.

Det er således sønnen *Asmus Harald Høegh*, der især tiltrækker sig opmærksomheden. Han blev det fædrene ophav til slægtens anden livsduelige gren, og det kan siges, at han i mere end én forstand vedgik arv og gæld efter sine forfædre. Ikke blot fortsatte han i guldsmedbranchen; men han sad som medlem af byrådet fra 1870 til 1875 og tillige i bestyrelsen for Århus borgerlige skydeselskab. Ydermere bosatte han sig i sine velmagtsdage i Vestergade (gården nr. 10), hvorved han blev genbo til sit barndomshjem.⁶

I 1936 ændredes bybilledet omkring Vor Frue Kirke radikalt, idet en række huse på Vestergades nordside blev nedrevet. Her ser man facaden af den ejendom (nr. 10), der i en årrække tilhørte Harald Høegh. (Foto: Fredslund Andersen i Lokalthistorisk Samling)

En datter førte slægten videre

Alt dette var jo meget lovende. Men i familielivet havde sorgerne allerede meldt sig: Harald Høegh var to gange gift, men havde i 1857 mistet sin første og i 1862 sin anden hustru. Frugten af de to ægteskaber var fire børn, men to døde som mindreårige, og i 1879 faldt også den voksne søn, *Carl Frederik Julius* bort. Tilbage stod, da han selv døde i 1880, datteren *Johanne Vilhelmine Dorthea Høegh*. Hende finder vi nogen tid senere i Silkeborg, hvor hun blev gift med købmand, senere bankdirektør Carl Høeg (uden h!)

Her kom tre børn til verden: *Marie*, *Harald* og *Ellen Høeg*. Mens Harald døde i en ung alder, blev begge døtrene gift med officerer: Ellen med kaptajn Vagn P. Fenger, som hun fulgte til Roskilde, og Marie med premierløjtnant Palle Warmin, der gjorde en fornem karriere i Siam, hvor han bl. a. stod i spidsen for uddannelsen af gendarmeriet. Da han i 1932 med rang af generalmajor vendte hjem, bosatte han og hustruen sig på Frederiksberg og siden i Hellerup. Her døde Marie Høeg i 1947.⁷

Da havde slægtens snævre tilknytning til Århus længe været afbrudt. Siden be-

Harald Høeghs datter af 2. ægteskab, Vilhelmine Høegh, med hvem en gren af familiestammen blev forskudt til Silkeborg. (Foto i privateje)

gyndelsen af 1900-tallet har de senere generationer - alle efterkommere på spinnesiden - bosat sig i en bred vifte i Jylland og på øerne.

Noter:

- 1 Den indre by Århus. Registrering etc. s. 168f
- 2 Borgere i byens råd, s. 94
- 3 LA Vib.: Landsverretens Sagliste og domsprotokol, B 24 A, jfr. A St. 16.11.1840, 05.03.1840 og 04.02.1842
- 4 LA Vib.: Skifteprotokol for Århus B 56/444 fol. 143 ff. Auktionsprotokol for Djurs nørre herred B 54 fol. 2 f.
- 5 Nygade 30, matr. 561, hvor "Rings Minde" havde til huse længst nede på hjørnet til højre. Foto Thorkild Svendsen i Lokalhist. Samling.
- 6 Borgere i byens råd, s. 94. Århus borgerlige skydeselskab s. 42 og 55. Selskabets deliberations- hhv. forhandlingsprotokol i Statsbibliotekets Håndskriftssamling, lb.nr. 536 og 537. – Om ejendommen i Vestergade se Århus Promenade 1909-1959, 2.bd., og Demokraten 20.10.1936.
- 7 De kgl. Danske ridderordner og medaljer, Interview og foto i Silkeborg Avis 24-05-1951. Nekrolog i Statstidende 15.08.1952, jfr. Dødsannonce sst. 22.08.

Da klinger i muld det gamle guld

Af Jørgen Søes Hejlsvig

Artikler om guldhalsringene fra Tåstrup og personerne bag fundene blev bragt i Århus Stiftstidende i december 2003 samt i januar og februar 2004. De danner baggrunden for nedenstående beretning.

I september 1928 fandt den 24-årige tjenestekarl, vendelboen Hans Jørgen Jensen, en stor guldring, da han harvede på

Hans Jørgen Jensen, der blev »Guldhans« efter fundet af guldringene, fik råd til et ophold på Vallekilde Højskole (billedet), inden han tog til Canada, og først 43 år senere besøgte han sit fædreland.

en mark ved Tåstrup tre kilometer syd for Harlev. Marken tilhørte gårdejer Agner Christensen, ”Bækkelund”, i Tåstrup, og seks år senere skulle det blive husbonds tur til at finde et tilsvarende smykke. Men nu tager vi tingene i rækkefølge.

Ringen, helt blank og ubeskadiget, lå pludselig for tjenestekarlens åsyn midt i efterårssolskinnet. Den havde hængt fast på en harvetand, men hverken han eller husbond mente umiddelbart, at det var noget af værdi. Deri tog de dog fejl. Det drejede sig nemlig om en stor, todelt guldhalsring på 450 gram og med en samlet omkreds på 70 centimeter.

Heldigvis kom fundet købmand Frost i Taastrup for øre, og da han så ringen, mente han at ”oldsagen” burde sendes til bibliotekar Ejler Haugsted på Århus Museum. Denne sendte straks ringen videre til Nationalmuseet, og fundet er beskrevet i årbogen *Fra Nationalmuseets Arbejds-mark 1929*.

Hilsen fra fortiden

Århus Stiftstidende skrev om guldfundet den 9. oktober 1928 under overskriften ”Da klinger i Muld det gamle Guld”. Nationalmuseet fastslog dengang, at ringen var fremstillet for 1400 år siden. Nøjagtigt som anslået af Ejler Haugsted, der i Stifts-

tidende beskrev sin oplevelse således:

"Det er et uforglemmeligt Syn at se den store gyldne Ring ligge på det sorte Fløj i den rette Stilling og i det rette Lys, den stærke varme Guldglans strømmer ud fra den. Det er ikke noget pralende eller blændende; men det er et lødigt og harmonisk Kunstværk. Som den ligger der for os, bringer Ringen direkte bud og hilsen fra den Mand, der har udført den, og fra de Kvinder, der har båret den, og dens Tale er klar".

Han syntes, de hjerteformede ornamenter gav ringen *"Liv og Relief"*, og fundede over, hvordan det tunge halssmykke ville have tynget en moderne kvinde. Haugsted konstaterer begejstret, at ringen er så frisk som den dag, den kom fra værkstedet. Der mangler intet, men *"forbukningerne"* af det bløde metal viser, at den har været brugt.

Ringens må være blevet sendt ind til museumsmanden med landrutebilen, for sådan her beskriver Haugsted modtagelsen af ringen, som måske ikke engang var pakket ind under forsendelsen til Århus:

"- Næppe havde jeg set den i Rutebilchaufførens Haand før jeg sagde: Efterromersk Jernalder."

I artiklen konkluderer han højstemt:

"Vi har faaet en Hilsen fra Mænd og Kvinder, der har virket i Harlev for 1400 år siden, og som vi kan være stolte af at have til Forfædre."

Den 12. oktober 1928 bragte avisen et billede af ring-finderen, Hans Jørgen Jensen, der blev fyrsteligt belønnet med en Danefæ-dusør svarende til en hel årsløn, og det har sikkert gjort nabolagets karle og piger grønne og gule af misundelse.

Guldringene "genopdages"

Det var min kollega Erik Svensson, som under læsning af de gamle avisbøger i jagten på stof til serien *Det var dengang*, fandt den fascinerende historie om guldfundet, og spørgsmålet, som straks trængte sig på, var naturligvis: Hvad blev der af guldhals Smykket?

Jeg ringede straks til museumsinspektør Jens Jeppesen, Moesgård Museum, som med glæde i stemmen kunne meddele, at guldet befinder sig på Moesgård, samt at der seks år senere blev fundet endnu et halssmykke næsten mage til. Det magede sig nemlig så heldigt, at gårdejer Agner Christensen på den selv samme mark i 1934 fandt et tilsvarende guldhalsmykke, og så blev det hans tur til at hæve en dusør.

Det andet smykke, der er en smule mindre, blev fundet den 18. april 1934. Også det hang fast på en harvetand og blev straks afleveret til Århus Museum som danefæ.

Ikke langt fra hvor denne ring blev fundet, var der en halvmåneformet stensætning, som gårdejeren ønskede fjernet, så bibliotekar Haugsted rykkede personligt ud for at se på forholdene. Han fandt et firkantet ildsted, og inden for stenkredsen var der forskellige stenlag samt muligvis en lille stenkiste. Der var fundet nogle potteskår og spidsen af en flintpil, og Haugsted anmodede Nationalmuseet om at undersøge stedet nærmere, men det blev afslået.

Som avisens nuværende skribent kunne jeg sagtens sætte mig i bibliotekar Haugsteds sted, da jeg - som en Ringenes Herre - fik de to kostbarheder i hånden og om halsen under et besøg på Moesgård Museum i december 2003. De er usædvanligt smukke, og det er vitterligt en underlig og

næsten frydefuld fornemmelse at opleve danmarkshistorien på den måde.

Når de to guldhalsmykker i dag ligger på Moesgård Museum, skyldes det tidligere rigsantikvar, professor P. V. Glob. Ved indvielsen af Moesgård Museum i 1970 medbragte han nemlig fra Nationalmuseet de to guldringe, fortæller museumsinspektør Jens Jeppesen. Ringene blev ”uddeponeret” på Moesgård, men i praksis var det en gave, og ringene har tidligere været udstillet på museet. Det tillader pladsen ikke for tiden, men når et nyt, meget større museum om nogle år formentlig kan tages i brug, så vil de blive udstillet permanent.

Halsringene er fremstillet af en dansk guldsmed for godt 1400 år siden, og de er sandsynligvis støbt af omsmeltede romerske guldmønter fra ældre germansk jernalder. Nogle guldringe blev i sin tid brugt som betalingsmiddel på den måde, at køber og sælger blev enige om, hvor stort et stykke guld, der skulle skæres af den ene ende af ringen ved en handel. Vi kan i dag glæde os over, at ringene fra Tåstrup heldigvis aldrig blev brugt på den måde.

Gensyn med guldringene

Efter en artikel om guldringene i Århus Stiftstidende i december 2003 fik jeg en opringning fra Connie Hørlyck, Edslev, som kunne huske historien fra barndoms-hjemmet i Tåstrup.

Connie Hørlyck er datter af daværende købmand Verner Frost, som sørgede for, at fundet i 1928 blev sendt til Århus Museum. Connie Hørlyck og hendes søster Ulla voksede op som naboer til gården Bækkelund, hvor de havde deres legekammerater, de tre søskende, Ingrid (Iversen), Karen (Mad-sen) og Bernt (Kristensen), og de ville alle

gerne fortælle mere om ringene og personer bag fundene. Lige så interesserede var brødrene, skovrider Johannes Skov (gift med Connies søster Ulla) og broderen Peter Skov, der begge hørte til legekammeraterne fra dengang. Peter Skov ejer i dag fødegården Tåstrupgård. Nogle af Tåstrup-børnene kendte udmærket Ejler Haugsted på Århus Museum, for de gik til musikundervisning hos hans kone Augusta.

Avisen overtalte med lethed museumsinspektør Jens Jeppesen til at fremvise ringene for anden gang. Ingrid Iversen kunne fortælle, at hendes far fik 125 kroner i findeløn for ring nummer to samt 825 kroner for metalværdien – en betragtelig sum. Gårdens tjenestekarl, Hans Jørgen Jensen, sidenhen kaldet ”Guldans”, var seks år forinden blevet fyrsteligt belønnet med 100 kroner i findeløn og 850 kroner udregnet efter metalværdien for det første fund. De 950 kroner svarede til en årsløn, og nogle af pengene brugte ungkarlen givetvis senere på en billet til Amerika. Siden hørte ingen fra ham, men Tåstrupfolkene filosoferede over, om han mon blev guldgraver ”over there”.

Connie Hørlycks far fik aldrig set guldringene, efter at de forlod Tåstrup. Han rejste under krigen til Nationalmuseet i håbet om at finde dem. Men ringene var gemt væk på et sikkert sted for ikke at friste besættelsesmagten, forlød det. Hans familie så siden guldringene udstillet på Moesgård, men som Connie Hørlyck og Ingrid Iversen siger: ”Vi har jo aldrig rørt ved dem!”

Det fik de så lejlighed til, mens snakken gik lystigt i ”Havestuen” på Moesgård en dag i januar 2004. Ingrid Iversen fortæller, at den første guldring i lang tid lå under

Guldringene fra Tåstrup. Nederst ses ringen som tjenestekarl Hans Jørgen Jensen fandt i 1928. Den øverste ring blev fundet i 1934 af gårdejer Agner Christensen. Tilsammen vejer de to halsringe 750 gram.

Guldhans' seng i karleværelset, og når jævnaldrende besøgte ham, viste han den frem. Selv mente han ikke, den var noget særligt, "måske noget fra et lampeophæng".

Udstillet i USA

I en aviskronik – datoen mangler – fortæller Aage Jensen, som i 1916 tjente på gården Bækkelund, at han under et besøg i San Francisco så de to guldringe fra Tåstrup på udstillingen "The Arts of Denmark". Det var en udstilling, der i oktober 1960 blev åbnet i New York af det danske kongepar og derefter et år var på turné i USA. Ud over New York blev den vist i San Francisco og Chicago. I San Francisco, hvor Aage Jensen så udstillingen, havde den 235.000 besøgende. Efter at have set guldringene kontaktede han udstillingens danske repræsentant, Ejler Haugsteds datter Gerd fra Århus, og fortalte hende, at han havde tjent på den gård, hvor ringene var fundet. Gerd var netop på besøg i USA sammen med sin mand, den legendariske sanger Aksel Schøitz. Verden var også "lille" dengang.

Guldhans i Canada

"Jamen, det er jo onkel Hans", udbrød Grete Stagsted fra Risskov, da hun i avisen læste om Guldhans og de unikke guldhalsringe fra Tåstrup. Og dermed fik vi endelig opklaret, hvad Guldhans brugte dusøren på en årsløn til. Efter Harlev-tiden fik han råd til et ophold på Vallekilde Højskole og en billet til Canada, hvor han valgte at blive. Først mange år efter blev han klar over, at han hjemme i Danmark havde fået tre yngre søskende. Han udvandrede til Canada i 1930, og familien så ham først igen i 1973.

Guldhans gik fortsat efter guldet, for i en periode arbejdede han i en canadisk guldmine. Det meste af tiden arbejdede han dog med landbrug og i en tinmine i British Columbia.

Grete og Erik Stagsted har kontakt med deres fætter, Guldhans' søn, Melvil Jensen. Deres egen far Christian Jensen, bror til Guldhans, rejste 1928 til Halifax i Canada og vendte hjem nogle år senere. Brødrene Christian og Hans samt to fætre var sammen i Canada nogle år, og de var bl.a. med til at indfange vilde heste med lasso. Et periode var de to brødre ansat ved vandkraftværket i Niagara.

Grete og Erik Stagsted er vokset op ved Brønderslev, men deres bedstefar havde søskende i Framlev og Jeksen, og derfor kom deres farbror til at tjene på gården Bækkelund i Tåstrup. Erik viser et canadisk avisudklip med nekrologen over Guldhans, som nedslidt af minearbejdet døde 1974 i byen Riondel nær Vancouver. I marts i 2004 ville han være blevet 100 år.

Grete og Erik ærgrer sig over, at deres far og farbror ikke fortalte noget mere om deres ophold i Canada, men de har dog flere effekter fra faderen, og dem passer de godt på. Det gælder f.eks. gamle spillekort fra Halifax. Som børn måtte de kun røre ved dem, når de havde nyvaskede hænder. De har også mange billeder fra dengang. Endvidere kan de fortælle, at deres farbror, Guldhans, i 1945 kontaktede politiet i Hjørring for at få opklaret, hvordan familien i Danmark havde det efter krigen. Bedstefaderen blev kaldt ind på politistationen, og der fik han adressen på Guldhans.

Da Guldhans i 1973 som en gammel og svækket mand efter 43 år genså sit fædreland, kunne han ikke tale men nok forstå

noget dansk, og hans bror Christian havde glemt den smule engelsk, han havde lært under sit ophold i Canada, så de to brødre kunne knap nok tale sammen.

”Min fætter Melvil, Guldhans’ søn, som arbejder med store entreprenørmaskiner, regnede ud, at faderens fædreland ikke var større, end at han kunne planere det ned til havoverfladen på kun to år, og så kan vi endda selv få lov til at bestemme, hvor vi ville have jorden kørt hen”, fortæller Erik Stagsted med et stort grin. Så lidt fylder Guldhans’ fædreland på landkortet, men i sønnens bevidsthed fylder det betydeligt mere. For tre år siden besøgte Melvil sin danske familie i godt et par uger, og han var så bevæget, at han græd af glæde det meste af tiden.

Adam Oehenschlägers digt om Guldhornene, hvorfra overskriften ”Da klinger i Muld det gamle Guld”, er hentet, inspirede i 1934 lærer H. E. Jensen fra Toustrup til dette kvad om guldringene fra Tåstrup:

Eng og Ager
aarlig yder
Gave god til
Muldets sønner,
Maa dog Bonden
Byrde bære,
ond tid umildt
Fliden lønner.

Tvende Gange
glimted Guldet
Lyn frembrød
af brede Banker.
Fund fra fjerne
fagre Fortid
trylle sært
for Trælletanker.

Dybt fra dunkle
Hu sig hæver,
Haab at hver en
Hindring falder.
Frihed, Folket
fremad fører,
Haabet om en ny Guldager.

Guldringene og historien

Strømmen af guld, og især guldmønter, fra Romerriget begyndte at flyde til Danmark i tredje århundrede og kulminerede i femte og sjette århundrede. Det fremgår af Nationalmuseets bog, ”Danefæ”, der blev dedikeret til dronning Margrethe på majestædens 40 års fødselsdag i 1980. Ringenes ornamentik genfindes på andre store guldringe. Det drejer sig om indstemplede, halvmåneformede figurer, i midten fint perlet eller kornet. Desuden er der små indstemplede trekanter og et stiliseret dyrehoved.

Guldet kom hertil dels som et resultat af øget handelssamkvem dels som plyndringsgods og betalinger til de germanske folkeslag, der hærgede de romerske provinser. Romerne betalte vore forfædre for at blive væk – en slags beskyttelsespenge.

Daværende museumsinspektør Elisabeth Munksgaard, Nationalmuseet, kaldte de store halsringe for ”en håndgribelig hilsen fra nordens navnkundige, guldrige sagn-tid, hvor konger og stormænd belønnede skjalde og krigere med vægtigt guld”. Og hun tilføjede: ”Endnu lever mindet om den tid i de mange folkesagn om skjulte skatte, vogtet af drager. Nu er sagnene forvist til børneeventyrenes verden, men de afspejler en virkelighed, der engang var til at tage og føle på, og som kunne få alle, selv de største helte, til at blegne af skræk”.

Mavelanding på Djursland

Af Jørgen Toubro

20. februar 1944 var en kold og fugtig vinterdag. Den lignede de andre dage i måneden, men inden den var omme, var der sket en begivenhed, som længe stod på nethinden. I det mindste hos folk på Djursland - i Hyllested, Balle, Trustrup og Tirstrup-områderne.

Det var søndag og fastelavn. I et hjem på egnen var bagt fastelavnsboller, og der ventedes gæster. De to mænd kom ved 15-tiden. Den ene var cyklende fra Ravnholt nær Grenaa, den anden fra Søbygaard. De var inviteret på chokolade og boller. Selskabet havde netop sat sig til bords, da der kom en voldsom støj fra luften. Selskabet nåede at se et fly. Et meget stort fly. Det var langt nede - ja, alt for langt nede.

Omgående var der tegn på opbrud, men der var som sagt varm chokolade og fastelavnsboller på bordet. Det gik man ikke bare fra. Uanset hvad.

Gnisterne sprang

Sekunder senere ramte flyet den frosne mark på den del af gårdens jorder, der omtales som Stengrusen. Gården var den ca. 250 tdr. land store Årupgaard, fire kilometer fra Tirstrup, og den tilhørte gårdejer Kjeld Thygesen-Nielsen. Idag er gårdens adresse: Enghaven 4, Balle.

Flyet hoppede nogle gange, mens fyr-

En Boeing B-17 fik tilnavnet "Flyvende Fæstning", fordi den var bevæbnet med 13 tunge maskingeværer. Den var 23 meter lang og havde et vingefang på 30 meter. Marchhastigheden var på 300 km/t.

(Foto: The Aviation History Online Museum)

værkeri af gnister sprang fra skroget. Så blev der stille. Nødlandingen var rygtedes. Folk kom til fra nær og fjern, men der var ikke eet ord i de censurerede aviser bagefter.

Mange, mange år senere huskede gårdejer Kjeld Thygesen-Nielsen nødlandingen sådan:

- Jeg løb ned mod flyet, men blev truet til at holde mig på afstand af amerikanerne. De viftede med deres pistoler. Jeg så amerikanerne gå rundt på vingerne og gøre klar til at sætte ild på.

- Der kom nu en civilklædt tysker. Han løb over mod flyet. Også han blev jaget væk af amerikanerne. De antændte flyet og fortrak til en lund nordvest for marken.

20 Søndag Fastelavn. Luk. 18, 31 t. E

1. aflytning af flyet med
med tysk Stengrusen

21 Mandag

helt tom for
Vind

22 Tirsdag

Turke
Kendte

23 Onsdag

helt tom for
Stinget

24 torsdag Skuddag.

Stinget

25 Fredag

helt tom for

26 Lørdag

27 Søndag 1. S. i Fasten. Luk. 22, 24-32

28 Mandag

helt tom for

29 Tirsdag

Turke

1 Onsdag

helt tom for
Turke

2 torsdag

helt tom for

3 Fredag

Turke
Kendte

4 Lørdag

Kjeld Thygesen-Nielsen førte dagbog, og 20. februar skrev han om nødlandingen.

Kjeld Thygesen-Nielsen blev igen kontaktet af den civile tysker. Han forlangte brandvæsenet tilkaldt, hvad Kjeld herefter gjorde. Det kom der ikke noget ud af, for det lokale brandvæsen meddelte kort og præcist, at man kun rådede over en hestetrucket håndvandspumpe, og at tønden med vand var utæt. Imens brændte flyet.

Der var i mellemtiden kommet flere tyskere til. Nedstyrtningsstedet ligger mindre end en halv snes kilometer fra den tyskbyggede flyveplads ved Tirstrup. Flyvepladsen var under besættelsen spækket med tyskere. Tyskerne bad Kjeld forsvinde.

Måske allerede samme dag skrev Kjeld i sin lommebog: 1 »Flyvende Fæstning« faldt ned på Stengrusen.

Så kort kunne det siges.

Ingen kom til skade

Dagen efter, 21. februar, betroede gård-ejeren sin lommebog, at han havde »kørt roer ind«. Eftermiddagen havde han holdt fri. Måske havde han da interesseret sig for, hvad der var sket på marken? Dog uden at lommebogen fik en bemærkning om det.

Det var som sagt en amerikansk Flyvende Fæstning (B 17-F), et fire-motorers

bombefly, der var nødlandet. Det var en stor maskine. Meget stor. Den havde en 10 mands besætning, men ingen var kommet alvorligt til skade, da flyet tog jorden på maven uden nedsænkede landingshjul. Landingen på den flade mark lykkedes perfekt.

Efter at have sat ild til flyet, søgte besætningen ind i en lund tæt ved.

Herfra delte de sig i hold og gik ud i hver sin retning, uden at vide hvor de var. Senere kom det nemlig frem, at navigatøren havde ledt efter det neutrale Sverige, da flyet efter bombetogt over Tyskland var ramt og mistede højde. Piloten havde over radioen meddelt, at der strømmede brændstof fra vingerne. Herefter forlod flyet formationen med de øvrige ”fæstninger”, som på det tidspunkt var på vej hjemover mod en engelsk base.

Det følgende forsøg på at finde Sverige gik galt. Helt galt. I stedet for det frelsende Sverige blev det Jyllands næsetip, Djursland, som tog imod flyet og den amerikanske besætning. Tilmed i et område der var spækket med tyske fjender. Med andre ord: En håbløs situation.

Ville ro til Sverige

Otte dage efter nødlandingen var alle 10 amerikanere fanget af tyskerne. De flyvere, der nåede længst væk, kom til stranden ved Grenaa. Her overnattede de i to sommerhuse. En anden gruppe søgte kysten nedenfor godset Rugaard. Herfra ville flyverne ro til Sverige. Det blæste kraftigt, og ekspeditionen mod Sverige blev frarådet af lokale. Bekymringerne nåede dog ikke at bundfælde sig, for tyskerne dukkede op og anholdte piloter og besætning.

En af amerikanerne, flyets skytte, berettede senere, at han om aftenen havde henvendt sig på en gård. Her havde han fået en flaske vand og en skinkesandwich samt ordene »Gå med Gud«, inden sønnen på gården førte ham videre. Dagen efter blev han taget.

I 1996 lykkedes det Kjeld Thygesen-Nielsen via sønnen Knud, der blev født i 1955 i Risskov, at få forbindelse med Jack Williams, der var sideskytte på flyets sidste flyvning. Williams fortalte i sit brev til Thygesen Nielsen-familien, at Den Flyvede Fæstning sammen med over 300 andre allierede fly havde gæstet Nazi-Tyskland for at bombe ved Rostock. Skydækket over området var imidlertid for tæt. Derfor gik flyene mod det sekundære mål, u-bådshavnen ved Stettin. På vej mod målet blev de allierede maskiner angrebet af tyske jagere, og fire B 17'ere gik tabt.

- »Vort« fly blev også ramt, men tilsyneladende ikke faretruende, hed det.

Det var først på hjemturen mod den engelske base, at besætningen bemærkede det udstrømmende brændstof, og derfor var det nødvendigt at finde en anden løsning. Allerbedst det neutrale Sverige.

Alle kom hjem

Undervejs havde amerikanerne kastet løst udstyr ud, og da maskinen igen var over land, havde piloten opfordret kammeraterne til at gøre faldskærmene klar og springe. Ordene havde han dog ændret til, at han ville forsøge »at lande denne tingest«. Landingen lykkedes fint.

De 10 amerikanere blev af tyskerne ført til en jysk kvindelejr. Senere gik turen til forhør i Frankfurt i Tyskland. Der-

Tyskerne samlede resterne sammen af den udbrændte "fæstning". (Foto: The Aviation History Online Museum).

nede, så de kunne lave planer for, hvordan de bedst kunne bekæmpes.

Støvler med indlagt el

Inden tyskerne fik samlet flyvraget, havde lokale fjernet, hvad fjernes kunne fra det nedstyrtede fly.

efter til flere forskellige tyske lejre, bl.a. en lejr nær Baltikum. Da russerne rykkede frem, blev amerikanerne igen flyttet. De blev befriet i maj 1945 af general Pattons amerikanske styrker.

6. juni 1945 havde beretteren, flyets skytte, atter foden på amerikansk jord. Alle 10 overlevede krigen. For år tilbage var de for første gang samlet igen - da deltog fem. De mødtes ved et veteranstævne.

Ingen, der i dag passerer nedstyrtningstedet på Djursland, får noget synligt minde om, hvad der skete her i 1944. Naturen har forlængst fjernet sporene af det store fly, men når landbrugsmaskiner roder i jorden, kommer flydele op. Det kan være metalrør eller 4-5 mm. tykke glaskår eller andet, som ikke kan bestemmes umiddelbart.

Flyet brændte som sagt, og dage senere blev stumperne samlet sammen af tyskerne og kørt til en kontrolleret fly-losseplads ved Glæsborg. Her samlede tyskerne dele af allierede fly sammen og sammenlig-

Alt kunne bruges i et land, der på grund af krigen var i bekneb for alt. Det lykkedes også Kjeld Thygesen-Nielsen at hente et par souvenirs ud fra den amerikanske bomber på Årupgårdens marker. Han sikrede sig en stålhelmet samt et par støvler, der viste sig interessante ved nærmere eftersyn.

Støvlerne var forsynet med el-ledninger, som gjorde det muligt at varme dem op. Det kunne ha' sin betydning i fly, som var uden »centralvarme«. Støvlerne er forlængst gået til.

- Musene åd dem, husker den nu 88-årige Kjeld Thygesen-Nielsen.

Kilder til denne historie er primært Kjeld og Knud Thygesen-Nielsens beretning, der dukkede op efter at flystyrtet havde været omtalt med forskellige gisninger i Randers Amtsavis/Århus Stiftstidende. Også optegnelser, gjort af Søren Flensted, Flyhistorisk Selskab, er brugt.

Skæbnen for østjyske slotte og godser

Af Lars Otto Kristensen

Med enevældens indførelse i 1660 mistede den gamle adel sin magt i staten. Det adelige rigsråd, som kongen havde delt magten med på højst ulige vilkår, blev opløst, og adelens eneret til at eje hovedgårde bortfaldt. Man var simpelthen nødt til at kunne lade dem få gårdene, der havde råd til at investere i dem uden hensyn til fødsel. I 1700 var ca. en tredjedel af hovedgårdene allerede i hænderne på ikke-adelige.

Grever og baroner kom til

I den gamle adel var der ingen arvelige titler, men enevoldskongerne indførte en ny adel med grever og baroner (friherrer) i 1671. Det havde to formål:

1. at danne et modstykke til den gamle.
2. at skabe en ny adel, der skyldte enevoldskongerne sin position og kunne kaste glans over hoffet og tjene kongen - i alt væsentligt for egne midler.

Greve kunne man blive ved at båndlægge mindst 2500 tdr. hartkorn til et grevskab, baron ved tilsvarende at båndlægge mindst 1000 til et baroni. Til sammenligning svarer en god gårdmandsgård på 50 tønder land til 5 tønder hartkorn.

Formelt foregik det ved, at man over-

Marselisborg Slot er bygget i 1902 og er ejet af dronning Margrethe. Gennem tiderne har området haft adskillige ejere, siden kong Christian V gav de som baroni til sin uægte søn. (Foto: Bruce Cook)

drog kongen de 2500 hhv. 1000 tdr. htk. til ejendom og modtog det tilbage som len, (lån) for sig og sin efterslægt. Besidderen af et grevskab blev senere kaldt lensgreve og af et baroni lensbaron. Lenet måtte ikke deles, men gik udelt i arv fra den ældste til den ældste i opretterens efter-

slægt. Døde slægten ud, hjemfaldt lenet til kongen, der så kunne give det til andre, som regel kronens kreditorer.

Man blev altså greve og baron (friherre) *af kongens nåde, men for egen regning*. Man kan sige, at kongen beholdt en overejendomsret til grevskabet eller baroniet. Det spillede nok også en rolle for mange udenlandske slægter, der kom til Danmark efter 1660, at man i deres oprindelseslande var vant til arvelige titler.

Lensgrever og lensbaroner havde enkelte privilegier, bl.a. havde de selv amtmandsmyndighed på deres besiddelse, og lensgrever kunne kun tiltales ved Højesteret. Det forventedes, at de nye grever og baroner tjente kongen gratis, ikke mindst i administrationen og i diplomatiet.

Stamhuse blev populære

Grevskaberne og baronierne blev altså først og fremmest indført for at kaste glans over den enevældige kongemagt. Samtidig fik en grevelig og friherrelig slægt naturligvis et samlingspunkt.

Hurtigt fik andre slægter på tilsvarende måde et ønske om at sikre en bestemt ejendom for slægten uden at give kongen godset og få det tilbage som lån, og uden at være forpligtet til kostbar tjeneste for staten.

Med Christian den Femtes Danske Lov af 1683 (paragraf 5-2-65) fik ”Een hver Privilegeret”, dvs. enhver adelig eller med adelen ligestillet, mulighed for at oprette et ”stamhus”. Det var også et gods med bunden arvegang på mindst 400 tdr. hartkorn. Der var ingen titel forbundet med det, og besidderne havde ingen særlig pligt til at tjene kongen, og kongen havde ingen overejendomsret, som han havde

til grevskaberne og baronierne. Derfor var der ingen begrænsninger i, hvem man i oprettelsesdokumentet (”erektionspatenet”) kunne indsætte som arveberettigede, hvis efterslægten uddøde.

Clausholm (”Det v. Schildenske Jydskes Fideikommiss”) er f. eks. gået i arv i flere slægter. Stamhuset skulle heller ikke godkendes af kongen, selvom mange blev det. En privat viljeserklæring fx i et testamente var nok.

Stamhuse var en rent privat foranstaltning for at sikre slægten, og dem man ellers satte pris på. Mange medlemmer af den gamle adel oprettede kun stamhuse og *ikke* grevskaber og baronier. For dem var gammel dansk adel nok, titlerne var noget udenlandsk tøjeri indført af de konger, der i 1660 havde taget magten fra dem.

De båndlagte godser kaldtes under et majoratgodser eller fideikommissgodser. Besidderen arvede hele godset, hans søskende fik ikke noget (de kunne jo bare blive officerer eller gifte sig godt). Han kunne drive det og nyde indtægterne, men var afskåret fra at tage lån, og måtte ikke sælge noget fra.

De båndlagte godser lå ”ude i det danske bondeland som øer” som Skjoldborg skrev i sin husmandsroman ”Gyldholm”. De generede ikke nogen.

I 1853 fik de lov til at frasælge fæstegodset. Salgssummen blev båndlagt som såkaldte *fideikommisskapitaler*, der fulgte godset. Besidderne kunne ikke angribe kapitalen, kun nyde renterne. I de fleste tilfælde blev pengene stående i det frasolgte bøndergods, det var jo før kreditforeningernes tid. I 1890'erne var stort set alt fæstegods solgt fra. Kun enkelte

Claushom Slot blev oprettet som stamhus og er gået i arv i flere slægter. (Foto: Ken Richter)

modstod enhver fristelse til at sælge jord. Grevskabet Wedellsborg på Fyn beholdt således næsten alt fæstegodset indtil 1919, da loven tvang det til at sælge.

Fordelene forsvandt

Grundloven af 1849 ophævede ”enhver til adel, titel og rang knyttet forret i lovgivningen” og fastslog at ”Intet len, stamhus, fideikommisgods eller andet familiefideikommis kan for fremtiden oprettes og det skal ved lov ordnes, hvorledes de bestående kan overgå til fri ejendom”. Det sidste bekymrede ingen sig meget om de næste 70 år.

Det blev anderledes efter systemskiftet

i 1901. Den gennemsete grundlov af 1866 havde givet de højstbeskattede - som regel godsejerne - privilegeret valgret til Landstinget. Estrup baserede sin regering på godsejerflertallet der.

Da bønderne med andelsbevægelse osv. blev den førende stand i landbruget, blev husmændene siddende i muddergrøften. De ønskede jord. De byintellektuelle, der var blevet holdt ude fra magten i Estrups tid, ønskede at give godsejerstanden et spark som tak for sidst.

Et af resultaterne blev Det Radikale Venstre, der repræsenterede det mindre landbrug og byernes uddannede. Udstykningsforeningerne blomstrede især

Sådan så Frijsenborg Slot ud før 1860.

i Jylland. Med den radikale regering under 1. verdenskrig kom "Lov om lens, stamhuses og fideikommissgodsets samt de herhen hørende fideikommisskapitalers overgang til fri ejendom" af 4. okt. 1919 ("Lensloven").

Dyre afgifter

Lensloven bestemte, at besidderne kunne (reelt *skulle*) overtage godserne til fri ejendom, hvad vel ingen af dem kunne have noget imod. Men betingelserne var byrdefulde: 25% af værdien af grevskaberne og baronierne og 20 % af stamhusenes værdi skulle betales i afløsningsafgift (og vurderingerne var høje i spekulationsårene efter 1. verdenskrig).

Desuden skulle 1/3 af den frigivne landbrugsjord afgives til udstykning til de såkaldte statshusmandsbrug, dog mod en beskeden erstatning. Det er forklaringen på den bræmme af husmandsbrug, der ligger omkring mange af de historiske godser.

Afgiftsbeløbet blev anvendt til at bygge huse på de nye statshusmandsbrug. Resten af godset fik besidderen til fri ejendom.

Som en "billighedserstatning" til dem, der havde regnet med at skulle arve det hele, indførtes de såkaldte *successorfonds*: 2/5 af besiddelsens værdi blev båndlagt som pant i ejendommen og skulle to generationer endnu gå i arv efter de oprindelige bestemmelser for hele majoratet, således at den første, der skulle have arvet det hele, forlods fik den ene femtedel udbetalt og rentenydelsesretten af den anden. Næste "successor" fik så den anden af femtedelene udbetalt. Det lettede muligheden for, at godset et par generationer endnu kunne blive i slægten, men selve godset stod det enhver frit for at sælge.

Det er vanskeligt ikke at se loven som en hævnakt for provisorieårene.

Frijsenborg

Lensgreve Mogens (Krag-Juel-Vind-Frijs) til grevskabet Frijsenborg ved Hammel havde "kun" tre døtre, og kvinder havde ingen arveret, før alle mandlige grever K-J-V-F var døde. Frijsenborg skulle derfor gå til en sidelinje, greverne Krag-Juel-Vind-Frijs på baroniet Juellinge (Halsted Kloster) på Lolland.

Tæt på Frijsborg Slot står denne statue af lensgreve Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs. Den er rejst i 1874 på 25-årsdagen for hans overtagelse af Frijsborg af grevskabets beboere og udført af H. V. Bissen (Foto: Lars Otto Kristensen)

Mogens Frijs meldte sig derfor straks frivilligt til at være den første, koste hvad det ville. Grevskabet Frijsborg fra 1672 var landets største. Det omfattede stadig efter frasalg af bøndergodset 924 td. htk. Fordelt over godt 20.000 td. ld. Og en fideikommiskapital på 8 mill. kr. - mange penge i 1920. Der blev i afløsningsafgift betalt 5,4 mill.kr og afgivet godt 2300 td. ld. til udstykning.

Ved Mogens Frijs død i 1924 gik successorfonden (altså de 2/5) til Halsted Kloster, hvis besidder den mellemste datter dog fornuftigvis var gift med, så pengene blev i familien. Den sydlige del af grevskabet, Boller Slot, arvedes af en

anden datter, gift med lensgreve Bernstorff-Gyldensteen. Boller Gods blev i 1930 solgt og udstykket for at konsolidere Gyldensteen. Samme vej gik det tidligere stamhus Stensballegaard, der havde fulgt Frijsborg siden 1867.

De sørgelige rester, stadig en anelig besiddelse på godt 10.000 td. ld., arvedes af den ældste datter Inger, der blev gift med lensgreve Julius Wedell, Wedellsborg. Dermed blev Wedellsborg og Frijsborg forenede, hvad de er endnu. Den nuværende lensgreve Bendt Wedell, har fået sidste del (den anden "femtedel") af successorfonden for grevskabet Wedellsborg udbetalt. Det er den, der giver ham titlen lensgreve. Derefter bliver der ikke flere lensgrever Wedell.

Marselisborg

Kronens store kreditor, Gabriel Marselis, havde flere sønner, af hvilke Constantin og Vilhelm interesserer os i denne sammenhæng. Vilhelm blev i 1673 lensbaron til baroniet Vilhelmsborg, og stamfader til baronerne Gyldenchrone (nu Gyldenkrone).

Der var rigeligt midler til at både Vilhelm og Constantin kunne være blevet lensgrever, men en vis forsigtighed lod dem nøjes med hver sit baroni. For tænk hvis man nu døde uden at efterlade sig børn, så ville det hele jo hjemfalde til kongen. Constantin blev i 1680 lensbaron til Marselisborg og døde netop barnløs.

Det viste sig at være en god investering. I 1660 gav kronen sin største kreditor de enorme stærkt forsømte og ruinerede besiddelser og fik 1000 td. htk. af dem tilbage i fint genopbygget stand 40 år senere.

Den hollandske storkøbmand Gabriel Marselis var en af kronens store kreditorer. Hans søn Constantin blev lensbaron til Marselisborg og døde uden arvinger, så baroniet faldt tilbage til kronen.

Kongerne havde altid andre, de skyldte. Christian V gav det hjemfaldne baroni Marselisborg til sin uægte søn Ulrik Chr. Gyldenløve, hvorfra det gik videre til dennes brodersøn, Frederik Danneskiold-Samsøe. I 1770 hjemfaldt det atter til kronen, der gav det til baron Gersdorff, hvis efterkommere fik lov at sælge og erstatte det med en fideikommiskapital, altså en bankbog, hvor renterne kunne hæves, men kapitalen ikke røres. Bankbogen gav ret til rang og titel som lensbaron. Den sidste lensbaron Gersdorff til bankbogen ("substitutionen") for baroniet Marselisborg døde for 15 år siden

Vilhelsborg

Gyldenkrone-slægten blev derimod stabile besiddere på Vilhelsborg. Det blev loven af 1919, der betød, at Vilhelsborg gik ud af slægten. Det var Frijsenborg-problemet om igen:

Lensbaron Ove Theodor Carl Gyldenkrone (1869-1920) havde kun to døtre, og døtre kunne ikke arve, så længe der fandtes mandlige baroner Gyldenkrone. Nærmeste successor var hans bror, baron Holger Emerentz Gyldenkrone, der boede i København. Han fik baroniet afløst (altså gjort til fri ejendom mod at betale de 25% i afgift og afgive jord til udstykning) og benyttede lejligheden til at sælge godset.

Lensbaron Ove Theodor Carl Gyldenkrone ejede Vilhelmsborg frem til 1920 og altså også i 1905, hvor dette motiv er fra.

Hans sønnesøn, lensbaron Erik Gyldenkrone-Rysensteen, der bor i Hørsholm, fik i 1962 2. halvdel af successorfonden udbetalt (Det er den, han er lensbaron af).

Erik Gyldenkrone-Rysensteen har igen samlet sig en formue og bruger megen tid og opmærksomhed på at gensamle og vedligeholde slægtens minder og følger opmærksomt udviklingen på Vilhelmsborg, der nu er ejet af Århus Kommune.

Constantinsborg

Constantin Marselis enke, Sophie Elisa-

beth Charisius arvede Constantinsborg og den formue, der ikke hørte under baroniet Marselisborg, og oprettede af det stamhuset Constantinsborg for sin familie. I 1799 fik slægten lov at sælge godset mod at binde salgssummen som en fideikomiskapital.

Bidstrup

Den rige Horsens-købmand, Gerhard Hansen, adlet de Lichtenberg, ejede en halv snes herregårde og prægede mange af dem. Det er ham, der har fortjenesten

Bidstrup Gods ved Laurbjerg blev i 1763 oprettet til stamhus og er stadig ejet af familien Honnens de Lichtenberg. (Foto: Ken Richter)

Rosenholm Slot og park er i dag ejet af en fond efter at have været i familien Rosenkrantz besiddelse gennem generationer. (Foto: Ken Richter)

af de mange løgkupper på kirkerne på Horsens-Vejle egnen. Han opførte i midten af 1700-tallet det store godsanlæg på Bidstrup ved Laurbjerg og oprettede i 1763 gården til et stamhus.

Hans Henrik de Lichtenberg havde ved sin død i 1867 ingen sønner, så hans datter arvede stamhuset sammen med sin mand Tycho Honnens., der derfor tog navnet Honnens de Lichtenberg Bidstrup, afløstes den 28. marts 1930 som det næstsidste.

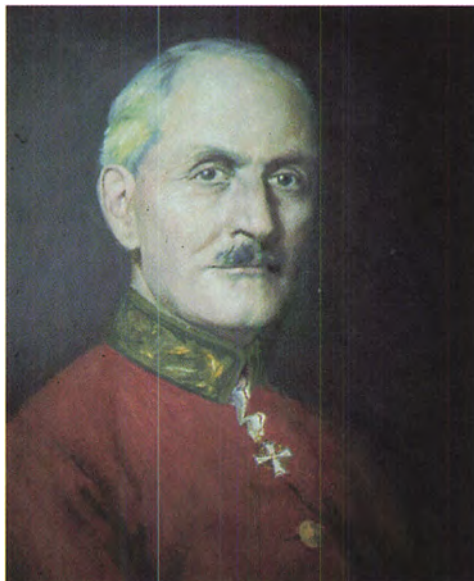
Der var da 104 tdr. htk. og en fideikommisskapital på 932.500 kr. tilbage. For at skåne selve stamhuset blev der indkøbt 210 td. ld. af Thomasmind ved Trige til udstykning. Det er derfor, der er et vist misforhold mellem Thomasmindes bygninger og areal. Bidstrup er stadig på godt 1700 td. ld. og ejes af Geert Honnens de Lichtenberg.

Rosenholm

Rosenholm Slot er det hus i Danmark, der

længst har tilhørt samme familie, men her er godset solgt fra i 1938.

Geheimeråd Iver Rosenkrantz (4. gene-

Lensbaron Hans Carl Oluf Rosenkrantz (1870-1936) overtog Rosenholm allerede som 9-årig.

ration på stedet) gjorde i 1744 gården til et stamhus. Rosenholm har aldrig været slægtens største endsige rigeste besiddelse, kun et godt jysk stamhus. Det var et tilfælde, at Iver efter sin pensionering slog sig ned netop der og gjorde huset til hjemsted for slægtens minder, efterhånden som de fleste af slægtsgrenene uddøde efter enevældens indførelse.

Hans søn, Frederik Christian Rosenkrantz, havde ingen arvinger, og stamhuset gik derefter - efter Ivar Rosenkrantz bestemmelse i 1744 - over til andre efterkommere efter den lærde Holger Rosenkrantz, der var død i 1642.

Det var baronerne Rosenkrantz fra baroniet Villestrup ved Arden. De fik lov at sælge baroniet og erstatte det med en fideikommiskapital. Størsteparten af inventaret fra Villestrup, deriblandt en stor portrætsamling, kom til Rosenholm. Titlen som lensbaron, som Holger Rosenkrantz (d. 1976) endnu bar, stammede fra endnu et solgt baroni, Rosenlund (gården hedder nu Rosendal og ligger ved Fakse).

Lensbaron Hans Carl Oluf Rosenkrantz, der tillige blev landbrugskyndig nationalbankdirektør og forstander for Herlufsholm Skole og Gods, overtog stamhuset som dreng i 1879.

Han var gift to gange og havde to sønner i hvert ægteskab. Ved afløsningen i 1921 omfattede Rosenholm knapt 100 td. htk. og en fideikommiskapital på 750.000. Her blev lensafløsningen skæbnsvanger. Ved Hans Rosenkrantz's død i 1936 kunne hans ældste søn af første ægteskab ikke overtage godset p.g.a. sygdom, og da der ikke var andre, der havde mulighed for at holde sammen på det, tog han successorfonden (de 2/5) med sig.

Herefter blev godset splittet for alle vinde. Slot og park beholdt lensbaronesse Christiane Rosenkrantz f. Wedell og hendes næstældste søn lensbaron Holger Rosenkrantz. Der blev lavet en ordning med Frederiksborg-Museet, så museet købte det inventar, der var af nationalhistorisk værdi og lod det stå på Rosenholm. Efter Holger Rosenkrantz's enke lensbaronesse Carin Rosenkrantz's død i 1996, overgav hendes søn Christian Rosenkrantz slot, park og formue til en fond. Familien sidder i fondens bestyrelse, men har ikke flertal og er afskåret fra at slå sig ned på slottet og fra at trække penge ud.

Slot og inventar kunne dermed bevares samlet og er åbent for besøg, arrangerer m.m. mod betaling og står som et mindsted over den gamle rigsrådsadels rigeste, talrigeste og betydeligste adelslægt.

Gammel Estrup

På stamhuset Gl. Estrup gjorde noget lignende sig gældende. Stamhuset var kun en beskedent del af den engang så enorme store Skeel/Scheelske rigdom.

Grevskabet Scheel med hovedsæde på Sostrup var allerede i begyndelsen af 1800-tallet gået på tvangsauktion for skatterestancer og ødselhed (Se Hugo Matthiessen "En Greve", 1954), men familien fik lov at beholde den lensgrevelige rang og titel. Da lensgreve Christen Scheel døde i 1927, efterlod han sig 10 børn af to ægteskaber, der nu pludseligt skulle dele. Den ældste søn kunne derfor ikke magte at fortsætte. Gl. Estrup blev solgt og slottet tømt. Sønnen, lensgreve Jørgen Scheel fortsatte nogle år på Gl. Ryomgaard og beholdt endnu nogle år

I dag er der herregårds- og landbrugsmuseum på Gammel Estrup. (Foto: Ken Richter)

endnu øen Hjelm, men solgte i 1942 også den. Hermed var Skeelernes epoke i Østjylland endeligt slut. I 1680'erne havde man kunnet "ride på Skeelers jord fra Grenaa til Viborg."

Benzon

Bedre burde det være gået på stamhuset Benzon (der havde været hovedsæde i grevskabet Scheel, se under Gl. Estrup), som Ib de Mylius-Benzon overtog som enebarn efter sin mor og måtte sælge i 1943. Stamhuset havde ellers været både stort og rigt bare 20 år tidligere.

Fussingø

Fussingø blev konfiskeret som tysk ejendom efter 1945, om end lensgreve Scheel-

Plessen "var mere loyal med Danmark end mange danske", som den sønderjyske historiker Bjørn Svensson skrev. De holstenske dele af "Det grevelige Scheel-Plssenske Forlods" blev fri ejendom efter tysk lov i 1920'erne, - uden afgift, det brugte man ikke i Tyskland.

Brattingsborg

Grevskabet Samsøe (Brattingsborg) havde ingen særlig hovedbygning. Lensgreverne Danneskiold-Samsøe var samtidig overdirektører for Gisselfeld Kloster og boede der. Men da lensgreve Aage Conrad Danneskiold-Samsøe døde i 1945, havde han ingen sønner, så successorfonden gik til greverne på Gisselfeld, mens hans datter Elisabeth G. Lassen overtog resterne af

Stamhuset Rathlousdals gamle hovedbygning eksisterer ikke længere. Motivet er fra før 1910.

Brattingsborg - stadig en statelig besiddelse, der i dag ejes af hendes søn.

Rathlousdal

Stamhuset Rathlousdal ved Odder blev oprettet af et barnløst ægtepar, Christian Rathlou og Sophie Schack, for to mindreårige børn af deres familie på betingelse af, at de, når de nåede skelsår og alder, giftede sig med hinanden.

Stamhuset havde en størrelse, så det mageligt kunne være blevet et baroni med dertil hørende titel, men med børnedødelighed og barnløshed in mente nøjedes man med et stamhus. Den disposition var klog, det unge sammenførte par fik ganske vist 12 børn, men de døde hvert og et før forældrene. De ligger alle begravet i Gosmer Kirke.

Derefter skulle man endnu længere ud i oprettelsesbrevets krinkelkroge, og stam-

huset gik i 1828 til slægten v. Holstein, der tog navnet v. Holstein-Rathlou. Ved Emil v. Holstein-Rathlous død i 1919, boede successoren i Canada og ønskede at blive der. Han gennemførte afløsningen. Huset blev tømt og senere, i 1946, nedrevet. I 1961 solgte slægten resten.

Det var i 1749 bestemt, at man mistede retten til stamhuset, hvis man indgik "ulige og uanstaaeligt ægteskab". Hvad det betød, kunne der være tvivl om, så da Emil v. Holstein-Rathlou i 1878 skulle giftes med frk. Jerichau (af helt igennem pæn familie, men adelig var den ikke), fik man kongen til for en sikkerheds skyld at adle hende før brylluppet.

Bestemmelsen blev i 1978 vurderet af Østre Landsret, fordi besidderen af successorfonden havde giftet sig med en datter af en lærer. Da der ikke udtrykkeligt stod *adelig* i bestemmelserne fra 1749,

I "Østjysk Hjemstavn"s område var der følgende len, stamhuse etc.:

Aarhusegnens len, stamhuse og fideikommissser:

A. Grevskaaber:

Frijsenborg	1672 - 1920	Krag-Juel-Vind-Frijs
Løvenholm	1674 - 1724	Rantzau
Samsøe	1677 - 1921	Danneskiold-Samsøe
Scheel (Sostrup)	1725 -1807 (1823)	Scheel (=Skeel)
Det grevelige Scheel-Plessenske Forlods (Fussingø)	1829 - 1921	Scheel-Plessen

B. Baronier (Friherreskaaber):

Frisenvold	1672 - 1683	Frijs, afstaaet p.g.a. gæld
Wilhelmsborg	1673 - 1921	Gyldenchrone (Marselis)
Marselisborg	1680 - 1699	Marselis, hjemfaldet 1699
	1699 - 1719	Ulrik Gyldenløve, død barnløs
	1719 - 1772	Danneskiold-Samsøe
	1772 - 1805	Gersdorff. 1805: tilladelse til substitution.
Høgholm	1681 - 1748	Tilladelse til salg u. substitution

C. Stamhuse, Fideikommissgodser etc.:

Hevringholm	1697 - 1782	Friis, Beck-Friis
Estrup (Gl.Estrup)	1697 - 1921	Skeel/Scheel
Constantinsborg	1703 - 1799	Charisius, substitueret 1799
Frisenvold	1731 - 1798	Reventlow, substitueret
Rosenholm	1744 - 1921	Rosenkrantz
Rathlousdal	1749 - 1921	Rathlou, von Holstein-Rathlou
Herschendsgave	1788 - 1921	Herschend
Bidstrup	1763 - 1930	Lichtenberg/Honnens de Lichtenberg
Clausholm (Det v. Schildenske jyske Fideikommiss)	1810 - 1921	Berner(-Schilden-Holsten)
Benzon (Sostrup)	1829 - 1924	de Mylius(-Benzon)

bestemte retten, at en lærererdatter i vor tid var "anståelig" og dermed ikke *ulige*. (Stamhuset Tjele havde en tilsvarende bestemmelse om, at man fortabte sin ret, hvis man giftede sig med en, der ikke var "af gammel adel", med en tilføjelse præget af sund jysk fornuft "medmindre andet er stamhuset til særdeles avantage"). Der var en del af den slags - for vor tid kuriøse - bestemmelser i oprettelsesbrevene for majoratsgodserne.

Hvordan gik det så?

Man skulle tro, at majoraterne kom til at ligge til tid og evighed, eller i hvert fald indtil loven af 1919 gjorde en ende på dem. Men af de 18, der har været i Østjysk Hjemstavns område, overlevede kun grevskaberne Frijsenborg og Samsøe, Det grevelige Scheel-Plessenske Forlods (Fussingø), baroniet Vilhelmsborg, stamhusene (Gl.) Estrup, Rosenholm, Rathlousdal, Bidstrup, Clausholm og Benzon og slægtshuset Herschendsgave til loven af 1919.

Og af dem er i dag kun Frijsenborg, Samsøe (Brattingsborg), Rosenholm (slot og park), Bidstrup og Clausholm - alle reduceret - stadig i familiebesiddelse, altså kun 5 af de 18, der har været..

Tilsvarende gik det i resten af landet. Så havde loven af 1919 foruden udstykningshensynene også til hensigt at knække resterne af den gamle agrare overklasse, må man sige, at det lykkedes.

Herregården, der endnu i 1945 som

regel var sognets største arbejdsplads, har i dag et antal ansatte og en omsætning, der ikke afviger meget fra, hvad en solid håndværksmester har. Men den sidder med en tradition og en historisk bygningssmasse, der kræver vedligeholdelse, som var den stadig ejet af den rigeste overklasse.

Ordforklaringer:

Grevskab: Båndlagt gods på mindst 2500 tdr. htk. Besidderen er lensgreve. Kan som regel kun arves af opretterens direkte efterslægt.

Baroni: Båndlagt gods på mindst 1000 tdr. htk. Besidderen er lensbaron. Kan som regel kun arves af opretterens direkte efterslægt.

Stamhus. Et båndlagt gods på mindst 400 tdr. htk. Der hører ingen titel med, men besidderen kaldte sig som regel stamhusbesidder. Oprettet havde frihed til at lave alle mulige - ofte sære - bestemmelser om arvegangen. Et stamhus kan også hedde fideikommiss(gods) eller slægtshus.

De båndlagte godser kaldes under et majoratsgodser

Fideikommisskapital: En kapitalformue, der går i arv på samme måde som et majoratsgods.

De penge, majoratsgodserne fik ind ved at sælge fæstegodset efter 1853 blev båndlagt som fideikommisskapitaler, der fulgte godset.

Successorfonds. Ved lensloven af 1919 blev det bestemt, at 2/5 af godsernes værdi skulle hensættes til de to næste generationer, der havde regnet med at skulle have arvet hele godset efter de gamle bestemmelser. Den første generation ("1. successor") fik den ene femtedel udbetalt ved sin fars død og rentenydelsesretten af den 2. femtedel. Næste generation ("2. successor") fik så den anden femtedel udbetalt, og majoratet var endeligt afløst.

Krigens hverdag i Søften

Erindringer fra 1940 - 1945

Af Alfred Albrechtsen

9. april 1940 var en rigtig flot morgen i Søften med solskin. Vi vidste ikke, hvad vi havde i vente. Jeg var tidligt oppe for at møde i skole kl. 7.30. Der var en brummen udenfor af flyvemaskiner. De kom tre og tre og fløj nordpå hele tiden. De var på vej til Norge, som var hovedmålet for tyskerne. Min far sagde, at enten var vi i krig, eller også var det et groft neutralitetsbrud.

I skolen begyndte vi, som vi plejede, selv om læreren E. Outze flere gange var inde for at høre radio. Der var smidt løbesedler ned flere steder med opråb fra den tyske værnemagt om at forholde sig rolig. Der faldt nu ingen løbesedler i Søften. Kl. 12 havde vi spisefrikvarter, og vi sad udenfor i det gode vejr. Læreren åbnede vinduet, så vi kunne høre kongen og statsministeren tale til befolkningen om at optræde med ro og værdighed i den givne situation. Det blev et noget længere frikvarter end normalt. Da vi begyndte igen, forklarede læreren os, at Danmark nu var besat for første gang i mange år, og så fik vi fri til at tage hjem.

Herude i Søften mærkede vi ikke til tyskerne endnu, men vi skulle have mørkelagt vinduerne og cykellygterne blændet, så det kun var en markering for modkørende. Vejrmeldingen kom heller

ikke mere, for englænderne måtte ikke høre, hvordan vejret var over Danmark. Vi skulle også have legitimationskort med billede, og det skulle vi så altid have på os. Der var en fotograf, der kørte rundt og tog billeder af os, og det var jo en god forretning i de dage. På samme måde kom der en og solgte mørklægningspapir til rullegardinerne. Til stalden lavede far gardiner af saltpetersække, som hængte på noget ståltråd, så de kunne trækkes til side om dagen.

Alt blev rationeret

Efterhånden så vi da tyske soldater og militære biler på vejene. Min mor kom på Amtssygehuset i Århus i oktober for at blive opereret. På det tidspunkt havde de den første luftalarm i Århus, så patienterne skulle i kælderen. Det begyndte at stramme til med rationeringer. Vi måtte kun tærse og lave grutning bestemte dage, og det kneb med kul til kraftværkerne. Private kunne slet ikke få kul længere, og der var vist også noget med, hvor mange watt pærerne måtte have, for der skulle spares på strømmen. Det blev også sådan, at dem, der ikke havde skov, selv måtte få tre rummeter træ.

Kvas og tørv var ikke rationeret. Tørv-vene kunne man frit købe eller selv lave

i de lokale moser. Det var muligt at købe brunkul, men det lugtede.

Jeg husker også, da sæberationeringen blev indført. Så fordelte Brugsen det, de havde på lager til medlemmerne. Hjemme fik vi 20 stk. håndsæbe, blandt andet noget som hed 4711 og Palmolive. Vaskepulveret hed Blenda og Persil samt noget brun sæbe. Ligeledes var margarinen væk, så vi fik smør. Hvor meget vi fik pr. måned ved jeg ikke, men det var sådan, at hvis familierne skulle have fest såsom bryllup, barnedåb, konfirmation eller sølvbryllup, fik de fem kilo smør uden mærker på mejeriet, mod betaling naturligvis. Det var ulovligt, men det var en stiltiende aftale mellem folk.

Efterhånden var alt på mærker: tøj og fødevarer, sukker tre kg. pr. person om måneden, og det forsatte til først i halvtredserne. Det eneste, der var nok af, var rugbrød, der var tilsat en masse klid, så det var noget tungt noget. Vi fik ingen hvedemel og derfor ingen franskrød eller sigtebrød - kun rugsigtemel. Men det fandt folk jo ud af på landet, og i begyndelsen foregik det ved, at vi gruttede hvede på kværnen, og så sigtede det, men senere, begyndte man at få det lavet til rigtigt mel på møllerne. Det var godt nok ulovligt, for alt hvede skulle afleveres som brødkorn.

Jeg husker, at jeg som karl ved Gordon Eriksen blev sendt til True Vandmølle med 300 kilo hvede, som var fra os og to nabogårde. Vejen kendte jeg nu ikke, men til Mundelstrup og op ad Viborgvej gik det, så skal du dreje til højre efter True, og så behøvede jeg ikke mere tænke på, hvor jeg skulle hen, for der kom flere hestevogne imod mig med en eller to papir-

sække bagpå. Ankommet til True Vandmølle kommer manden ud. Jeg skulle have tre sække korn malet. - Jeg har noget klar, sagde han, og så får jeg tre papirsække udleveret, og han får det hele korn, jeg havde med. Ingen navne og betalingen var klid og strømel, det var ca. 45 kilo, og på den måde fik vi ca. 55 kilo hvedemel. Der var jo ingen spor hverken til os eller mølleren, og det var også en meget god forretning for ham. De tyske soldater kom sommetider kørende, for at høre om de kunne købe æg eller andre landbrugsvarer. De fik nu ikke noget hos os og heller ikke hos vores naboer. Men der var en længere ude på Trigevejen, som solgte til soldaterne, og han var tyskervenlig.

Banen var udsat

Der var efterhånden ved at blive modstand mod tyskerne. Modstanden havde været meget lille i begyndelsen, hvor det jo gik stille og roligt, og vi manglede ikke noget væsentligt endnu. Jo der var det med håndsæben, et stykke pr. måned og det var 40 % fedt, så det skummede ikke meget. Min far var nu heller ikke så meget for det med modstand, for vi skulle gøre som regeringen sagde. Han var nu også radikal, det var den ældre del af befolkningen stort set enige om. Der blev ikke snakket om, at vi hørte den engelske radio, selv om tyskerne gjorde alt, hvad de kunne med støjsendere, for at vi ikke kunne høre de engelske radioudsendelser.

De sagde engang i radioen, at hvis man kom til at røre en tysk soldat på gaden, så skulle vi børste os af. Engang en kammerat og jeg var i Århus, stødte vi ind i et par tyske piger. De var i uniform, for tyskerne havde meget kontorpersonale

heroppe. Vi børstede os af, og nej hvor blev de gale og skældte ud. Vi blev nu noget forskrækkede. Vi fik også nogle af bladene fra frihedsbevægelsen. - Du må endeligt ikke snakke om det til nogen, blev jeg formanet.

I 1943 blev jeg konfirmeret og kom ud at tjene. Jeg fik plads ude på en ejendom på Kvottrupvej ved banen, den jyske længdebane, så nu kom jeg i hvert fald til at se tyskere. Det var sådan, at hver tredje måned blev der skiftet en division ud i Norge, og det var godt 30 tog med soldater, kanoner, biler og andet krigsmateriel.

De var lange de her tog, så de kørte langsomt nordpå, for det stiger jo fra Mundelstrup mod Søften. Derfor sprang soldaterne sommetider af og gik ved siden af. En efterårsnat må de have holdt helt stille, for alle æblerne på vores ca. 30 æbletræer var væk. På togene sad der en soldat med en dobbeltløbet maskinkanon til forsvar mod luftangreb. Senere blev der koblet en vogn lige efter lokomotivet med anholdte sabotører for at afskrække deres kammerater mod at bombe banen under togene.

På grund af den megen transport på banen begyndte jernbanesabotagen at blive mere omfattende. Især herude ved Søften, som jo er en tosporet bane, men mellem Hinnerup og Mundelstrup opgav man i perioder at holde begge spor åbne, og derfor måtte togene krydse på de to stationer.

En eftermiddag kom to mand ind til ledvogteren ved Norring:

- Vi går lidt hen på banen.
- Det må i ikke, svarede ledvogteren.

Det vidste de to godt, men så lagde den ene en pistol på bordet.

- Nu snakker jeg med dig, så går min

kammerat, for du er jo forhindret nu.

Så gik den ene ud og anbragte sprængladningerne. Jeg så eksplosionerne oppe fra Grundførvejen, hvor jeg var kommet ud og tjene hos Søren Christensen i Søften. Det foregik på den måde, at sabotørerne anbragte sprængladningen, hvor de to skinner mødtes, for så røg der en stump af hver. For det meste var det om natten, at bragene kom.

Konstant gik soldater vagt på banen. De gik med 100 meter mellem hver, og så skete der sjældent noget. Straks de var væk, og sporerne var repareret, så gik det løs igen. Der var også en episode med vagterne. En karl ude ved banen havde en kæreste lige på den anden side af banen. Tværs over jernbanen var der 200 meter mellem gårdene. Tog karlen turen langs vejen, var der næsten 4 kilometer over til pigen. Det gik godt med at komme over banen, men da han skulle hjemad om morgenen, tog tyskerne ham. Der gik knapt et par døgn, inden man vidste, hvad der var sket, men vores præst kunne tysk, så han forhandlede med tyskerne, og fik karlen fri.

Medens jeg var ved Søren og hans kone Petra, kom der en dag, hvor Søren ikke var hjemme, pludselig seks tyske soldater. Petra blev fuldstændig chokeret, og jeg var nu heller ikke stolt ved situationen. Jeg var 16 år, og tysk kunne jeg jo ikke, men de fik forklaret, at de skulle have logi og mad. Vi havde en storstue, og hvis jeg kunne få noget halm derind, så kunne det godt gå an.

Soldaterne hørte til vagterne ved banen, og de var nok imellem 40 og 50 år gamle. En af dem tog mig om skulderen, og vi gik over i kostalden og så på køerne, grisene og derefter hestene. Han klappede

en af dem, og vi fandt ud af ved fagter og snak, at han var landmand i Nordtyskland, hvor han havde en lille gård på samme størrelse, og desuden havde han også en søn på min alder. Soldaten havde ikke været hjemme i lang tid, og han var helt rørt. De blev nu ikke, for de blev forflyttet over middag, men Petra havde da fået den store gryde frem, så hun kunne koge en portion hvidkålssuppe til dem. Det var vi blevet enige om, var godt nok til dem, og jeg havde slæbt halm ind i stuen, og det kunne jeg så slæbe ud igen. Søren kom hjem midt i det hele, han kiggede noget, og spurgte ”hvad dælen er det her for noget?”

De mystiske naboer

Nu vi er ved ”Holmelund”, som gården hed, må jeg hellere fortælle, at neden for

gården lå en villa, hvor der boede nogle mærkelige mennesker. Han var dansker, hun var tysker, og hvad de egentlig foretog sig, blev vi aldrig klar over, men penge manglede de i hvert fald ikke.

En forårsdag ringede de efter en taxa fra Århus, og så kørte de til byen efter jordbær. Det blev nogle dyre bær. Et stykke tid lå der tre sække med tomme vinflasker i grøften udenfor. Det var altså også en dyr fornøjelse med al den vin, for vi andre kunne ikke få andet, end det vi kaldte pullimut, som var noget være sprøjt. En dag kørte jeg op over sækkene med de tomme vinflasker med roevognen. Så var det altså blevet til glasskår. - Ved du noget om det, spurgte Søren. - Nej det gør jeg ikke, svarede jeg, og så kikkede han lidt over brillerne. - Nej det gør du jo nok ikke, lød hans konklusion.

Naboerne havde også et par store vagthunde. De var virkelig bistre, og de skulle passe på hende, når han var borte, som han var i perioder. Jeg var nu gode venner med hundene, så en aften var vi en tre fire stykker, der syntes, vi skulle have lidt sjov i gaden. Jeg gik ned og fik fat i hundene, og jeg fik dem med op i den anden ende af byen. Der var de andre, og så bandt vi et par blikdåser i halen af dem hver. De løb så gennem byen med et vældigt spektakel og hjem til tyskeren, hvor hun var alene hjemme. Hun blev godt nok gal, og hun kom op til Søren.

- Har din karl været med til det her, for så skulle hun nok sørge for, at det blev meldt et sted, hvor det virkede. Så der var nogle unge mennesker, der rystede noget i bukserne et stykke tid.

Det blev ikke bedre af, at de voksne karle et par dage efter smed en mursten igennem ruden til hendes soveværelse. En aften rullede vi tomme bliktønder ned i gården til dem, så hundene blev fuldstændig tossede. Vi fandt også på at komme karbid i en malerdåser med spyt på. Låget kom på, og vi lavede et lille hul i bunden og satte en tændstik til. Så røg låget af med et mægtigt brag.

- Nu må i altså til at passe på med det der, sagde Søren, men det kneb nu lidt.

En dag jeg havde været i skoven efter kvas og var på vej hjem ad Mølballevejen, stod der en tysk vagt ved jernbaneoverskæringen. Der skulle vises legitimationskort, for der havde lige været nogle sabotører, og de kunne jo være gemt i kvaset. Men det går noget nedad mod banen, og hestene kunne ikke bremse, så jeg kunne ikke standse. Vagten fægtede med geværet, men måtte springe til side, ellers

var han blevet kørt ned. Jeg kiggede mig tilbage, men soldaten kom nu ikke efter mig eller skød.

Jeg var i Århus dagen efter, at en tysk ammunitionslægtter var eksploderet i havnen. Kajen var væk, og det lignede en strandbred. CF-kolonnen var ved at rydde op i et pakhús med foderstoffer. Så vidt jeg hørte, var der ca. 200 døde tyskere samt en del danskere.

Tæt på øretæver

Tøjet var efterhånden ved at være et problem. Det var kort og godt elendigt. Jeg mindes, at jeg fik syet en vindjakke af en af fars gamle habitjakker og nogle andre rester. Stoffet blev så vendt, og den blev nu meget pæn. Mor købte også noget uld fra får, og en ældre kone spandt det. Jeg fik en flot hvid sweater, og der blev også nogle hjemmestrikkede strømper ud af det. Da jeg blev 15 år, fik jeg også en ration af tobaksvarer, som var 30 cigaretter og 50 gram pibetobak om måneden. Jeg røg ikke, og derfor blev tobakken solgt sort.

Til et bal i forsamlingshuset havde Ernst og jeg fået noget cigaretpapir, som ikke ville lime, og gode råd var dyre. Vi fandt på at bruge en lim, som blev brugt til cykelslanger, og så kunne cigaretterne hænge sammen. Det var imidlertid meget brandfarligt, så når køberne tændte cigaretten, løb ilden hen til munden, og tobakken faldt ud. Vi fortrak fra forsamlingshuset, for der var øretæver i luften.

Så blev det den 4. maj 1945 om aftenen. Det var solskin og dejligt lunt, og jeg var hjemme for at besøge mine forældre. Vi skulle lige høre den engelske radio k. 20,30, og efter ca. 5 minutter lyder det, at

de tyske tropper i Holland, Nordvesttyskland og Danmark har kapituleret. Da jeg kom ind til Søften senere på aftenen, var der en masse mennesker ved forsamlingshuset. Der blev sunget, og nogle havde revet deres mørkelægningsgardiner ned, som de brændte. Dagen efter blev der ringet med kirkeklokkerne i en time, og alle havde fri. Nogen tog til Århus for at fejre befrielsen. Rutebilen havde plads til 28 passagerer, men der var vist 50 med, så nogen sad på taget. Da bussen skulle op ad Skejbybakken, måtte flere gå ved siden af, for den kunne ikke trække dem, den var jo med gasgenerator. Om aftenen var der takkegudstjeneste i kirken.

Samme aften ved 21-tiden kom der en lastbil med otte frihedskæmpere. De holdt ved huset, som jeg har omtalt tidligere, nedenfor gården, hvor jeg var. Jeg var selvfølgelig nysgerrig, og fra et vindue i kostalden så jeg, at de omringede huset bevæbnet med maskinpistoler. Men hende tyskeren og manden var væk.

De piger som havde været kærester med de tyske soldater blev kaldt feltma-

drasser, og i dagene efter befrielsen blev mange af dem klippet skaldede. Vi havde også sådan en pige i Søften, og vi besluttede, at hun skulle af med håret. Det blev nøje planlagt. En skulle gå om og sige til hende, at der var telefon til hende i Brugsen. Så var der en flok voksne karle omme ved smedens, som skulle stoppe hende der. Sammen med to andre lå jeg på lur, og når hun var gået hjemmefra, skulle vi gå bagefter for at forhindre, at hun kunne løbe tilbage. Vi havde spurgt barberen, om vi kunne låne en saks, men det kunne vi ikke. Da pigen og hendes mor nåede hen til smeden, standsede vi dem og spurgte, om vi måtte have lov til at studse damen. Moderen prøvede at forsvare sin datter, men forgæves. Det var nu ikke så nemt at klippe håret, for vi havde kun en saks inde fra smeden, som han brugte til at klippe blik med. Pigen havde ellers et flot hår med lange slangekrøller, men skamferet blev det. Der faldt en ordentlig dyng, som blev brændt af på kirkepladsen. Faderen kom og ville tæske os, men vi var for mange.

Hadsten og Omegns Folkeblad i 100 år

Af Kurt Quist Nielsen

Hadsten og Omegns Folkeblad fyldte 100 år torsdag den 7. oktober 2004. I den anledning har jeg som den sidste udgiver i familien Quist Nielsen skrevet en bog om bladets første 100 år. Min familie drev bladet i 96 år.

Den første udgiver var Hadsten Haandværkerforening; og bladet blev trykt hos S. Sørensen, Hadsten. Denne havde trykkeri i en ejendom, der blev revet ned, da Hadsten Centret blev bygget.

Allerede først i århundredet var der bevægelse på avismarkedet i Hadsten. I årene 1900 og 1901 udkom der et dagblad: Hadsten Folketidende. Det var sikkert ikke nogen god forretning, i hvert fald findes der kun eksemplarer fra disse to år. Bladet bragte i øvrigt meget lidt lokalt nyt.

Brug for et blad

I 1904 var Hadsten i kraftig udvikling og havde brug for et blad, der kunne udbygge fællesskabet mellem gamle og nye borgere. Bladet skulle være for byen og egnen og ikke for en enkelt stand. Det skulle gøre det lettere for håndværkere og forretningsfolk at fortælle om deres tilbud. Endelig var der jo et almindeligt behov for viden om aktiviteter på egnen, nyheder og underholdende stof. Derfor startedes Hadsten og Omegns Folkeblad.

Foretagsom mand

Min farfar, J. Nielsen, var flyttet til Hadsten i 1905. Han var skrædder og havde forretning på Østergade 17 – 100 meter fra den bygning, hvor Hadsten og Omegns Folkeblad blev trykt. Han var en meget foretagsom forretnings- og organisationsmand og beklædte en overgang posten som sognerådsformand i Vitten-Haldum-Hadsten Kommune.

Senere kom han med i repræsentantskabet for Hadsten Bank. Han fik også tid til at deltage i oprettelse af den første landsdækkende bogtrykkerforening, hvor han i mange år var medlem af bestyrelsen.

Købte bladet

I 1908 havde han dannet et familieaktieselskab, som købte Hadsten og Omegns Folkeblad, mens han selv stod som udgiver.

Han solgte sin skrædderforretning til familien Dengsøe, som førte den videre fra samme sted i min barndom. Skrædderiet lå i kælderen og forretningen ovenpå, hvor der i dag er bladkiosk på Østergade 17.

Startede andre aviser

Det nye selskab stod også for aviser andre

J. Quist Nielsen skiftede i 1908 fra skrædder til at være udgiver af Hadsten og Omegns Folkeblad.

steder i Jylland, blandt andet i Arden og Give, hvor der blev startet aviser op og sat familiemedlemmer ind som udgivere. I mange år var familien Quist Nielsen langt fremme på avismarkedet i Jylland. Bladene finansieredes som i dag væsentligst af annoncer, men helt frem i 1950'erne blev der også betalt kontingent.

Den første navngivne redaktør og udgiver er højskolelærer S. Andersen, Hadsten. Denne køber bladet og overtager redaktionen den 1. januar 1905. Han lover at udvide den eksisterende redaktionsflade, som sammenfattes således: gode, interessante fortællinger, gode afhandlinger om forskellige spørgsmål, som er oppe i

tiden, referater fra møder, forhandlinger, der har interesse for egnen, meddelelser om, hvad der sker i Hadsten og omegn og som egner til at meddeles offentligheden. Endelig oversigt over de vigtigste begivenheder i den store verden.

Det meddeles i en annonce, at bladet udsendes gratis til 1.000 hjem. Pris 25 øre i kvartalet.

Bladproduktion

Dengang foregik bladproduktion ved opsætning af løse typer i en vinkelhage. Når denne var fyldt med tekst, blev indholdet overført på et skib af passende størrelse til produktionen. Et skib er en form, hvori

man tidligere samlede løse typer til linier. Når bladets annoncer og redaktionelle artikler var sat op, blev de bundet med en strik og overført på et stort skib, der kunne rumme en hel side.

Her blev sidens forskellige dele sammensat til en side, der efter at være forsvarligt bundet blev overført til en bogtrykmaskine, en såkaldt hurtigpresse, som typisk kunne trykke to dagbladssider af gangen.

Siderne kørte ind under farvevalser, hvorefter siderne blev indfarvet på papir. Det var min mor, der lagde papiret i maskinen, mens min far tog sig af den tunge opgave at støde det op og vride det fra hinanden, så mor let kunne få fat i det.

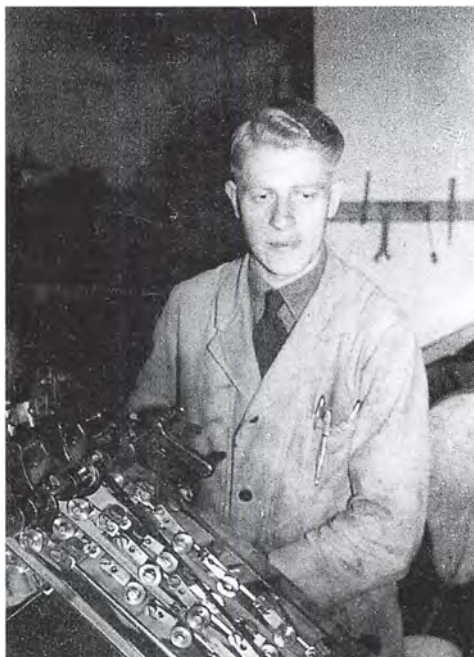
Hurtigpressen var forbundet til en faldsemaskine, der foldede papiret på bestemte måder, så siderne kom i korrekt rækkefølge til læserne. Til sidst blev de færdige aviser pakket til de enkelte distrikter i Hadsten Kommune og nabokommuner, hvor bladet udkom.

Jeg er selv udlært håndsætter og deltog derfor i bladets opsætning og pakning til forsendelse, men i øvrigt hvor der var brug for mig. Trykning og forsendelse var som regel en opgave for familien.

Baggård

Før 1960 var Østergade 17 en etageejendom, som havde en baggård med toppede brosten. Her tilbragte jeg meget af min barndom, når jeg legede med ejendommens børn. Jeg husker bedst, at Dengsø havde en dreng og en pige, men flere andre børn kom ofte og legede med.

Dengang vidste vi ikke meget om, hvad der var sundt og usundt. I hvert fald blev der både røget cigaretter og drukket pils-

Typograf Per Jeppesen ved trykkemaskinen, der blev brugt ved særtillæg.

ner i bladsætteriet. Det viste sig at være meget usundt og mange af mine kolleger døde af blyforgiftning.

Jeg stod i lære som håndsætter fra 1959-63 og oplevede undervejs, at broen over Hadsten blev bygget. Det gav lys og luft i sætteriet, som dog stadig var en usund arbejdsplads.

Da jeg kom i lære, arbejdede den senere bogtrykker Per Jeppesen for min far, og det var ham, der lærte mig op som håndsætter. Min far tog sig mest af administrative pligter på kontoret.

Hver linie blev læst

Hadsten og Omegns Folkeblad var meget populært og i mange år den eneste kontakt med omverdenen ud over radioen.

Populært sagde man, at hver linie blev læst.

En anden ting, der gjorde det populært var, at mange borgere fra tid til anden på forskellig måde deltog i distributionen. Jeg har hørt, at omdelingen foregik via bude, før der blev truffet aftale med postvæsenet. Disse bude var børn fra Hadsten, som på den måde havde en ekstra tjans. Ud over at få bladet distribueret gav det et større tilhørsforhold til bladet, både for budene og deres familier. Enkelte har også fortalt mig, at de hjalp til, hvis hurtigpressens motor eller falsemaskinen satte ud.

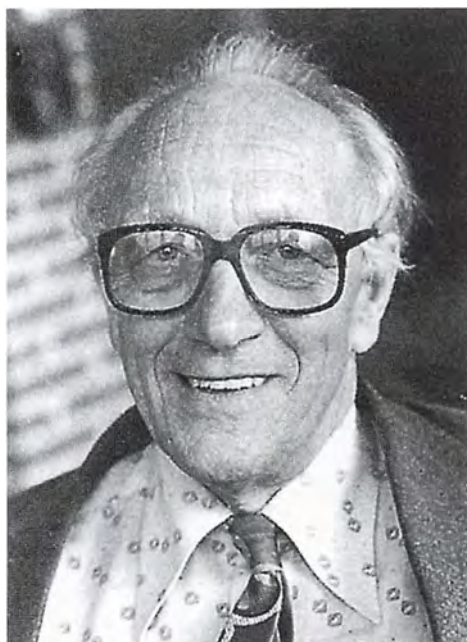
Grafisk stil

Set med nutidens briller var der ikke megen kreativitet i bladets redaktionelle del, før vi nåede op i 1970'erne. I hvert fald blev teksten de første mange år sat op med almindelig brødtekst, kun afbrudt af halvfede rubrikker som overskrift. Det var uendelige tekstspalter og meget svært at få øje på de væsentligste nyheder, der ofte stod klemt inde imellem referater af menighedsrådsmøder og andet redaktionelt stof.

Forfattede julehistorier

I min tid var den første redaktør en sangforfatter ved navn August Wilhelm Lindér. Ud over at referere møder brugte han sin fantasi, som især udfoldedes omkring juletid, hvor han forfattede sin egen julehistorie uge for uge.

Bladets første egentlige redaktør var H. Sommer Madsen, som i årene 1977-1987 gjorde meget ud af personlige interviews for at fremhæve erhvervslivet på Hadstegenen.

H. Sommer Madsen var bladets første egentlige redaktør fra 1977-87.

Undervejs blev han suppleret med Ove Rosenkvist, der fungerede som redaktør i årene 1984-1992. Altså havde bladet to redaktører i 1984-87, hvor det redaktionelle arbejde blev delt op imellem dem.

Ove Rosenkvist var Sommer Madsens modsætning, og bølgerne gik af og til højt på redaktionsmøderne. Der kom dog gode aviser ud af det. Ove Rosenkvist havde fra begyndelsen sagt til mig, at han ikke ønskede at dække sport og politik. Jeg troede imidlertid ikke på ham, og da han først var i gang, fangedes han af den politiske udvikling. Denne interesse har holdt sig siden, uden at han derfor har givet udtryk for, at han foretrækker noget bestemt parti. Ove Rosenkvist fortsatte med at skrive til bladet, selv om han ikke

Ove Rosenkvist (th) var redaktør fra 1984-1992. Her interviewer han Keld Pedersen for 19 år siden.

længere var redaktør. Han har mange forbindelser, ikke mindst i foreningslivet, og plejer disse ved at skrive om deres aktiviteter.

Han kender som jeg mange mennesker og giver ofte en hånd med ved navnestof-fet - også efter at jeg selv er holdt op på redaktionen.

Beriget med prosa

Efter årene med Rosenkvist som redaktør overtog jeg selv denne stilling, da økonomien først i 90'erne var noget anstrengt. I den periode var bladet beriget med prosa via "Ugens vers", som i en 10-årig periode blev leveret af Poul Bildsøe Hansen. Han kunne lide jobbet og gik først på pension som 90-årig i 2004.

Hadsten og Omegns Folkeblad

Medlemsblad for Hadsten og Omegns Landsforening
Underholdende og oplysende Ugeblad samt Avertissementsblad

Frederiksborg, Marts 1966

Hadsten BANK
BANKTILBUD
Udlaan med Pant eller Kæstion.
Kans- og andre Tilbuds.

Hadsten Banks
Generalforsamling

HADSTEN BIO
Fremtidens film
Stolt og Fordom

Landsrådsleder
Laurs Pedersen

Spørgsmaal til Hadsten og Omegn

Sagfører

A. Aage Dejn

Hadsten og Omegns Folkeblad

Frederiksborg den 20. September 1960

HADSTEN BANK
BANKTILBUD

LAURS PEDERSEN
Landsrådsleder

AAGE DEJN - ADVOKAT

Køb Kvalitet - Køb Koyo
Fred Holm

red sengene elegant

HADSTEN BIO
Fremtidens film

DEN LILLE LANDSBYLEGE

Lørdag kl. 20
DUEL I SOLEN

DE N LOVLOSE HÆVNER

BODLER HAA OGSÅA DO

DE NOGNE OG DE DODE

ESSENCE FOR BØRNE

ESSENCE FOR BØRNE

ESSENCE FOR BØRNE

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

DEBATT

Onsdag 22. september 2004 - 100. årgang - uge 39

Hadsten Avisen

De pukler i Voldum

Festlig festafslutning hos købstaden i Voldum

Viggo Sommer
købstader i
Hadsten Centret

My Mini
Ebbesen
Lær 21

Tanja Søgaard
Lær 21

Tanja Søgaard
Lær 21

Høj hat og højt humør
I Voldum, købstaden i Voldum, var der fest af den slags, som man kun finder i Voldum. Festen blev afsluttet med en koncert i Voldum Centret, hvor der var plads til alle. Der var musik, dans og meget mere. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Plantemarkedsgæster
Plantemarkedsgæster var der mange af i Voldum. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der. Det var en rigtig god aften, og alle var glade for at være der.

Forsider på avisen i henholdsvis 1946 øverst, 1960 i midten og 2004.09.23

I første del af 90'erne leveredes ugentlige artikler fra Hadsten Lokalhistoriske Arkiv og Samlinger. Disse var med stor indleven skrevet af Nydam Jensen, som også forestod arkivets daglige ledelse.

Det skal også nævnes, at Ejvind Sørensen i mange år leverede barndomserindringer fra Hadsten i trediverne. Disse er i dag samlet i et smukt bogværk, som er fremstillet på Hadsten Bogtryk.

Fra Voldum-siden har Nielstrup Museum ved Tove Tendal-Hansen været flittig til at levere informative artikler om museets skiftende udstillinger. På debatsiden har Finn Mikkelsen gjort sig bemærket, ligesom skiftende politiske organisationsformænd og kommunalpolitikere har gjort bladet spændende.

Hvad siger Gallup

I begyndelsen af 1980'erne traf jeg aftale med Gallup om levering af en årlig læserundersøgelse. Den har siden været et fingerpeg om, i hvilken retning bladet bør bevæge sig for at få flere læsere og annoncører.

Hadsten og Omegns Folkeblad har altid ligget blandt de mest læste aviser, hvilket må tilskrives en aldrig svigtende positiv og seriøs holdning til det redaktionelle indhold. Det er dermed også det redaktionelle indhold, der sælger annoncerne og finansierer bladdriften.

Bladets historie rummer mange interessante begivenheder, der naturligvis

mest tiltaler lokale personer eller personer med tilknytning til Hadsten og nabokommuner.

Bladet solgt

Pr. 1. juli 2001 solgte jeg Hadsten og Omegns Folkeblad til Berlingske Lokalaviser (BL).

Denne organisation var i gang med en kraftig udvidelse på området for lokalaviser og er i dag Danmarks største udgiver heraf.

Udvidelsen skal ses i sammenhæng med en bladkrig, som i mange år har hersket blandt landets dagblade, her Berlingske Tidende, der som lokalaviserne i sidste ende ejes af Orkla i Norge.

Da BL købte Hadsten og Omegns Folkeblad havde hovedfirmaet netop købt Århus Stiftstidende og Randers Amtsavis og ville gerne have Hadsten og Omegns Folkeblad med.

De økonomiske forhold for bladdrift forringedes kraftigt i disse år og gjorde det vanskeligt for en privatperson at få en levevej ud af det. Samtidig med at jeg fik tilbudt en fornuftig pris for avisen, fik jeg også en treårs kontrakt som bladchef og redaktør, hvilket gav mig en fornuftig afslutning på min aktive karriere.

Det er mit håb og min forventning, at BL kan føre bladet videre under sit nye navn Hadsten Avisen og dermed fortsat være et uundværligt led imellem udbydere og læsere i sit område.

Skomagemesterens hus

Af Carl Gerhard Lichtenberg Crone

Der er sandsynligvis ingen i Odder, der kan mindes et lille toetagers hus, der lå på det sted, hvor huset Rosengade 44 nu ligger. Det ligger da også helt tilbage til 1907, at det lille hus blev revet ned og erstattet med et nyt hus i fire etager. Formentlig er der adskilligt flere, der kan huske det nuværende hus fra den tid, da der var sko-

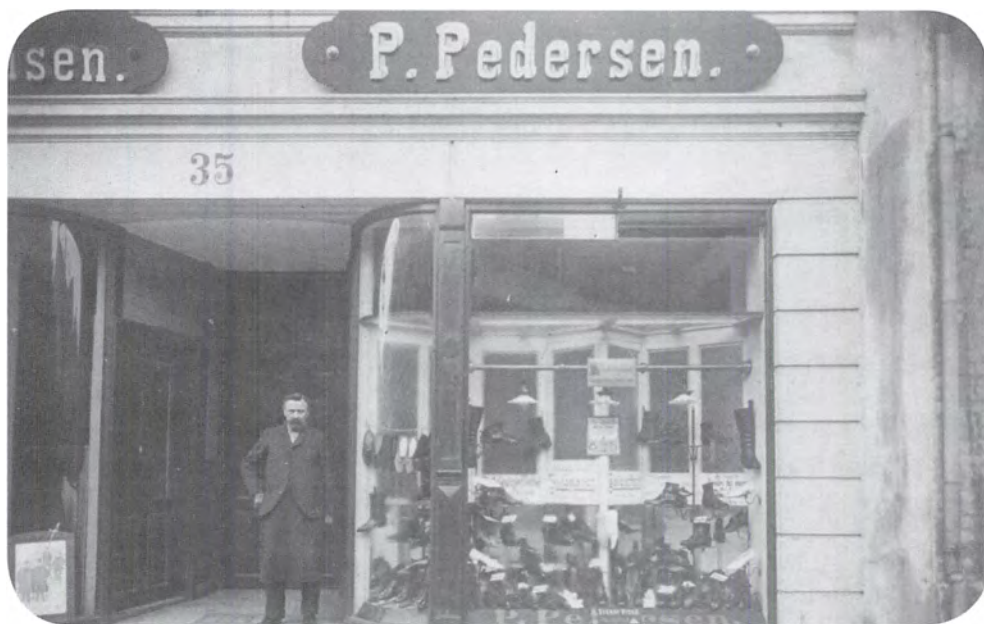
tøjsforretning. Da huset blev bygget, fik det nummer 35 i Rosengade, et nummer det beholdt til 1950'erne, da gaden blev omnummereret.

Bygherre og ejer af den nuværende ejendom på adressen var skomagemester Peder Pedersen, der var gift med Inger Marie Pedersen. Peder Pedersen var født den 4. august 1859 i Gosmer som søn af Peder Pedersen og Ane Cecilie Rasmusdatter. Som ung blev han udlært i skomagerfaget, og desuden blev han specialist i håndsytet ortopædisk skomagerarbejde, hvilket betød, at han fra sit værksted bag ved skotøjsbutikken leverede skotøj til en stor del af Østjylland.

Nabo til Store Viggo

Hans hustru, Inger Marie Pedersen, som han giftede sig med den 15. maj 1885, var født i Odder den 22. september 1863 som datter af Peder Mogensen og Anne Marie

I 1950 havde huset stadigvæk nummer 35 i Rosengade. På det tidspunkt var det skomagemesterens barnebarn Thorvald, der drev skoforretningen. Til højre skimtes snedkermesterens forretning og til venstre en lille bid af Landbobankens bygning. Både Adolph Christensens lejlighed på 1. sal og skomagerfamiliens lejlighed på 2. sal var forsynet med gadespejle.

Peder Pedersen ved sin skomagerforretning i 1920'erne.

Andersdatter. De var desuden forældre til den snedkermester Viggo Pedersen, der skulle komme til at eje naboejendommen nummer 42 i Rosensgade. Viggo Pedersen blev i familien kaldt *Store Viggo* og hans søn *Lille Viggo* til trods for, at sønnen gik hen og blev en del større end sin far.

Inger Marie Pedersen - og dermed også *Store Viggo* - var tip-tip-tip-oldebørn af Gunder Andersen Langberg, en svensk officer, der som krigsfange efter *Den Store Nordiske Krig* var ført til Østjylland. Her, hvor han faldt godt til, giftede han sig og kom dermed til at lægge navn til det, der på egnen kaldes Langberg-slægten.

Huset blev opført i en tid, hvor obligationskurserne gik op og ned, og økonomien i hjemmet var en tid noget anstrengt, hvilket jeg ved fra min mor, Margrethe Emilie Pedersen (gift Crone), der var en

af husets døtre. Hun var dengang elev på Odder Realskole og har siden fortalt, at hun fik en god karakter i obligationsregning, fordi obligationer og belåning jævnligt var samtaleemne i hjemmet.

Der var som i dag stueetage (parterre) med to butikker. 1. salen var lejet ud, og på 2. sal boede familien Pedersen selv. Øverst var der loftværelser. Butikken til højre for indgangspartiet var skotøjsforretningen med tilhørende baglokale, hvor skomagerhåndværket blev udført. Skomagermesteren havde til reparationsarbejde ansat en svend (i daglig tale omtalt som *Svenden*), der sad på sin lille trebenede skammel og flikkede sko og forsålede, eller hvad der ellers skulle udføres inden for faget.

Samtidig med at huset blev bygget, var Odder i god udvikling. Hads Herreds Jernbane, der gik til både Århus og

Hou, samt Horsens - Odder Jernbane var for længst oprettet. Gasværket var blevet opført i 1897, og elektriciteten var blevet indført i Odder med elektricitetsværket, der var sat i drift i 1907. Dette sidste så en ung mand mulighederne i. Han hed Adolph Christensen og lejede butikken til venstre for indgangspartiet, hvor han oprettede sin forretning som elektroinstallatør. Sammen med hustruen Alma lejede han også lejligheden på 1. sal til beboelse.

Fra parterre-niveauet gik der en trappe ned til kælderrummene, og derfra var der nogle få trin ned i gården, som var i niveau med Smedegade, altså den nuværende Åparkeringen. Denne gård havde man i fællesskab med Smedegade-huset. Det var et hus, der blev beboet af mindre-bemidlede familier med mange børn, som ikke havde det for godt, idet korporlig afstraffelse hørte til dagens orden.

Hvis man som jeg, der kom på besøg i skoleferien, havde sin cykel parkeret i gården, var det nemmest at trække den gennem korridoren med det slidte og snavsede gulv i Smedegade-huset for derved at komme ud i Smedegade i stedet for at løfte cyklen op ad den stejle trappe til Rosensgade-niveauet. Korridoren i Smedegade-huset lugtede af mangel på renlighed. Men i vore dage er det formentligt - som andre steder - blevet mondænt at bo i de små huse, som for tiden er ved at blive restaureret.

Skomagerens seks børn

Familien i hjemmet hos skomagermester Peder Pedersen bestod foruden af skomagermesteren og hustruen af følgende børn:

1. Marie, født den 15. februar 1886 og gift den 4. juni 1905 med lokomotivfører

ved Hads Herreds Jernbane, Carl Jakobsen. Øverst på højre side af Nygade, nu Borbergade nr. 5, ved Møllebakken opførte de en villa, som de beboede i mange år.

2. Anna Cecilie, født den 10. september 1888 og gift den 1. maj 1910 med købmand i Horsens, Knud Peter Thorvald Knudsen. Han døde som ung i 1916 af et hjerteslag, hvorpå Anna sammen med sønnerne Harald og Tage flyttede hjem til forældrene i Odder. Kort tid efter at hun var flyttet til Odder, fødte hun sønnen Thorvald, med hvem hun boede der til sin død. Efter skomagermester Peder Pedersens død i 1937 drev hun skotøjsforretningen videre. Senere blev det sammen med hendes søn Thorvald.

3. Viggo, født den 4. februar 1892 og gift den 22. maj 1919 med Anna Petrea Hansen. Han var udlært på Burmeister & Wain i København og blev elektromontør ved Boulstrup Elektricitetsværk. De bosatte sig i Boulstrup. Ved siden af sit arbejde ved Boulstrup Elektricitetsværk var han kirkeværgen ved Randlev Kirke. Han var en sund og stærk mand. I forsommeren 1958 fik han galdesten og blev opereret på Odder Centralsygehus. Operationen gik planmæssigt, men på grund af stafylokokker, der den gang hærgede sygehuset, gik der infektion i operationssåret, hvilket medførte, at han døde den 2. juli 1958, 66 år gammel.

4. Margrethe Emilie (min mor), født den 28. maj 1894 og gift den 25. november 1921 med toldassistent Frederik Julius Piil Crone. Om tiden omkring brylluppet refereres følgende fra hendes dagbog:

Fredag d. 25. November [1921] stod vort Bryllup i Odder Sognekirke. Middag

Skomagermester Peder Pedersen og hustru Inger Marie Pedersen.

paa »Grand«. Frokost hjemme. Kl. 1 pr. Bil til Århus, boede paa Hotel »Regina«, næste Dags Morgen med 8 Toget til vort Hjem i Bisgaardsgade 1, Thisted. Søndag Visit af Toldforvalteren Herr Klovborg og Frue. Søndag d. 3. December havde vi vort første Besøg af min Svigerfader og Fru Schaltz. Juleaften fejrede vi i Aalborg, første Aar jeg ikke var hjemme i Odder.

Som hustru til en toldembedsmand, der avancerede i graderne og endte som toldforvalter, kom hun til at flytte en del rundt i landet (Thisted, Aalborg, Silkeborg, Odense og Nyborg). Hun døde i Århus i 1989, 95 år gammel.

5. Charles Emanuel, født den 21. januar 1897 og gift den 22. februar 1922 med Ellen Marie Dorthea Sørensen, hvis forældre var ejere af *Kvægtorvets Restaurant* i Århus. Han etablerede sig som købmand i Århus, først under navnet *Chas E. Petersen*, idet han altså ændrede sit efternavn fra Pedersen til Petersen. Formentlig har

han tænkt, at *Petersen* sælger bedre end *Pedersen*. Siden blev forretningen kendt under navnet *Chas E* som en ganske velassorteret forretning på Ryesgade i Århus. Om brylluppet kan også læses i nævnte dagbog:

Februar d. 22. [1922] stod Ellens og Charles' Bryllup i St. Pauls Kirke [Århus]. Middag i Ellens Hjem på Kvægtorvet og ligesom hos os Musik til Middagen. Bal og Frokost. Næste Dag rejste J. [Julius, hendes mand] hjem over Aalborg, jeg derimod tog med hjem til Odder efter at alle først havde været til Frokost og Middag paa Kvægtorvet og til Eftermiddagskaffe hos Ellen og Charles i Bogensgade 4.

6. Ingeborg Petrea, født den 13. november 1900, men afgang ved døden allerede den 15. august 1913 som følge af hjernebetændelse.

Min morfar var en driftig mand, der som nævnt lavede ortopædisk fodtøj til

nær og fjern. Min mor har fortalt, at hver dag havde man skotøj, der skulle sendes af sted. Og hver dag kom fragtmanden *Baden* trækkende med sin trækvogn hen over den den gang brostensbelagte Rosensgade. Det kunne høres, og så gik råbet gennem huset: "*Baden kommer*". Det betød, at så var det med at få varerne pakket sammen, så *Baden* kunne få dem med til Århus.

Haven lå på Snærildvej

Til huset hørte også en have, om end denne have ikke just lå i Rosensgade. Den blev kaldt *Bedstefars Have*, og lå på venstre side af Snærildvej, når man havde retning ud af byen. Som nabo havde man et savværk. Haven var lukket med en simpel trælåge forsynet med hængelås, som vel egentlig blot skulle signalere, at her skulle man ikke gå ind, hvis man ikke havde lovligt ærinde.

Fra haven fik man grøntsager, og det var en ren svir at komme der i sommerferien, når bær og frugter var modne. Der var i den bagerste ende af haven et lysthus, hvor man om nødvendigt kunne gå i tørvejr eller sidde og drikke den medbragte kaffe. Lysthuset var ganske overgroet med en vin, hvilket blot gjorde det hele mere pittoresk. I dag er savværket væk, og der er bygget parcelhuse på såvel savværkets grund som i *Bedstefars Have*.

Skomagermesteren, som var min mormor, døde den 12. september 1937, få måneder efter at jeg var født, så ham kan jeg af gode grunde ikke huske. Han havde hele sit liv været en dygtig håndværker og sad da også i bestyrelsen for Odder Håndværkerforening. I hans senere år var han endda æresmedlem i Håndværkerforeningen.

Min mormor døde nytårsaftensdag i

Forfatteren som 2-årig sammen med sin mormor hos datteren og svigersønnen Marie og Carl Jakobsen på Møllebakken.

1947 som følge af et efterhånden svagt hjerte. Hun var en rar dame, der, som det var skik og brug for ældre damer, altid gik klædt i lang sort kjole knappet helt op i halsen, hvor kjolen var lukket med en stor broche. Hendes hår, der oprindeligt var mørkt, var i hendes senere år ganske hvidt, men stadig fyldigt, og om natten var det samlet i et fint hårnnet. Jeg kom ofte sammen med mine forældre i huset og kom der således næsten i hver skoleferie i 1940'erne og til en vis grad også i 1950'erne.

Familieliv uden fjernsyn

På 2. sal var lejligheden indrettet med to stuer *en suite*. De var - i sammenligning med vore dages krav til boligareal - små.

Rosensgade 1907 set fra hjørnet ved Nygade. På det tidspunkt var Rosensgade 35 endnu ikke opført. Til venstre bundtmagerens hjørneejendom, hvor der nu er blomsterforretning og efter den drejer Jepsens hus, hvor der også blev solgt piber og tobak. Et skilt med P. Pedersen, Skomager, ses også ved det gamle hus. Billedet stammer fra et postkort. Til højre den historiske bygning med Raupachs forretning. Bygningen forsvandt til fordel for en gade-gennemføring, som i dag hedder Raupachsgade.

Der var den gang en stor cylindrisk kakkelovn i spisestuen, hvor man i øvrigt opholdt sig mest. Midt i stuen stod et firkantet spisebord udført i gedigent mørkbejdsset egetræ. Når der ikke blev spist ved bordet, kunne det ske, at man spillede et slag kort eller lagde en kabale.

Familielivet formede sig unægteligt en del anderledes før fjernsynet kom til Danmark.

Over skænken, der stod langs væggen mod Landbobankens bygning, hang der en imponerende samling af juleplatter helt tilbage fra år 1900. Til højre for skænken stod kakkelovnen i en krog, og foran skænken lå ofte - i min tid - Thorvalds jagthund, en pointer ved navn Cliff. Det var en adræt hund, men når den lagde sig, gik det ikke stille af, for den lagde sig gerne tungt, så det klirrede af glas og porcelæn i skænken.

En dyst på tangenter

Tillige var der ved vinduet i samme stue, som det også hørte sig til den gang, et

gadespejl, hvilket fremgår af et af de efterfølgende billeder. Her igennem kunne familiens kvinder følge med i, hvad der rørte sig i Rosensgade. I "den fine stue" stod der et Hindsberg klaver op mod væggen mod nummer 42, altså snedkermester Viggo Pedersens hus. Min ældre bror, Frederik, var en dygtig pianist, og det samme var *Lille Viggo* hos naboen. Undertiden, når vi var på besøg i hjemmet, kunne det lyde som en dyst på tangenter, idet væggene ikke var særlig lydæmpende.

Min mormors soveværelse vendte ud mod gården. Her stod stadig dobbeltsengen, som den havde stået der i min morfars tid. I entréen hang den gamle vægtefon (*tlf. Odde 225*) med skrivepult og håndsving.

Også køkkenet vendte ud mod baggården. Idet der ikke var centralvarme, var der over den firkantede jernvask kun én hane med koldt vand, så man måtte naturligvis først koge en god portion vand, når der skulle vaskes op. Der var ikke som i vore dages køkkener overflod af køkkenskabe. Derfor var tallerkener, fade og kopper anbragt i tallerkenrækker. Fra køkkenet var der udgang til en bagtrappe, der var

En af husets døtre, Margrethe (min mor), til venstre og svigerdatteren Anna balancerer over Rosensgade, der er gravet op omkring 1922. De to drenge i matrosthøj er skomagermesterens børnebørn Harald, til venstre, og Thorvald, der senere overtog forretningen. På hjørnet af Rosensgade og Tværgade er rejst en el-mast som tegn på, at den elektriske gadebelysning er etableret.

udført som en uhyre stejl spindeltrappe. Neden for denne trappe og næsten i niveau med gården havde installatør Adolph Christensen sit elektrikerværksted.

Mens min mormor stadig levede, og der således var tre generationer i lejligheden på anden sal, havde både datteren Anna og hendes søn Thorvald deres soveværelser i loftetagen. Det var også i et af værelserne i loftetagen, man boede, når man som feriebarnd kom på besøg.

Thorvald blev den sidste

Efter min morfars død blev forretningen som nævnt ført videre af datteren Anna og senere af barnebarnet Thorvald. Min mormor tog ikke del i driften af forretningen.

Håndskomageriet kunne man ikke videreføre, da Thorvald ikke var udlært i dette fag. Thorvald havde været i isenkræmmerlære hos *Søren Madsen* i Rosensgade. Men stadig havde man en svend på værkstedet i baglokalet til reparationsarbejde.

Senere førte Thorvald den videre som *Th. Knudsens Skotøjsforretning*. Thorvald var i sin ungdom en meget aktiv sportsmand. Han spillede på Odders fodboldhold, der den gang hed *Frem*, foruden at han spillede badminton og tennis. Desuden gik han på jagt, og han har flere gange glædet mine forældre og andre familiemedlemmer ved at sende dem en af de ænder, han havde nedlagt. Hans skotøjsforretning var pæn og ordentlig,

men det var ikke den store fantasi, der prægede udstillingsvinduet.

Efterhånden som tendensen blev, at sko var noget man købte og smed væk, når der var slidt hul, måtte han også opgive at have en svend i baglokalet. Sko, der blev indleveret til reparation, blev sendt ud af huset til reparation andetsteds. Med tiden blev baglokalet et sted, hvor såkaldte venner kom og drak øl. I hans senere år gik det kraftigt ned ad bakke med helbred og livskvalitet på grund af denne noget usunde livsførelse.

Skotøjsforretningen er for længst nedlagt, og ingen af de oprindelige beboeres

familier residerer i huset. Gadespejlene er også væk. Vinduerne er erstattet af nogle knap så charmerende termoruder uden sprosser. Men huset er i det mindste velholdt. Siden har der i de to butikker bl.a. været salg af lystfiskerartikler, skønhedspleje, kosmetik, forsikringer og grønt-handler. Her i begyndelsen af 2004 er den gamle skotøjsforretning blevet indrettet til frisørsalon. Sammen med familiens nabo-hus, Rosensgade nummer 42, der for nyligt har gennemgået en kraftig reovering, fremtræder husene i dag som gedigne og velholdte huse i Odders gadebillede.

Litteratur om Østjylland siden sidst

Af Lars Otto Kristensen

Kirsten Eriknauer og Peter Bavnshøj udgav i 1995 "Herregårdsliv i 1990'erne". Det var en nøgtern beretning om nutidens liv og økonomi på herregårdene, der for bare en generation siden var sognets største arbejdsplads.

Nu er Kirsten Eriknauer og Odder Museum gået et par generationer tilbage med "Da forvalterens ord var lov - beretninger om arbejdslivet på Hads Herreds herregårde i 1930-1960'erne". Rathlousdal, Rodsteenseje, Dybvad, Aakjær, Gersdorfflund og Gyllingnæs har også fælles historiske aner i kirke- og krongodset. Bogen er en række beretninger, som Kirsten Eriknauer indsamlede 1995-1997 om herregårdslivet i "mands minde". Så kan man endnu engang fundere over, hvor naturligt vi klarede omstillingen fra Morten Korchs tid til industrisamfundet fra midt i 1950'erne til midten af 1970'erne.

Kirsten Eriknauer er selv herregårdsejer (Rodsteenseje) og datter af en, og hun har derfor gjort forvandlingen med og ved, hvad der snakkes om, når hun lader folk fortælle. På enhver ordentlig herregård fik man hvert år tilkaldt egnens største vidvinkele for at fotografere alle de mange spand heste og alle folkene med forvalteren i centrum, behørigt med spidsbukser, støvler, stok, flip og sixpence. Den nye tid varsle-

des af en Fordson Major med håndsving og jernhjul på fløjen.

Forliste projekter

Århus er som bekendt landets næststørste by, så der er huse nok at skrive om.

Om nogen af dem, der *ikke* blev bygget, skriver tidligere rektor ved Aarhus Katedralskole, Henning Spure Nielsen i "Århus på tegnebrættet 1850-2000 - alternativer til virkeligheden" udgivet af Århus Byhistoriske Fond, der er ligeså produktiv, som da den hed Århus Byhistoriske Udvalg.

På bagsiden er der tre af de grufuldheder, vi blev sparet for, bl.a. det Barnowtårn, som fik gæster på Statsbiblioteket til at glæde sig over, at der ikke var vinduer på Bogtårnet: for fra balkonerne havde man byens smukkeste udsigt, fordi det ville blive det eneste sted, hvorfra man ikke kunne se Barnowtårnet. Bogen er et sjovt supplement til "Århus Bys Historie" 1-5 fra 1996-2000.

Sukkerhuset i Brammersgade skulle have været amtmandsbolig, i stedet blev det mange ting og er nu - i smukt restaureret stand - blevet ungdomsboliger.

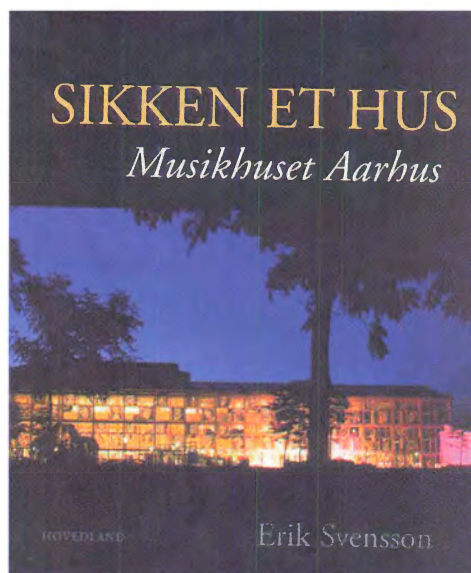
Politistationer har der været masser af tanker om, og den nuværende Clemensbro var kun et af flere projekter. Teatre,

koncert- og rådhouse har der været utallige projekter til (et rådhusprojekt var 220 meter højt), og der er ingen ende på, hvor Kommunehospitalet kunne være kommet til at ligge. Man kunne nok have ønsket sig, at et af de *andre* forslag til Katedralskolens sidste udvidelse i 1957 var blevet realiseret! En "elektrisk jernbane" Århus Randers fik vi aldrig, der var ellers projekteret nogle kønne stationsbygninger. Sct. Clemens Badeanstalt, som vi ikke fik i 1906, ville have været kønnere end den i Spanien. En ny monumental hovedgade med plads til mange biler, blev kvalt af borgmester Bernhardt Jensen, der kørte på cykel. Var "tiderne" ikke kommet i vejen, havde vi fået endnu en landsudstilling ved Århus 500 års købstadjudubilæum i 1941, man kunne håbe, at den ikke var regnet ihjel som den i 1909.

Sikken et hus

Et af de huse, der blev bygget, er Musikhuset. Tidl. redaktør ved Århus Stiftstidende, da den endnu havde sit rigtige navn "Aarhus Stiftstidende", Erik Svensson, har begået bogen "Sikken et hus" om det (Hovedland 2003). Mange var imod, men "et flertal (i bystyret!) kan også have ret", som tidligere borgmester Thorkild Simonsen sagde.

Tanken var, at musikhuset skulle være fast hjem for Symfoniorkestret. Det blev det kun til en vis grad, men det blev stedet, hvor Den Jyske Opera gav "den fineste og mest overbevisende opførelse af Wagners "Ring", vi nogensinde har oplevet", som et selskab af østrigske operarentusiaster sagde til mig i 1987. Så pokker da i, at anmeldelserne ikke var "entydigt gode", som Svensson skriver.

Historisk ligger huset på det sted, hvor byens eneste faste professionelle ensembler før byorkestret, militærmusikken, boede, indtil den blev afskaffet i 1932. Og det gamle kaserneområde er blevet hjemsted for al slags musik: Den klassiske og al "organiseret musik" i Musikhuset, de nogenlunde disciplinerede amatører oplæres i Folkemusikskolen i skolekasernen, der nu lidt misvisende hedder "Officersbygningen" og det, hvor støj er en væsentlig ingrediens, i Ridehuset fra 1860.

Universitetets arkitektur

"Arkitekturfortællinger - om Århus Universitets bygninger" af Arkitektskolens rektor, Olaf Lind og med illustrationer af Poul Ib Henriksen (Århus Universitetsforlag, 2003), er ikke alene beretningen om C. F. Møllers storlåede byggeri, hvor det første blev taget i brug ved universitetets officielle åbning, men også om, hvad der er kommet til siden, bl.a. byggeriet

på Barnowgrunden, Fødselsanstalten og den gamle Langelandsgades Kaserne fra 1888.

Kun fødselsanstalten - i dag en del af Statsbiblioteket - kan stilmæssigt erindre om Kong Christian X foranledning til arkitekterne om at lade sig inspirere af de gamle herregårde. Kongen var ingen ynder af funktionalisme, men ville nok i dag have indrømmet, at helheden er stor-slået, både når man ser den fra bogtårnet, og når man ser den fra søen i parken en vinterdag, hvor bladene på træerne ikke spærrer for udsigten.

For os, der er mere visuelt end auditivt begavede, er der - ved siden af rigdommen af fotografier - en "Registrant af bygninger i Universitets- og Vennelyst-parken samt bygninger med tilknytning til Århus Universitet" for 1933, 1941, 1946, 1953, 1964, 1975, 1985, 1995 og 2003, alle smukke oversigtstegninger. Det fremgår iøvrigt af "Århus på tegnebrættet", at C. F. Møller og Christian X ikke har været alene om at få ideer til Århus Universitets udformning.

Begejstring for skibe

Når man beder en mand om at skrive noget, er det fordi man ved, at netop han kan gøre det på sin måde. For bare skrive pænt og ordentligt til mg+ (i dag hedder det 10) kan jo sådan set enhver idiot. Det er derfor Knud Esmann blev bedt om at skrive "Skib i sigte. En logbog om Ship Ahoy 2003" (Forlaget Arkona) om det store sejl- og veteranskibsstævne i Århus Havn 27.-31. august 2003.

Der er plads til ironiseren over begrebet "events", og over politikernes (statsministerens) brug af 60 årsdagen for 29.

august 1943, for "...hvordan var det nu, det var? Samarbejdspolitikere ville bevare danske liv. Poul Schlüter og Uffe Ellemann-Jensen kun taburetter".

Der er masser af den slags, men først og fremmest er der en beretning om ægte sø- og havnefolks begejstring for skibe og deres historie. Den bliver endnu bedre af Hans Bølchos fotografier. Der deltog 79 skibe af alle størrelser, og samtidig holdt deltagerne fra den årlige flådeøvelse DANEX weekendophold i Århus.

Pigerne på Katedralskolen

"Gymnasiepiger 1903-2003" af Susanne Richardt Kall, Helle Kappel Kjær og Karen Kolding er historien om pigernes ind- og sejrstog på Århus Katedralskole. Det er mest pigernes beretninger om, hvordan livet på skolen faktisk var, om den røde

tid i 1970'erne og KU-tiden, der fulgte, - blandt intellektuelle foregår livet vist i bølger. De sidste 13 sider er ganske interessante statistikker om studentereksamen fordelt på køn, kønssammensætningen i forskellige brancher og litteratur om kvinder og uddannelse osv..

Et praktisk fundament

Når nimbusen går af de teoretiske fag, skulle det betyde en gylden fremtid for Århus Tekniske Skole, der fyldte 175 år i 2003 og fejrede det med "Fag og Folk. Århus Tekniske Skole gennem 175 år" af Henrik Fode. Det er igen Århus Byhistoriske Fond, der har stået for udgivelsen.

Skolen begyndte som "Prinds Frederik Ferdinands Tegneskole", samme prins som bragte byen Prins Frederik Ferdinands Regiment lette Dragoner i 1819. Dengang var der 25 lærlinge på skolen, i dag benytter 30.000 sig af skolens mange undervisningstilbud, og det er jo flere, end der er på universitetet, de er der bare ikke så længe.

Man sagde engang, at når et værelse blev ledigt i byen, blev det lejet enten af Århus Tekniske Skole eller af Købmands-skolen. Bogens hovedvægt er lagt på de seneste 30 år. I modsætning til Universitetet ligger teknisk skole stadig spredt med hovedkvarter i Halmstadgade. Tidens ubehjælpssomme opstiltethed er nået til Levnedsmiddelfdelingen på Dollerupvej, der har fået navnet "eATS" ("ernæring, læring og erhverv, Århus tekniske Skole"), -det skal nok være en slags engelsk.

Der er skam også et afsnit om "visioner og værdier", nuomstunder lider alle af skræk for at være værdiløse. Det hindrer

dog ikke skolen i at være "det foretrukne uddannelsessted for mennesker, der vil være en del af Danmarks praktiske fundament". Det burde ikke stå sidst i bogen, men som en stolt fanfare allerførst, for det er skolen faktisk, - trods brug af et modeord som "kompetencer". Hvorfor så den skabagtighed, og hvorfor skal en forstander pludselig være "direktør"? - direktør kan da enhver idiot kalde sig, det siger ingenting om, hvad han laver.

Stefanshjemmet i 80 år

En af Århus gode sociale institutioner er Stefanshjemmet, der fyldte 80 år d. 14. september 2003. Dagen markeredes med "Stefanshjemmet - i takt med tiden" (hvem kommer først med at skrive en bog om ikke at være i takt med tiden?) af historikeren Finn Andersen.

Stefanshjemmet er en privat institution med driftsoverenskomst med Århus Amt. Stefansforeningen, en aflægger af diakonbevægelsen, købte i 1923 herskabsvillaen Louisenhøj på hjørnet af Strandvejen og Carl Nielsens Vej i Århus. Det skete ikke uden protester fra naboerne, der nødtigt så "kronisk syge mænd" udenfor vinduerne (først i 1932 kom kvindeafdelingen til).

Villaen var tidligere enkesæde for baronesse Gyldenkrone fra Marselisborg Gods 1840-48 og havde senere været ejet af et par af byens matadorer. Invalidere, krøblinge og krigsinvalidere, der ofte førte en hengemt og kummerlig tilværelse, fik hermed et værdigt hjem.

En af grundlæggerne, læge Johannes Hoff, havde længe gjort opmærksom på, i hvor høj grad man havde været nødt til at udskrive kronisk syge, smerteplagede mennesker fra hospitalerne p.g.a.

pladsmangel. Det blev i 1911 skønnet, at der var 5-6.000 kronisk syge reelt uden forsorg. Økonomien var i begyndelsen vaklende, men det gik over.

I en tilbygning er der i dag gode beskyttede lejligheder, og Stefanshjemmet er en moderne dag- og døgninstitution, der arbejder ”i overensstemmelse med Folkekirkens lære”. Hjemmet har da også stedse været en god praktikplads for Diakonhøjskolen, der 1928-76 lå i nærheden først på Strandvejen, derefter på Filtenborgs Plads.

En bog med musik på CD

Lars Kjær Dideriksen har redigeret bogen ”Århus: nu - et signalement af de nye toner” om musikken i Århus ”lige nu”. Gennem interviews med en række århusianske musikere, pladeselskaber og koncertarrangører bliver byens musikscene beskrevet (og ikke den etablerede klassiske musik) gennem rock ”donkeypunk med powersolo” over avantgardistisk elektronisk punk til en hel masse, som jeg indrømmer ikke at have begreb om. Med i bogen er der en CD med smagsprøver.

Bogen var en del af grundlaget for Statsbibliotekets udstilling, der blev åbnet i Århus Festuge. Den anden del af udstillingen var om ”lydkonserves”, altså lydoptagelsens, grammofonpladens historie. Udstillingen står frem til jul.

Historisk hjemmeside

Per Ryolf fra Århus Kommune har samlet næsten alt tilgængeligt materiale om 4. julkatastrofen, den kæmpemæssige eksplosion på Århus havn i 1944 på kommunens hjemmeside www.aarhuskommune.dk/4juli.

Det er en fortræffelig måde at udgive

lokalhistorisk stof på, når en egentlig udgivelse ikke kan bære. På den måde kan man udgive næsten ubegrænsede mængder af materiale. Og der kan løbende suppleres med nyt stof, hvad hjemmesiden også opfordrer til.

Evnen til at se det enkle

”Jeg har mødt mennesker, der har fået så megen uddannelse, at de er blevet dumme af den” skriver Jens Andersen, Hasselager, i ”Sådan kan det gå” (Eget Forlag, 2003).

Jens Andersen har bevaret den virkeligt kloges evne til at se, at alting i grunden er såre enkelt. Han er en god iagttagere, der med sund jysk bondefornuft beskriver udviklingen fra landbosamfund til det moderne samfund, hvor ”almindelige mennesker” fik bil og kom på udenlandsrejse. Den udvikling skete som allerede skrevet på en snes år uden de store falbelader. Man brugte bare sin gode forstand, tog de chancer, der bød sig, - og lod benene blive ved jorden.

Den slags mennesker kom også, som forfatteren, godt fra at forsøge sig i byggebranchen, fordi de kunne se, hvornår man skulle holde op. En af de få store overlevende bygmestre svarede engang, da han blev spurgt, hvad forskellen på ham og på Kurt Thorsen og alle de andre kanoner var: ”A tror de har for lidt respekt for nuller!”

Rejser til det meste af verden er skildret med en helt usædvanlig iagttagelses-evne.

Bogen er simpelthen skrevet af en mand, man ikke kan bilde ret meget ind, og som ikke er faldet for et eneste af tidens modeord.

Indtægterne fra en del af oplaget går til Kolt-Hasselager Lokalarkiv. Bogen kan købes på biblioteket sst.

Om stort og småt

Næstformanden i Østjysk Hjemstavnsforening, N. P. Boye-Nielsen, har begået sin femte bog ”Stort og Småt fra Hinnerup” (Forlaget Hinbo). ”Nogle rejser til København for at se fodbold. Jeg er glad for at finde ud af noget om Hinnerup”, sagde forfatteren til Århus Stiftstidende d. 18. november 2003. Det ser mere enkelt ud, end det sikkert er: Man lever midt i sin by og egen, spørger sig for, og så kommer der ca. 70 forskellige artikler fordelt på 148 sider ud i en bog, og der er endda iflg. samme avis 60-70 artikler i overskud. Så en bog om året har vi næsten ”ret” til

N. P. Boye-Nielsen

Stort og Småt fra Hinnerup

fra den flittige forfatter. Når folk skriver om deres hobby, kommer der liv i det. Det forpligter også at bo i Søndergade 27, hvor forfatteren har adresse. Huset er nemlig et historisk Frijsenborg-hus, hvor engang Jens Hattemager, en af Evald Tang Kristensens bedste kilder, boede.

Politisk historie

Hammels tidligere borgmester (1982-1990), Gunner Severinsen, har skrevet erindringer, 222 sider. Bogen hedder ”Fra Valmuen til et uddøende folkefærd” (Forlaget AKKA, Hammel 2003). Igen en ”mands minde”-bog.

Valmuen er de blomster, den lille dreng plukkede. Det uddøende folkefærd er landmanden. Først i en fremskreden alder gik Gunner Severinsen ind i politik og blev valgt til sognerådet i 1968. Dengang var en tillidspost noget, man blev valgt til, når man først havde vist, at man var tilliden værd.

Derfor gik der heller ikke ”politik i tingene” i de gamle kommunalbestyrelser, man enedes som regel i gensidig agtelse og lod sig sjældent kyse af oppustede stemninger, - karriere var jo noget, man *havde* gjort i det virkelige liv, politik blev ikke et erhverv, hvor jobsikkerhed var afgørende. Sådan er det sikkert stadig i små kommuner, så længe de eksisterer. Det er også karakteristisk at på et billede af Hammels sidste sogneråd (1966-70) og de første byråd, helt til 1982, står der kun navnene, ikke hvilke partier og lister, de repræsenterer.

En smuk festival

Nu er det nok mere Østjysk Hjemstavns børnebørn, end det er medlemmerne, der

går til ”Danmarks smukkeste festival” i Skanderborg. Men bogen ”Smuk!” af Poul Martin Bonde (Walthers Forlag 2003) er ligeså sympatisk som de humorfyldte reportager, som især TV 2 bringer fra Skanderborg-Festivalen. Den er på 288 sider og rigt illustreret også med de regnvejr-billeder, der tilsyneladende aldrig tager modet fra de tapre teltligere.

Også for alle os, for hvem musikken den slags steder er vederstyggelig, virker hele foretagendet sympatisk, ellers var der jo heller ikke så mange frivillige, der hvert år står i kø for at knokle rumpen ud af bukserne døgnet rundt uden at få ret meget andet for det end fornøjelsen af at være med. I år var der så mange, at man næste år må begrænse antallet.

Renvasket lokalhistorie

Det historiske Udgiverværksted i Grenaa har udgivet to bøger siden sidst: Jens Wulff: ” – fra mit livs protokol om mangt og meget i Grenaa - om familie, foreninger og byråd” og Aksel Rousing: ”Gravlev. Træk af byens historie”. De kan begge købes på Grenaa Egnsarkiv.

Vaskeriejer (Grenaa Dampvaskeri) Jens Wulff har forsigtigt sagt oplevet hele lokalsamfundet og startet store dele af det selv, og resten har han været i bestyrelsen for!

”Jeg har skrevet om det, jeg har haft med at gøre”, sagde Jens Wulff med ægte jysk underdrivelse til Århus Stiftstidende ved bogens udgivelse. Det gælder roklubben, skakklubben, håndværkerforeningen, flyveklubben, varmeværket, færgefarten, gymnasiet, bankens repræsentantskab.....

Dertil kommer så en indsats i byråd

(V), ligningskommission og skolekommission, modstandsbevægelsen (efter nogle ubehagelige oplevelser i Tyskland) og Hjemmeværnet.

Aksel Rousings slægt har boet i Gravlev i hvert fald siden 1713, sandsynligvis altid. Bogens første afsnit er Djurslands historie i korte generelle træk. Andet afsnit er en gennemgang af matrikelnumrene i landsbyen og de huse, der har ligget på dem. Og så er der bredere fortalte afsnit om de fælles bygninger, stationen, kirken, skolen.

Det er to brugsbøger, bøger, man slår op i. Ingen af dem i stort flot udstyr. De koncentrerer sig om det væsentlige: Gedigne facts. Overflade og glansbilleder er der jo nok, der kan lave.

En mindre hovedgård

De store monumentale herregårde er der masser af bøger om. Men mere beskedne herregårde som fx Ingvorstrup otte kilometer vest for Grenaa ligger det tungere med. Godt nok var det samlede gods i 1773 på 2200 tdr. land incl. bøndergods, men dels er det ikke ret meget, og dels har gården sjældent været bolig for et egentligt herskab, men den har haft 50 forskellige ejere. I dag er der 230 td. ld. tilbage.

”Ingvorstrup Hovedgaard” (2003, 128 s.) er skrevet af Anne Lis Ladefoged, gift med ejeren, og hun skriver i forordet, at ”dette værk er brokker og skærver”, ikke skrevet af en trænet historiker, men af en med kærlighed til stedet.

Et sindssygt liv

Pladsmangel på Psykiatrisk Hospital er ikke noget nyt. I 1952 var der således

118% overbelægning, og halvdelen af patienterne burde have været udskrevet til plejehjem eller familiepleje, vurderer pensioneret overlæge Johannes Nielsen.

Det blev de ikke. De blev i stedet klassificeret som uhelbredeligt syge og flyttet til de psykiatriske plejehjem i Dalstrup i Nørre Djurs og Raamosegaard ved Tirstrup, skriver Johannes Nielsen i forordet til ”De psykiatriske plejeanstalter på Djursland – Dalstrup, Raamosegaard og familieplejen” af historikeren Verner Beyer Petersen. Bogen er udgivet af Over-tacci-Fonden. Museet Psykiatrisk Hospi-tal i Aarhus.

Både Dalstrup og Raamosegaard var bygget som fattiggårde i 1880’erne og blev nu hjem for hhv. 40 uhelbredeligt sindssyge kvinder og 60 tilsvarende mænd i 1903-1904. Der foregik ingen form for behandling, patienterne var jo ”uhelbredelige”, og nutidens psykofar-maka var ukendte.

Dagligdagen bestod i arbejde, ofte på omliggende bøndergårde, og ånden fra fattiggården var fulgt med, indkvarterin-gen ligeså: 8-30 mandsstuer.

I 1940erne blev forholdene tåleligere. Begge institutioner blev regulære psykiatriske plejehjem. I 1976 overtog Århus Amt driften, og i 1987 blev de begge overført fra sygehus- til socialektoren.

Et tysk anlæg i Silkeborg

”Gefechtsstand Silkeborg Bad” af Dan Mouritzen er udgivet af Silkeborg Bun-kermuseum (288 sider, rigt illustreret). Forfatteren har været tilknyttet et projekt under Skov- og Naturstyrelsen om re-gistrering af de ca. 7.000 tyske anlæg i landet.

Silkeborg Bad var en smukt beliggende kuranstalt, som faldt tyskerne i øjnene, da de fandt det formålstjenligt at have det militære hovedkvarter i Jylland, hvor man jo kunne forvente at en evt. invasion ville komme. Billedmaterialet er imponerende og fremstillingen nøgtern.

Bogen fremstiller generaloberst Georg Lindemann som en hæderlig og retlinet officer (som vi naturligvis hellere havde været fri for) akkurat som Ole Drostrups ”Den tæmmede kriger” fra 1997 viser forgængeren, Hermann von Hanneken.

Sct. Georg i danske kirker

En regnvejrsdag sad Kirsten Gammelgaard i Hammel og kedede sig med en veninde, der spurgte, om hun ikke kunne skrive en bog. ”Om hvad?”, ”Om drager”. Og hvorfor ikke? Det blev til ”Ondska-bens betvinger. Sct. Georg i danske kalk-malerier” på 112 sider.

Nu var tanken nærliggende, da Kirsten Gammelgaard har levet et langt liv som spejder og aktiv i Sct. Georgsgilderne. Det er ikke selvstændig forskning, oplys-ningerne er ”stjålet med arme og ben” fra tilgængelige trykte kilder og en stor del af billederne er taget med eget fotografiap-parat.

Der er Sct. Georg og dragen i 41 danske kirker. Hver beskrivelse fylder 2-4 sider med små fine kort og korte engelske resumeer. Lige til at tage i handskerummet og køre efter. På nordsiden af korskranken i Århus Domkirke findes et Sct. Georgsbillede fra 1497, hvor Danmarks første kanon er afbildet på borgmuren, man kan tydeligt se den på billedet, men det står ikke i bogen.

Højt til vejrs

Tårnet på Ejer Bavnehøj har i år stået i 80 år. Når dets 12,5 meter lægges til naturens 175, får man et godt udsigtspunkt. Til at klare de 12,5 blev der sidste år installeret elevator til Danmarks absolutte top.

Formanden for "Ejer Bavnehøjs venner", Viggo Rasmussen, har skrevet "Toppen af Danmark - historien om Ejer Bavnehøj", der er skabt af Silkeborg Bogtryk og udgivet af Skanderborg Egnarkiv.

De første planer om et tårn skulle være fremkommet i en slags misundelse over Himmelbjerget. En spøgefuld journalist anbragte i 1995 det brugte toilet fra sit sommerhus i tårnet, hvilket gav anledning til at kommunen opførte en toiletbygning ved siden af tårnet, der jo bruges til temmelig mange arrangementer. Oprindeligt er det opført som et af de mange mindesmærker over genforeningen i 1920.

Handelsliv på værtshuset

Værtshuset "Det lille Apotek" i Adelgade i Skanderborg spillede i begyndelsen af 1990'erne en ikke ubetydelig rolle i den lidt mindre officielle dansk-russiske samhandel i begyndelsen af 1990'erne.

Det fortæller TV-journalisten Morten Hansted om i bogen "Rubler og skrupler.

Danske erhvervsfolks fantastiske oplevelser og moralske dilemmaer i Rusland efter kommunismens fald". Det er en herlig skildring af uofficielle valutatransaktioner, bestiklinger til russiske toldere osv. Kort og godt: Om jyder, der finder ud af det.

For os er Østjylland naturligvis ikke en "udkant". Men Houbjerg, Gedved og Nørager har alligevel fået hver deres omtale i "Langt ude på landet. Om livet i de danske udkanter" udgivet af Birgitta Maae Jensen, Per Henrik Hansen, Vibeke Skov, Peder Hovgaard og Ulrik T. Skaftø på Turbine Forlaget i Århus.

For fuld musik

Statsbiblioteket har udsendt CD'en "Erinnerung an Dänemark" om Musikkorps der Schutzpolizei Berlins 14 dages besøg i København, Århus, Aalborg og Randers i sommeren 1930.

Musikkorpset gav en til to koncerter hver eneste dag og samlede to gange 4.000 tilskuere i Friheden i Århus og

Modtagelsen på Århus Havn 21. juni 1930.

7.000 ved en koncert på Skovbakken i Randers. Turen er beskrevet i et teksthæfte på 18 sider, der følger med CD'en.

”Erinnerung an Dänemark” er titlen på en march, som en af musikerne skrev som tak til kvaterværterne. Den er bygget over ”Der er et yndigt land” og blev fundet på en 78-plade i nationaldiskoteket på Statsbiblioteket sidste år. På pladen er syv andre stykker med musikkorpset og nogle danske politimarcher med Københavns Politiorkester og Livgardens Musikkorps. Det var det besøg, som var en af grundene til, at Århus Politiorkester, som vi har endnu, blev oprettet.

Efter den enorme succes er det ejendommeligt at tænke på, at Danmark to år efter afskaffede al militærmusik udenfor Livgarden. Vi fik den først igen i 1941, da behovet for egne toner i gaderne blev påtrængende. Men Århus fik ingenting.

Et amatørmusikliv lever af professionelle forbilleder. Måske er det derfor amatørmusikken - og det gælder ikke kun blæseorkestrene - er så fikseret på det udenlandske. Der er ingen til at pleje vor egen tradition og historie.

Det gælder mange andre steder end i musikken.

Formandens beretning 2003/2004

Af Karen Margrethe Sørensen

Så gik det år, og hvordan er det så gået. Vi ser tilbage på gøremålene i Østjysk Hjemstavnsforening.

Den 15. november 2003 afholdtes generalforsamling på Kulturcenter Frederiksberg. 85 medlemmer var mødt op til en hyggelig eftermiddag med hjemmelavet boller og lagkage.

Generalforsamlingen foregik fredelig. Niels Peter Boye-Nielsen blev valgt til dirigent og dette hverv blev styret på en fin måde, og generalforsamlingen blev konstateret lovligt indvarslet.

Formandens beretning blev godkendt, og der blev tilkendegivet mange positive tilbagemeldinger om årbogen, der udkom i november måned. Det var vores nye redaktør, der skal æres for det. I denne sammenhæng kan også nævnes, at vi har solgt næsten hele vort oplag fra år 2003. Det har hovedsagelig være artiklen om erhvervsfiskere ved Mossø, skrevet af Anders Errboe, der har givet det store salg.

Formanden nævnte også, at der kun havde været otte formænd i de forløbne år siden 1936.

Kassereren glædede sig over, at der igen i år var et overskud, så foreningen blev yderligere konsolideret. Det er rart at kunne betale regningerne, så snart de indløber. Der var en gang, det kneb.

Kontingentet blev uændret til 110 kr. plus 20 kr. i porto. Det er niende år i træk, vi holder samme kontingent. De syv bestyrelsesmedlemmer, der var på valg, var villige til genvalg, og sådan blev det.

Revisor Ejnar Pedersen, Gylling, trak sig efter mange års godt arbejde både i bestyrelsen og senere som revisor. Bestyrelsen overrakte en gave og takkede for det flotte arbejde. Nyvalgt revisor blev Troels Smith fra Sabro.

Efter kaffen holdt sognepræst Anders Bonde, Lyngå præstegård, et flot foredrag om ”Bondekulturen, som bærer vores kulturel arv”. Et causeri præget af livlighed og stor lune.

Ved det konstituerende møde blev alle genvalgt til de forskellige poster.

På turen til Vikingecentret ved Hobro var der frokostpause ved traktørstedet i Bramslev Bakker på nordsiden af Mariager Fjord. (Foto: Søren Chr. Sørensen)

Årbogen 2003 blev meget omtalt i årets løb, mange dagblade og ugeaviser har omtalt forskellige artikler. Radio og TV har også været inde med indslag. Østjysk Hjemstavn sælger stadig årbøger med henvisning til de forskellige artikler.

Vi kan konstatere, at hjemmesiden bliver brugt, flere henvender sig omkring ældre årgange af vores årbog, og vi har da også et stort lager på ca. 4.000 stk.. Trods det store oplag har vi igennem årene tilpasset oplaget til forbruget og solgt ca. 1.000 stk. af det oprindelige boglager.

På hjemmesiden henvises til 961 artikler skrevet af 452 forfattere, og 12 forfattere har skrevet mere end 10 artikler.

Arrangementudvalget har atter barslet med et stort og flot program. Den 25. februar 2003 fortalte Anne Grethe Søberg fra Hørslevbol om ”Pottemagerhistorier

fra Sorring og Omegn”. Et spændende foredrag om Sorring egnens pottemagere, der var kendt over det meste af landet.

Mandag den 22. marts var det sognepræst og folketingsmedlem Jesper Langballe fra Tåning, der fortalte om St. St. Blicher. Han har udgivet et stort værk omkring dette emne. Jesper Langballe er en dygtig fortæller og aldrig kedelig at høre på.

I april måned var vi på aftenbesøg på postcentret i Ankersgade. Vi blev vist rundt og fik fortalt om husets historie, og der blev serveret kaffe med brød til. En meget interessant aften.

Byvandring med Lars Holleufer er hvert år meget spændende. Det er utrolig meget, han kan fortælle om husene og de forskellige kvarterer i Århus.

Den 22. juni prøvede vi at arrangerer

På Fyrkat er det muligt at se, hvordan vikingerne boede. (Foto: Søren Chr. Sørensen)

en udflugt med start kl. 17 fra Musikhuset. Det var en herregårdstur til Løvenholm gods. Vi var ca. 70 deltagere, der blev vist rundt i to hold, dels på slottet og dels i den store og flotte park. Slottets interiør var meget flot og interessant at se og høre om.

Den 14 august var det høstvej, solen skinnede og det var dejligt at køre i den danske natur til Vikingecentret ved Høbro og den nærliggende Fyrkatborg for derefter gennem Østskoven langs Mariager Fjord til Langdyssen ved Volstedlund.

Vor sidste tur går til Rørbæk sø. Her har Gudenåen og Skjernåen sit udspring. I området er der mange gravhøje og oldtidsfund, og på Ballebækgård ligger et Minimuseum, hvor geologien omkring Rørbæk sø er beskrevet.

I løbet af året har redaktionsudvalget med redaktør Ken Richter været på arbejde med årbogen til år 2004. Der er kommet mange fine og gode artikler ind, og vi ser frem til at årbogen gentager sin succes fra sidste år.

Af et stort hjerte vil jeg gerne takke tilskudsgiverne til vores årbog og til arbejdet med at udgive historiske bøger. Det er vigtigt, at vi har folk, der støtter vort arbejde.

Bestyrelsen skal også have en stor tak, alle har været med til at udføre et flot arbejde omkring Østjysk Hjemstavnsforening.

Alle jer næsten 1000 medlemmer skal også have en tak. Uden jer var der ingen forening, og set fra min stol er historien en særdeles vigtig sag at holde fast i, for at vi fremover kan se fremtiden i møde.

*Sten markerer hvor vikingerne havde deres huse, den gang Fyrkat var en rigtig vikingeborg.
(Foto: Søren Chr. Sørensen)*

70 deltog i turen til Løvenholm gods på Djursland. (Foto: Jørn Kirkegaard)

Vejen til arkiverne

Alle danske lokalhistoriske arkiver er det nu muligt at finde via internettet på adressen:

www.lokalarkiver.dk

Herfra er det muligt at klikke videre på

”Arkivvejviser” og få samtlige adresser, telefonnumre og åbningstider.

Husk også at se på hjemmesiden for Østjysk Hjemstavnsforening på adressen:

www.aarhus.bynet.dk/foreninger/oestjysk-hjemstavn